کتاب الشعر

او لس نوري ليکني

Ketabton.com

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۴ لمريز کال

ketabton.com - The Digital Library

کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

(د دکتورا دورې د لیکنو ټولګه)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ل کال

ketabton.com - The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

كتاب پېژندنه:

د كتاب نوم: كتاب الشعر او لس نورې ليكنې

ليكـــوال: محمد اسمعيل يون

خپرونـدى: د افغانستان ملي تحريك، فرهنګي څانګه

وېـبپـاڼه: www.melitahrik.com

كمپوز: ضياء ساپی

پښتی ډيزاين: فياض حميد

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوكه

چـاپـكــال: ۱۳۹۴ ل كال/ ۲۰۱۵م

د تحريك د خپرونو لړ: (۹۵)

ليكوال د خپرونو لړ: (۴۰)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحريک سره خوندي دي او د كتاب د محتوا مسوليت ليكوال پورې اړه لري.

ketabton.com - The Digital Library

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸) مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلا بېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریک ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې د دې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله
د افغانستان ملي تحریک فرهنګي څانګه

ketabton.com - The Digital Library

نیولیک

سرلیک	مخ
• دا اثر د ښاغلي (یون) یوه بله ګټوره هڅه	۱
• د دوکتورا پروګرام او دا اثر	۴
• د لیك تاریخي بهیر	۸
• د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	۳۷
• داردي ژبې او هغو ته پېښې خطرونه	۵۹
• د روښان جنګونه	۷۷
• د ژبپوهنې ښوونځیو لنډیز	۱۰۹
• د افغانستان فرهنګي میراثونه (پرون، نن او سبا)	۱۲۷
• په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	۱۶۶
• کنایه او په کلام کې یې دریځ	۱۸۴
• د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا	۲۰۱
• د شیخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه	۲۲۰
• د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود	۲۵۳

ketabton.com - The Digital Library

دا اثر د ښاغلي (یون)

یوه بله ګټوره هڅه

د (پښتو PHD پروګرام) په لومړیو دوو کلونو کې هر محصل مکلف دی چې په هر مضمون پورې د نورو اړوندو چارو تر څنګ کنفرانس هم ورکړي او کورنۍ دنده هم سرته ورسوي. په دې لړ کې ښاغلي محمد اسمعیل یون د څلورو سمسترونو په ترڅ کې (یوولس کنفرانسونه) په ترتیب سره په لاندې ډول ورکړي دي چې تر څنګ یې په تړاو سره د مضمون د استاد نوم هم وړاندې کېږي.

کنفرانسونه:	استاد:
۱- د لیک تاریخي بهیر	ډاکټره زرغونه زېور رښتین
۲- د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه	ډاکټر محمد اجان حقپال
۳- داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه	پوهاند محمد صابر خوېشکی
۴- د پیر روښان جنګونه	ډاکټر محمداجان حقپال
۵- د ژبپوهنې ښوونځیو لنډیز	ډاکټره زرغونه زېور رښتین
۶- د افغانستان فرهنګي میراثونه (پرون، نن او سبا)	سرمحقق زلمی هېوادمل
۷- په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه	سر محقق زلمی هېوادمل

ketabton.com - The Digital Library

۸-کنایه او په کلام کې یې دریځ ډاکټر محمد اجان حقپال

۹- د ارسطو د (کتاب الشعر) موخه، معنا او محتوا سرمحقق زلمی هېوادمل

۱۰- د شیخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالنو پرتلنه ډاکټر محمدا جان حقپال

۱۱- د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود پوهاند محمد صابر خوېشکی

دا باید وویل شي چې ښاغلي محمد اسمعیل یون یوازې د پورته یوولسو کنفرانسونو په ورکولو بسنه ونه کړه، بلکې تر دې لا زیات بل غوره کار ته یې یې ملا وتړله او دې کنفرانسونو ته یې د علمي مقالو بڼه ورکړه، تر څو د نورو محققینو او محصلینو لپاره د لارښود حیثیت ولري.

دا حقیقت له هېچا پټ نه دی چې تحقیق او څېړنه یو درونډ کار دی، کېدی شي چې د یوه ورک تاریخ په لټون پسې ورځې او میاشتې تېرې شي، زیات کړاوون وغواړي او بیا هم ونه موندل شي، زه باور لرم چې له دغسې ستونزو سره به هم یو محقق مخامخېږي، خو د همت خاوند کولی شي چې دغه ډول سختې چارې پر مخ بوځي، له زغم او حوصلې څخه کار واخلي او خپل مطلب ته ځان ورسوي.

زما په خیال دغه یوولس علمي مقالې چې هره یوه یې ځانته د یو اثر حیثیت لري، د اوسنۍ نړۍ له نورمونو او مېتودونو سره برابرې دي. په دې مقالو کې: پیلیزه، لنډیز، سریزه، پایله، ماخذونه او نور په پام کې نیول شوي، څه کمی په کې نه محسوسېږي.

ketabton.com - The Digital Library

پر داسې یو اثر چې یو نه بلکې د اثارو ټولګه یې ګڼلی شو، په کار ده چې پر هر یوه یې اوږد بحث وشي خو زه نه غواړم چې اوږد بحث پرې وکړم، ځکه چې خپله ددې مقالو ټولګه ستاسو په مخ کې پرته ده. نو خپلې خبرې راټولوم، درنو لوستوالو ته بلنه ورکوم چې دوی یې په خپله وارزوي او خپله څېړنه پرې وکړي. زه د (PHD) دورې د استاد په توګه په پای کې د ښاغلي (یون) دغه هڅه او هاند ستایم او په دې برخه کې ورته له لوی خدای (ج) څخه تر دې د لا زیاتو بریاوو هیله لرم.

په مینه

ډاکټر محمدا جان حقپال

ketabton.com - The Digital Library

د دوکتورا پروګرام او دا اثر

د (۱۳۹۲ل کال) په نیمایي کې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې د لومړي ځل لپاره د دوکتورا پروګرام پیل شو، که څه هم ددې پروګرام له پیلولو سره په دولتي او نادولتي کچه مخالفتونه وو؛ یو شمېر اشخاصو بېلابېل دلایل، خنډونه او مشکلا ت پیدا کول، ځینو به ویل چې کابل پوهنتون ددې جوګه نه دی او ددې سویه نه لري چې د دوکتورا په کچه دې په کې تدریس پیل شي، زموږ دوکتورا باید له نړۍ سره په اړیکه کې وي، کابل پوهنتون کې لا هم همغه زوړ تدریسي سستم دود دی. دا سستم ددې ظرفیت نه لري چې د دوکتورا په کچه محصلین وروزي، چا چې له دې پروګرام سره لېوالتیا او مینه درلودله، هغوی به ویل: دې کې شک نه شته چې موږ په ساینس، ټکنالوژۍ او تجربه یي علومو کې له نورو هېوادونو څخه ډېر شاته پاتې یو، خو دا نو بیا بل شرم دی چې موږ دې (پښتو او دري) ژبو کې هم بل چاته لاس اوږد کړو چې راشئ او موږ ته خپلې ژبې او خپل ادبیات راوښایئ، د دلایلو دا خوا که څه هم درنه وه، خو بیا هم مشکلا ت او خنډونه وو، ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل او یو شمېر نور خواخوږي په پای کې پر دې بریالي شول چې په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا پروګرام پیل کړي، په پښتو څانګه کې د دې پروګرام د زده کوونکو له جملې څخه یو تن زه (یون) هم وم.

ketabton.com - The Digital Library

موږ څلور سمستره منظم درس تعقيب کړ، په لومړي سمستر کې د (ژبې تاريخي تحول) د استاد ډاکټر اورمړ، (منظوم داستاني ادبيات) د ډاکټر محمداجان حقپال ، (د افغانستان ژبې او توکمونه) د پوهاند محمد صابر خوېشکي او (فلسفه) مضامين د ښاغلي ډاکټر افغانيار له خوا تدريس شول.

په دويم سمستر کې (ليکدود پوهنه) ډاکټرې زرغونې زېور رښتين، (پښتو حماسه) سر محقق زلمي هېوادمل، (روښان پېژندنه) ډاکټر محمدا جان حقپال او بهرنۍ ژبه (انګليسي) مضامين استاد خالد وزيري تدريس کړل. په درېيم سمستر کې بيا (پښتو، اوستا او سانسيکريت)د پوهاند محمد صابر خوېشکي، (د افغانستان د فرهنګ تاريخ) د سرمحقق زلمي هېوادمل، (د ژبپوهنې ښوونځي) د ډاکټرې زرغونې زېور رښتين او (بلاغي علوم) د ډاکټر محمدا جان حقپال له خوا تدريس شول. په وروستي څلورم سمستر کې بيا (جغرافيايي ژبپوهنه) د پوهاند محمد صابر خويشکي، (پرتليز ادبيات)، د ډاکټر محمداجان حقپال، (پرتليزه او مقابلوي ژبپوهنه) د ډاکټر زرغونې زېور رښتين او (ادبي نظريات) د ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل له خوا تدريس شول.

په مجموعي ډول (۱۶) بېلابېل مضامين د اوو (۷) تنو استادانو له خوا، چې د دوکتورا دورې د مضامينو د تدريس لپاره يې وړ علمي رتبې درلودلې، د دوو کلونو په بهير کې تدريس شول.

د تدريس په بهير کې د اړوندو مضامينو په برخه کې د اړوند استاد له خوا هر زده کوونکي ته يوه موضوع ټاکل کېدله او هغه پرې يو علمي کنفرانس

ketabton.com - The Digital Library

برابراوه، ما په دې ټول بهیر کې (۱۱) عنوانه کنفرانسونه برابر کړل او پر خپلو ټاکلو وختونو مې د استادانو حضور کې محصلینو ته وړاندې کړل.

دا کنفرانسونه پر همغه وخت د استادانو له خوا مثبت او ګټور وارزول شول. یو دوه موضوعګانې بیا په ګړنی ډول وړاندې شوې؛ لیکنۍ بڼې ته یې اړتیا پیښه نه شوه. په بهرنۍ ژبه کې د کنفرانس لیکلو ته اړتیا نه وه او په یوه دوو مضمونو کې د اړوند استاد له خوا د کنفرانس د ورکړې اړتیا احساس نه شوه.

کله چې دوه کلن تدریس بهیر بشپړ شو، نو ما خپل دا کنفرانسونه او یا په اصطلاح علمي لیکنې په ترتیب سره راټولې او منظمې کړې، اوس غواړم دلته یې د یوې ټولګې په توګه یې هم چاپ کړم چې ګټه یې عامو لوستونکیو ته هم رسېږي او که څوک په راتلونکي کې د دوکتورا پروګرام تعقیبوي، هغوی ته هم لیدلوري ورکړي او ګټه ورته ورسوي. د یادونې وړ ده چې د دکتورا نوره پاتې دوه کلنه موده کې یې یوه برخه بیا عمومي ازموینې او بله یې تېزس لیکنې ته ځانګړې شوې ده. زه هیله لرم چې خپل تېزس هم تر بشپړاوي او ارزونې وروسته چاپ او لوستونکو ته وړاندې کړم.

(کتاب الشعر) د نړۍ د نامتو عالم (ارسطو) اثر دی، ما ددې اثر د مانا او محتوا په باب یو تحلیلي کنفرانس ورکړی، چې په دې یوولسو لیکنو کې شامل دی او ددې کنفرانسونو د ټولګې لپاره مې هم دا نوم غوره کړی دی.

ketabton.com - The Digital Library

زه فکر کوم ددې دورې د لیکنو د ټولګې چاپ به لوستونکو ته دا په ډاګه کړي چې موږ په دې دوره کې څه کړي او څه مو باید کړي وای، که په دې دوره کې شامل نور ګډونوال هم د خپلو لیکنو ټولګه او بیا خپل تېزس ورپسې چاپ کړي، نو هم به ژبې او کلتور ته په لسګونو عنوانه علمي، شننيز او څېړنيز اثار وړاندې شي او هم به نورو راتلونکو محصلینو ته ددې دورې په باب ښه لیدلوری ورکړي، د مخالفینو هغه دلیل او منطق به هم له منځه لاړ شي چې ددې پروګرام پر وړاندې یې تیرې تولولې او راتلونکو محصلینو ته به هم لاره خلاصه شي. بل زموږ خپل ظرفیت به هم په ډاګه شي چې دا تحصیلي پوړۍ مو په وړیا ډول تر لاسته کړې او که نه کار مو هم کړی دی. ما خو په همدغه نیت دا لیکنې راټولې او د چاپ پر اوږو بار کړې، نور نو دا لیکنې او دا هم تاسو قدرمن لوستونکي!

په هېواد کې د علمي څانګو د غوړېدا او پراختیا په هیله

محمد اسمعیل یون

ketabton.com - The Digital Library

د لیک تاریخي بهیر

د لیک اهمیت:

د بشر له پیدا ایښته بیا تردې دمه د (ادم علیه السلام) زامنو د ژوند په هر ډګر کې ډېر نوښتونه کړي، ډېر څه یې اختراع کړي او د همدغو اختراعاتو پر بنسټ یې ډېر پرمختګونه کړي دي. د ګڼو اختراعاتو په لړ کې ځینې اختراعات سړي ته ډېر مهم ښکاري، خو ځینې بیا که څه هم ډېر ګټور، ضروري او ارزښتمن دي، خو خلکو ته یې اهمیت دومره زیات نه ښکاري. لیک، د لیک پیدا ایښت، جوړښت او بشپړتیا هم د همدغو اختراعاتو له جملې څخه دي، چې چاته لکه موټر، الوتکه، اورګاډی، کمپیوتر او نور ډېر مهم نه ښکاري، خو په حقیقت کې تر ټولو زیات مهم دي. همدا لیک دی چې له برکته یې نور اختراعات رامنځته شوي دي. لوی خان؛ خوشال خان خټک د لیک دې ارزښت ته خورا زیات متوجه شوی او په خپل نامتو اثر (دستارنامه) کې یې لیک د یوه هنر په توګه راوړی دی. خوشال بابا وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي، خط یې لکه کمند، چې وحشي دې پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو، که خط نه وای، په حساب، په کتاب، په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وای. د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قیمت یې تر حساب تېر دی، که یې

ketabton.com - The Digital Library

دولتمند زده کا زېب و زينت دی، که يې دروېش زده کا د دروېش دولت دی، الحق څو چې څوک وايي دا هنر لايق د هغه تعريف دی، کار يې پټ نه دی څرګند دی، ولې حيف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه ګوري، هر څوک يې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هر چا يار دی:

درسته ښه يې ته دلداره يوه چار دې ده بېکاره
چې و تاو ته نږدې شي نوره يې د هغه ياره

کور دده وران شه، چې دده د مخه څه وراني ودانی په جهان شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کيمياګر دی، سيس يې زر کار، بې کامه وي هزارکامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سر کا، په دا سبب دو زبان دی. د جهان سر ګرداني په ده، هر زمان يې سر په تېغ واهه شي، چار پخپل سر کا، مراد و نامردانو ورکا، ځان ګداز رفيق نواز دی، جوانمردي ډېره، وفا يې تر حده تېره ده، دريغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وای، په لاس د اهلو وای، دده د سر بلا په بد ذاتو په سفله و په سهلو وای.))[1]

د ليک اهميت خورا زيات دی خو زه د ليک د ارزښت او اهميت په باب د خوشال بابا پر همدې خبرو بسنه کوم، خو اوس راځو د ليک څو بېلابېلو تعريفونو ته!

ketabton.com - The Digital Library

د لیک تعریف:

لیکپوهانو او ژبپوهانو تردې دمه د لیک بېلابېل تعریفونه کړي دي. دا تعریفونه که څه هم بېلابېل برېښي، خو ډېر زیات مشترک ټکي هم لري.

ځینو ژبپوهانو (لیک) د ژبې مادي استر ګڼلی، ځینو نورو بیا د ژبې انځوریزې بڼې ته لیک ویلی، ځینو بیا ((هر لیکل شوی شی چې د یوه مفهوم لرونکی وي لیک ګڼلی، خکه نو ترافیکي اشارې او د هټیو لوحې، لیکل شوې ژبه یا لیک ګڼل کېږي.)) [٢]

ځینې نور بیا وایي ((لیک هغه قراردي نښې دي چې د یوې ژبې وګړي یې د خپلو غږونو د افادې لپاره کاروي))

او ځینې نور د لیک، لیکدود او املا تعریف په دې ډول کوي: ((په ټاکلي الفبايي یا لیکني سستم کې د توپیر یا نه ګډون له آر سره سم د یوې ژبې لیکنۍ یا انځوریزه بڼه ده.)) [٣]

یو شمېر نورو ژبپوهانو بیا لیک د ژبې له تعریف سره تړلی، دوی وایي لکه څنګه چې: ((ژبه په واقعیت کې یوه ټولنیزه، اکتسابي او ثقافتي پدیده)) [٤] او همدا راز د پوهولو او راپوهولو وسیله او یوه قراردادي ښکارنده ده، د غسې لیک هم چې د ژبې انځور ګري او ښکارندويي کوي، یوه قراردادي پدیده ده.

ketabton.com - The Digital Library

د لیک پیدا ینښت:

د لیک د پیدا ینښت او لومړي جوړښت په باب د لیکپوهانو تر منځ د نظر اختلاف موجود دی. مذهبي او تاریخي روایات هم یو له بل سره توپیر لري. ځینو مذهبي لیکوالو لیکلي: ((کله چې (ادم علیه السلام) پر ځمکه مېشت شو ، نو لیک یې هم پیل کړ. تر ادم (ع) وروسته د هغه اولادې هم په خپلو منځو کې لیک کارولی دی او په پرله پسې ډول تر اوسه رارسېدلی دی، اسلامپوهان په دې نظر دي چې ادم (ع) په خپلو ګوتو لیکنې کړي دي. تر هغه وروسته د شیش (ع) زوی ادریس (ع) چې د ادم (ع) لمسی کېږي، د قلم په وسیله په خپلو ګوتو لیکنې کړي دي...))

تاریخپوهان وایي: ((شاوخوا دوه ویشت زره کاله وړاندې انسانانو د (لاسکو) په غار کې پر دېوالونو تصویرونه وکاږل او دا تقریباً د لیک لومړنۍ نښې نښانې ګڼل کېږي)) ((د لیک د همغو لومړنیو نښو نښانو او بیا د هغه له انتقال سره د وخت مذهبي مشرانو مخالفت وکړ او ویې ویل، دې سره د انسانانو اخلاق خرابېږي او ځینو خلکو ورته د کوډو او جادو په سترګه کتل. ځینې افسانوي روایات وایي، چې لیک لومړی دېوانو زده کړ او بیا یې انسانانو ته وښود. تاریخي روایات وایي هغه وخت چې د انساني ژوند لومړۍ بنه واوښته د ډلو ځای قبیلې ونیو، نو لیک د لرغونو انسانانو له انځوریز هنر سره په نږدې تړاو کې رامنځته شو ، ځکه نو لرغوني انځوریز هنرونه د لیک سرچینه ګڼل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

ځینې لیکپوهان بیا وایي د نوموړي هنر لرغوني اثار (د برش) یا (ځلوبښت) زرو کلونو پخوانۍ زمانې پورې اړه پیدا کوي.)) (۵)

بشر پرله پسې هڅه وکړه چې خپلو افکارو ته تصویري بڼه ورکړي. (دوه ویشت زره) کاله پخوا د تصویري لیک لومړنۍ نښې څرګندې شوې، تر هغه اولس زره کاله وروسته بشر پر دې بریالی شو دلیک هنر چې د بشر ستره لاسته راوړنه وه، رامنځته کړي. تر تصویري لیک وروسته مېخي خط تر میلاد (۳۰۰۰-۲۵۰۰) کاله وړاندې رامنځته شو.

د (ډاکټر ژاله) په نامه یو ایرانی عالم وایي: ((کله چې بشر غوښتل خپل فکر بیان او انتقال کړي، په لومړي ګام کې یې واقعي تصویرونه د کتبي اړیکو لپاره ترسیم کړل، په دې ډول د تصویر یا انځوریز لیک کار پیل شو.

ورو ورو تصویرونه ساده او اسانه شول او د عاطفي مفاهیمو د انتقال لپاره قراردادي نښې وضع شوې. وروسته بیا په همدې بهیر کې په مصر کې ((هیرو ګلیف)) لیک رامنځته شو. ددې لیک تاریخ تر میلاد د مخه څلورمې زریزې ته رسېږي. دې لیک افقي بڼه درلودله او اکثره له ښي څخه کیڼې خواته لیکل کېده، کم له کیڼې څخه ښي خواته او کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده. دا لیک وروسته ساده شو، وده یې وکړه، بیا پر دوو ډولونو هیراتیک (دیني) او دموتیک (ولسي) لیک ووېشل شو.

ketabton.com - The Digital Library

تـردې وروسـتـه (مېخـي) ليـک رامنځتـه شـو ، لـومړني خلـک چې مېخـي ليـک يـې پـه بـين النهـرين کې رامنځتـه کـړ ، (سـومريان) وو ، دې ليـک ، مصري ليک ته ورتوالی درلود او تصويري بڼه يې درلودلـه ، دې ليـک هـم ورو ورو ساده بڼه خپله کړه. مېخي خط وروسته نه يوازې په بين النهـرين ، بلکـې پـه کـوچنۍ اسـيا ، د (هتيـانو ، هوتيـانو اورارتورانـو ، لولويـانو او کاسيانو) په منځ کې يې پراختيا وموندل. د مېخي خط تر ودې وروسـته د فنيقيانو په سيمه کې تر ميلاد د مخه په (۲)مه زريـزه کې (فنيقـي) ليـک رامنځته شو.))

وروسـته بيا پـه نړۍ کې د وخت پـه تېرېدو سره ګڼ شمېر ليکونـه رامنځتـه شـول ، چې پـه هـر يـوه کې بيـا بېلا بېـل بدلونونـه راغلـل چې اوس د نـړۍ اکثره ژبې ترې ګټه پورته کوي ، هغه ليکونه چې پـه نـړۍ کې زيـات کـارول کېږي پـه دې ډول دي:

لاتين ، سيرليک ، يوناني ، ګرجي ، ارامـي ، چينـي ، جاپـاني ، کـانجي ، کـره ای ، هانجـا ، عربـي ، عبـري ، هنـدي ، ايتوپيـايي ، تانـا ، کانـاډايي او ځينـې نور....

دلـته غواړو لومړی پـه نړۍ کې د ليک د ودې پر ځو پړاوونـو ، بيـا د ليـک د ليکلو پرتګلوري او بيـا د ليـک پر بېلابېلو ډولـو لنډه رڼا واچوو :

ketabton.com - The Digital Library

د لیک د ودې څرنګوالی:

دا چې د لیک جوړښت څو پړاوونه وهلي؟ لومړنۍ او وروستۍ بڼې یې څه دي؟ غواړو په لنډیز سره ورته اشاره وکړو:

۱- انځوریز یا تصویري لیک:

دا د لیک دویمه او اساسي مرحله ده، البته تر دې وړاندې یو لړ داسې علایم وو چې د خاطرو او یو لړ هغو چارو له خوندیتابه سره یې مرسته کوله چې باید خوندي او ساتل شوي وای، لکه د لرګي واړه خطونه او یا هم غوټه شوې رسۍ او نور...

خو په تصویري مرحله کې د یوه فکر د څرګندتیا لپاره د هغه صورت انځوربږي، لکه د یوه څاروي د لیکلو لپاره د هغه شکل رسمېده، د خلکو او قومونو په منځ کې شاید دا د خاطرو د خوندي کولو لپاره لومړنۍ وسیله وي. څکه چې لومړنیو انسانانو د هغو چارو د خوندیتابه لپاره چې غوښتل یې کلونه کلونه پاتې شي، په پیل کې یې د هغو د شکل او صورت پر انځورولو پیل وکړ او د لیکنې ارتباط لپاره یې د هغو واقعي بڼې ترسیم کړې. له دغې انځورنې څخه تصویري لیک رامنځته شو. څرنګه چې تصویرونه زیات وو او عاطفي مسایل یې نه شو افاده کولای، نو ځکه خو دې ډول لیک ټول ضرورتونه نه شو پوره کولای.

ketabton.com - The Digital Library

۲- فکري لیک:

انځوریز لیک په پیل کې د شیانو تصویرونه کارول، خو وروسته وروسته بیا تصویري لیک څرګنده او ساده بڼه خپله کړه او د عاطفي مسایلو لپاره یې هم قرار دادي نښې وضع کړې. په دې ډول نو بشر پر دی بریالی شو چې فکر ته د ورته څیزونو د تصویر کارولو له لارې، د فکر د څرګندولو لپاره هم ګام پورته کړي. لکه د دوو ګامونو ترسیم د (تګ) او نمجنې سترګې د (غم) نښې ګڼل کېدی، د لیک په تاریخي بهیر کې د لیک دې ډول بڼې ته فکري لیک وایي چې په انګلیسي کې ورته (Ideogram) وایي.

۳- کلیمه یي لیک:

د فکري لیک نیمګړتیا ددې سبب شوه، چې په لیک کې نورې داسې طریقې او لارې رامنځته شي چې له ژبې سره زیات تړاو ولري، یانې داسې تړاو چې کله غوږونه غږونه واوري، د هغو مانا درک کړي. په دې طریقه کې کلیمې د نښو نښانو له لارې ښودل کېدی چې د کلیمو له اړوندو غږونو سره یې دومره اړیکي نه درلودل، خو په مقابل کې یې دا ځانګړتیا درلوده چې کله هم دا نښې نښانې په سترګو لیدل کېدلې، ژبه هغو ته په ورته الفاظو ګرځېدله.

۴- څپیز لیک:

تر کلمه یي لیک وروسته څپیز یا هجایي لیک رامنځته شو، په دې پړاو کې هره څپه، سېلاب یا هجا په ځانګړو نښو نښانو ښودل کېدله.

ketabton.com - The Digital Library

۵- الفبايي ليک:

د څپييز ليک په پرمختګ سره ورو ورو الفبايي ليک رامنځته شو، په دې مانا چې د هر غږ لپاره يو شکل رسم شو. دا نو د ليک ډېر پرمختللی شکل دی، چې تر ننه کارول کېږي.

ځينو ژبپوهانو يا ليکپوهانو بيا د ليک دا ډولونه پر دې ډول هم وېشلي دي:

۱. جمله يي يا فراز ګراما ليک
۲. کلمه يي يا لوګو ګراما ليک
۳. څپيز يا سېلاب ګراما ليک
۴. غږيز يا فونو ګراما ليک

جمله يي يې بيا پر دوو برخو: (انځوريز) او (شرطي) هم وېشلی دی.

د ليک تګلوری:

د تصويري، فکري، کلمه يي، څپيز او غږيز ليک پرمختيايي بهير ته تر کتنې وروسته اوس راځو د ليک تګلوري ته چې په څو ډوله دی او له کومې خوا پيلېږي؟ تر اوسه پورې چې په نړۍ کې د ليک کوم ډولونه رامنځته شوي، نو په ټوليز ډول پر څلورو ډولونو وېشل کېږي:

ketabton.com - The Digital Library

۱- له کینې څخه ښي خواته: لاتین، سیرلیک، یوناني، ګرجي، ارمني، اتوپیایي او همدارنګه مصري، سانسکریت، سلاوي او ځینې نورې ژبې له کینې څخه ښي خواته لیکل کېږي.

۲- له ښي څخه کینې خواته:

عربي، عبربي او همدارنګه کلداني، اسوري، پښتو، فارسي، ترکي، تاتاري او ځینې نورې ژبې له ښي څخه کینې خواته لیکل کېږي.

۳- له پورته څخه کښته خواته:

چیني او جاپاني ژبې له پورته څخه کښته خواته لیکل کېږي او توري یې له ښي څخه کینې خواته.

۴- له کښته څخه پورته خواته:

مکزیکي ژبې له کښته څخه پورته خواته لیکل کېږي.

د یادونې وړ ده چې تر ټولو لرغونې لیکنې معمولاً له ښي څخه کینې او وروسته بیا له کینې څخه ښي خواته لیکل شوي دي.

د لیک ډولونه:

په نړۍ کې اوس تر درې زرو (۳۰۰۰) داسې ژبې شته چې خلک پرې ګړېږي، خو هره ژبه ځانته ځانګړې الفبا یا لیک نه لري. اکثره داسې دي

ketabton.com - The Digital Library

چې څو ژبې په یوه لیک کې راټالـه شـوي او یـا یـې هـم پـه یـوه واحد لیـک کې د خپلو ځانګړو غږونو لپـاره د ځانګړو تـورو د جوړولـو لـه لاري خپـل مشکل حل کړی دی. ((د نـړۍ د خلکـو ژبـې)) نـومی اثـر څخـه چـې د ژبـو د وېش په برخه کې د (دايره المعارف) حيثيت لري، دا خبره جوتېږي چې نـن سبا پـه نړۍ کې څه د پا سه (۳۰۰۰) ژبـو بانـدې خبرې اتـرې او ويناوې کېږي چې له دې ډلې نږدې سل (۱۰۰) ژبې دا سې دي چې ليـک او لوست پرې کېږي او پـاتې نـورې د وينـا ژبـې دي چې ليـک او لوست نـه لـري او د نړۍ له پنځه ويشت (۲۵) ډوله خط څخه په يوه هم نه ليکلی کېږي.)) [۶].

يو شمېر ژبپوهان په دې نظر دي چې، په نړۍ کې تـر (۱۶-۲۰) پـه حدودو کې ليکونه شته چې زيات کارول کېږي او اکثره ژبې د همدغو ليکونو پـه جوړښت او چوکاټ کې خپـل مشکل حلوي. دلتـه بـه پـه ترتيب سره ددې ليکونو يادونه وکړو، خو لومړی به د څلورو هغـو ليکونـو يادونـه وکـړو چې د همدې مطرح ليکونو پـه جملـه کې دي، خـو پـه لرغـونې زمانـه کې د فکر د بيان لپاره په ښه ډول کاريدل.

۱- ګرجي ليک:

دا د ګرجۍ ژبې ځانګړی ليـک دی، ګرجي ژبـه اوس د ګرجسـتان رسـمي ژبه ده. دا ژبه د نړۍ د هغو (۱۴) ژبو له جملې څخه ده چې الفبا لري.

ketabton.com - The Digital Library

ګرجي ليک په نړۍ کې له ډېرو پخوانيو ليکونو څخه يو دی او په ورته وخت کې د ګرجي ژبې اوسنۍ الفبا د نړۍ تر ټولو مدرنه الفبا ګڼل کېږي. د ګرجي ژبې تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې کتيبه تر ميلاد يوه پېړۍ وړاندې زمانې پورې اړه لري، يانې (۲۰۰۰) کاله وړاندې وخت پورې اړه پيدا کوي.

۲- چيني ليک:

چينايانو په پيل کې د تصويرونو پر کارولو ليک پيل کړ، د نښو نښانو د نيمګړتياوو له امله اړ شول يو ډول ترکيبات رامنځته او خپل فکر بيان کړي. که څه هم دا ترکيبات د هغوی د افکارو ښکارندوی وو، خو نه يې

ketabton.com - The Digital Library

شـول کـولای د هغـوی ټـول افکـار پـه ښـه ډول بیـان کـړي، وروسـتـه دوی د غږونو لپاره نښې نښانې وضع کړې، یانې د غږیز لیک پر جوړولو بریـالي شول. دې لیک که څه هم له ژبې سره تړاو درلود او تر پخواني هغه ښه و، خو څرنګه چې یو توری د څو غږونو د افادې لپاره کارېده، نو ځکه یې نیمګړتیا محسوسه وه، چینایانو له دې نیمګړتیا څخه د خلاصون لپاره یانې دا چې د هرې نښې د حقیقي مانا پر ځای یې د (کیلي) په نامه د فکري لیک له علایمو څخه ګټه پورته کړه او هرې (کیلي) د یوه فکر څرګندونه کوله. چینایي پوهان وروسته پر دې بریالي شول چې یو ډول چټک لیک رامنځته کړي چې د جاپاني لیک لپاره بېلګه شو.

د چیني لیک بېلګه دلته وګورئ:

ketabton.com - The Digital Library

۳- مصري هیرو ګلیف لیک:

مصري هیرو ګلیف لیک د فکري لیک په بهیر کې را منځته شو. د هغه پراختیا زیاتره په مصر کې وه او د کاهنانو په لاس کې وه. دا نوم ورته یونیانو ځکه ورکړ چې په یوناني ژبه کې د (سپېڅلو لیکنو) په مانا و. هغو دا لیک د مصر د کاهنانو له پټو رازونو او عجایبو څخه ډک لیک ګاڼه. د دې لیک لرغونتیا تر میلاد وړاندې څلورمې زریزې ته رسېږي، هیروګلیف لیک یې د (پاپیروس) پر پاڼو باندې لیکه. دا لیک معمولاً افقي او له ښي خوا څخه کیڼې خواته او ډېر کم له کیڼې خوا څخه ښي او کله کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده.

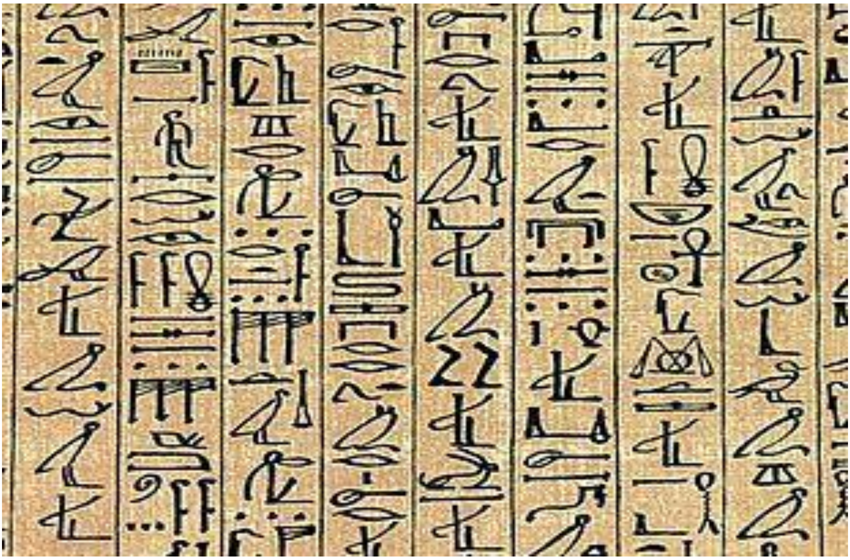

هیروګلیف بشپړ فکري لیک نه دی، په هغه کې زیاتره غږیز او الفبایي

ketabton.com - The Digital Library

عناصر شته او همدارنګه په دې لیک کې د انسانانو او حیواناتو د انځورونو شتوالی په اټکلیز ډول د دې لیک د پیل پړاوونه ښیي.

د (پاپیروس) په رامنځته کېدو سره په مصر کې د (هیروګلیف) لیک بدلون مومي، اسانه او ساده کېږي او هیراتیک (دیني) با صلابته لیک ورڅخه رامنځته کېږي، چې یو بل سره پیوستون او ترښت یې یو ډول چټک لیک، چې د (دموتیک) یا (ولسي) لیک په نامه یادېږي، رامنځته کړ.

۴- مېخي لیک:

مېخي لیک اصلاً فکري لیک و، یانې د فکر د افادې لپاره کارېده او د لویدیځې اسیا په ټولو هېوادونو کې کارېده، لیکپوهان په دې نظر دي چې د مېخي لیک د ټوکېدو اصلي ځای د (بین النهرین جنوب) یانې د (سومریانو) سیمه ده. همدا سومریان لومړني خلک وو چې مېخي لیک یې کارولی دی.

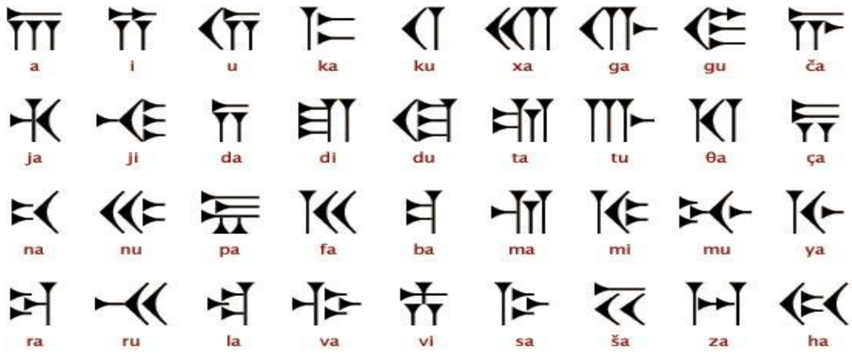

ketabton.com - The Digital Library

سومریانو د میخي تصویري لیک په ایجادولو بشري ټولنه تر تاریخ وړاندې له تیاره او مجهول دورانه راوایستله او تاریخي مرحلې ته یې داخله کړه. ددې لیک پیدا ایښت تر میلاد وړاندې د

څلورمې زریزې دویمې نیمایي ته رسېږي. میخي لیک او هیروګلیف لیک پر ظاهري توپیر سربېره د لیکلو په بڼې او د لیکلو په وسایلو کې هم توپیر درلود. هیروګلیف د (کړکي) په واسطه د (پاپیروس) پر پاڼو لیکل کېده، خو میخي لیک (نرمو خټینو تختو) ته اړتیا لرله او په (لرګینو قلمونو) لیکل کېده او بیا دا تختې پخېدلې. لومړنۍ لوحې چې پر همدې خټینو تختو لیکل شوي، د بین النهرین تمدن پورې اړه لري.

د کاغذ تر پیدا ایښت وړاندې له ډبرو او فلزاتو او همدارنګه د حیواناتو له پوټکو څخه ګټه پورته کېدله، خو څرنګه چې ددې شیانو لګښت زیات و، نو وروسته هم په لیک کې لنډیز راغی او هم پوټکي ورته توږل کېدل او بیا کارېدل. وروسته بیا میخي لیک پر دوو ډولونو وویشل شو. یو (ایلامي میخي لیک) چې له (سومري میخي لیک) څخه رابېل شوی او د (ایلامي) ژبې لپاره کارېده. بل (اکدي میخي لیک) و. اکدي میخي (بابلي) لیک هم د سومري لیک یوه څانګه ده چې نه یوازې په بین النهرین کې باب شو، بلکې د کوچنۍ اسیا او د شمالي رودونو تر منځ، د هیتیانو، هوریانو، اورارتورانو، لولویانو او کاسیانو تر منځ هم دود شو.

ددې تر څنګ بل (هخا منشي میخي لیک) و چې له (بابلي میخي) او (ایلامي میخي) لیک څخه جوړ شوی او د هغو په انډول ساده دی او کمې

ketabton.com - The Digital Library

نښې یا علایم لري. د لرغوني فارسي ژبې د هخامنشي دورې کتبې په همدې لیک لیکل شوي دي.

۵- فنیقي لیک:

تر میلاد وړاندې د دویمې زریزې په بهیر کې د مېخي لیک له تدریجي ودې سره سم د فنیقیانو په ټاټوبي کې یو بل لیک رامنځته شو دا لیک (هیتیتي فنیقي) لیک و چې د (فنیقي لیک) په نامه یادېږي. ددې لیک تر ټولو لرغوني بېلګه له (ګوبله) ښار څخه چې د فنیقیانو لرغونی ښار ګڼل کېده او د اوسنۍ سورېې په څنډو کې واقع و، د څېړنو او پلټنو په نتیجه کې تر لاسه شو.

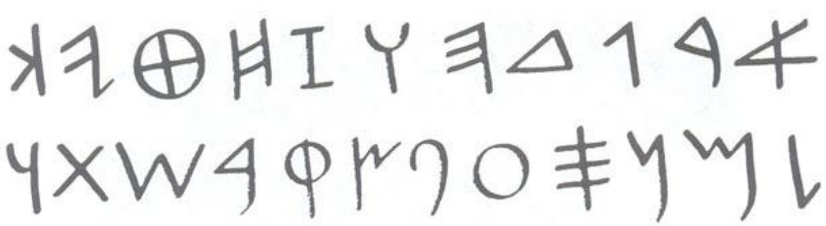

فنیقي الفبا (۲۲) توري لري، له ښي خوا څخه کیڼې خوا ته لیکل کېږي، او یوازې چوپ (کانسونېنټ) غږونه انځوروي. ددې لیک لیکل اسانه و او عوامو ورته لاسرسی درلود، ځکه نو فنیقیان لومړني کسان دي چې د فنیقي الفبا د کشف ویاړ لري.

دې لیک لویدیځې اسیا ته پراختیا وکړه او د مېخي لیک ځای یې ونیوه. فنیقي لیک زیاته وده وکړه او وروسته ترې (یوناني) او (رومي) الفبا هم

ketabton.com - The Digital Library

وټوکېدله، څرنګه چې د يو زيات شمېر اروپايي ملتونو د الفبا بنسټ همدا فنيقي الفبا ده، وروسته بيا يونانيانو په دې الفبا کې نور بدلونونه هم راوستل، د ليکلو ډول يې هم ورته له کينې څخه ښي خواته پيل کړ، بيا يونانيانو دا ليک روم ته يووړ او پر همدې بنسټ يې د (لاتيني) الفبا بنسټ کېښود او بېلابېلې اروپايي ژبې په هغه وليکل شوې. وروسته په (۹)مه ميلادي پېړۍ کې د (سيريل) په نامه يو کشيش د يوناني او رومي ليک له ترکيب څخه يو ليک جوړ کړ او سلاوي ژبې يې پرې وليکلې، وروسته بيا روسي او نورې ګاونډۍ ژبې هم په همدې ليک چې (سيرليک) يې باله، وليکل شوې.

فنيقي ليک بيا د هند نيمې وچې ته ورسېد، پوهان (برهمايي ليک) چې (سانسيکريت) او نورې هندي ژبې پرې ليکل کېدې، هم د همدې ليک زوی ګڼي.

۲- ارامي ليک:

د فنيقي ليک له زامنو څخه يو هم ارامي ليک دی چې په منځني ختيځ کې په ډېرې چټکۍ سره دود شو. (اراميان) هغه قومونه وو چې د عربستان له شمالي سارا څخه د منځني ختيځ پر لوري وخوځېدل او په بين النهرين کې ځای پر ځای شول. د دې خلکو ژبه تر ډېره وخته په دې سيمه کې پاتې شوه او مهمه دا چې د فنيقي ليک پر بنسټ يې ارامي ليک رامنځته کړ چې په ډېر سرعت سره دود او د سيمې پر يوه نړيوال ليک بدل شو او ارامي ژبه هم چې له سامي ژبو څخه ډېره لرې نه وه، د

ketabton.com - The Digital Library

منځني ختيځ د ارتباطي ژبې په توګه څرګنده شوه. هخامنشي دولت هم ددې ژبې په پراختيا کې ونډه واخيستله، مېخي ليک چې د کتيبو لپاره په کاربېده، د ليک د لېږدولو او نورو اړتياوو لپاره نه کاربېده، ځکه نو له ساده الفبايي (ارامي) ليک څخه زيات کار واخيستل شو. دا ليک او ژبه په هخامنشي دولت کې د دېوان او دفتر ژبه شوه.

1	𐡀	𐡁	𐡂	𐡃	𐡄	𐡅	𐡆	𐡇	𐡈	𐡉	𐡊	𐡋	𐡌	𐡍	𐡎	𐡏	𐡐	𐡑	𐡒	𐡓	𐡔	𐡕
2	𐢁	𐢃	𐢄	𐢅	𐢇	𐢈	𐢉	𐢊	𐢋	𐢍	𐢏	𐢑	𐢓	𐢕	𐢖	𐢗	𐢘	𐢙	𐢚	𐢛	𐢝	𐢞
3	ا	ٮ	ح	د	ه	و	ر	ح	ط	ى	ك	ل	م	ں		ع	ڡ	ص	ٯ	ر	س	ٮ
4	ܐ	ܒ	ܓ	ܕ	ܗ	ܘ	ܙ	ܚ	ܛ	ܝ	ܟ	ܠ	ܡ	ܢ	ܣ	ܥ	ܦ	ܨ	ܩ	ܪ	ܫ	ܬ
5	'	b	g	d	h	w	z	ḥ	ṭ	y	k	l	m	n	s	'	p/f	ṣ	q	r	š	t
1. Aramaic ; 2. Nabataean ; 3. Arabic ; 4. Syriac ; 5. Transcription																						

پورتنی جدول د ارامي ليک څرنګوالی په ګوته کوي.

۷- پهلوي ليک:

تر هخامنشي دورې وروسته د (سکندر) او (سلوکيانو) په لنډه دوره کې په رسمي او اداري مراسلاتو کې يوناني ليک او ژبه وکاربېدل، وروسته بيا د اشکانيانو په دوران کې د ارامي ليک پر بنسټ د (اشکاني پهلوي) ژبې د ليکلو لپاره (اشکاني پهلوي ليک) طرح شو او وروسته (ساماني پهلوي ليک) په همدې بهير کې رامنځته شو چې هر يو يې کتيبه يي او ليکنۍ بېلګې لري. دا ليک يوازې (چوپ غږونه) افاده کوي، ان توري يا نښې او علايم يې هم د ارامي ليک په انډول کم دي او همدا نيمګړتيا وه،

ketabton.com - The Digital Library

چې د پهلوي ژبې لوستل مشکلوي. دا لیکونه له ښي څخه کیڼې خواته لیکل کېدل.

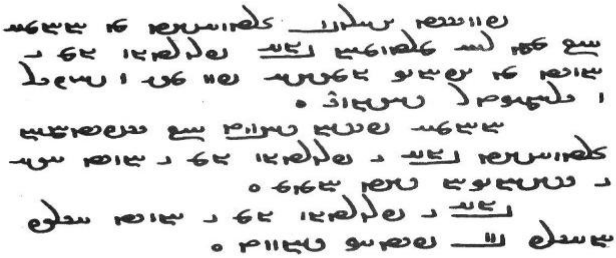

۸- اوستایي لیک:

اوستایي لیک د زردتشیانو د دیني کتاب د لیکلو لپاره کاربده، د نړۍ د ډېرو بشپړو لیکونو له جملې څخه دی او د ساساني پهلوي لیک پر بنسټ رامنځته شوی دی. دا لیک غږیز دی او د (۵۳) یا (۵۸) بېلابېلو علایمو په لرلو سره چوپ (کانسوننټ) او غږیز (واول) د ټولو غږونو د افادې وړتیا لري. له ښي خوا څخه کیڼې خواته لیکل کېږي، په لومړیو اسلامي پېړیو کې څرنګه چې پهلوي ژبې او لیک خپل رسمي حالت له لاسه ورکړ او د هغو ستونزې هم په ډاګه شوې، نو د پهلوي متونو د اسانه لوستو په خاطر یې هغه اوستایي الفبا ته واړول او د لیکلو دا ډول یې ورته د (پازند) په نامه یاد کړ.

ketabton.com - The Digital Library

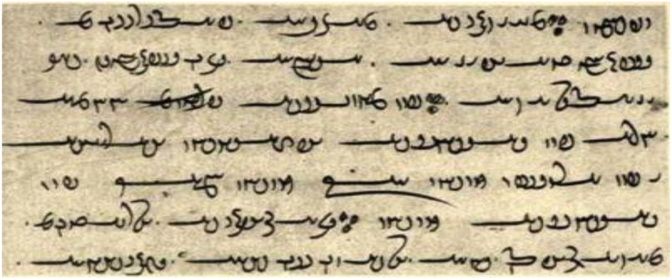

پورته بېلګه يې ليکنې بڼه ده

۹- سرياني ليک:

سرياني ژبه د ارامي ژبې د ختيز ګروپ د ژبو له جملې څخه ده چې پخوا د علم ژبه وه. د يوناني، پهلوي او عبري ژبو اکثره علمي اثار دې ژبې ته اړول شوي دي. سرياني ليک هم د (ارامي) ليک له زامنو څخه ګڼل کېږي. عراق مېشتو سريانيانو خپل ليک په څو قلمونو ليکه چې له هغې جملې څخه د (سطر نجيلي) په نامه مشهور ليک په ځانګړې توګه د (تورات) او (انجيل) د ليکلو لپاره کارېده. عربو په لومړۍ اسلامي پېړۍ کې دا (سطر نجيلي) ليک له سرياني څخه اقتباس کړ او همدا ليک د هغوی د پرمختګونو يو مهم عامل شو. وروسته بيا (کوفي ليک) هم له همغه ليک څخه رامنځته شو. دا دواړه ليکونه يو له بل سره ورتوالی نه لري.

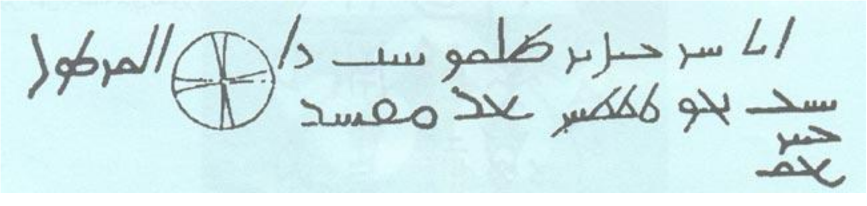

ketabton.com - The Digital Library

۱۰ سغدي ليک:

هغه ليکنې چې په سغدي ژبه ليکل شوي، په (مانوي سغدي)، (مسيحي سغدي) او (بودايي سغدي) ليکونو دي، وروستنۍ يې د سغدي ليک ځرګندونه کوي. دا ليک هم د ارامي ليک د زامنو يوه بله څانګه ګڼل کېږي.

۱۱- اورخون ليک:

دا هغه ليک دی چې تر اسلام وړاندې د (ګوک ترکانو) د حکومت په دوره کې د پخوانۍ ترکۍ ژبې د ليکلو لپاره کارېده.

۱۲- عبري ليک:

عبري ليک چې ژبنۍ سابقه يې تر ميلاد وړاندې څلورمې پېړۍ ته رسېږي، هم له ارامي ليک څخه يې ريښه اخيستې، د نړۍ ټول يهوديان د خپلو اثارو د ليکلو لپاره له عبري ليک څخه کار اخلي.

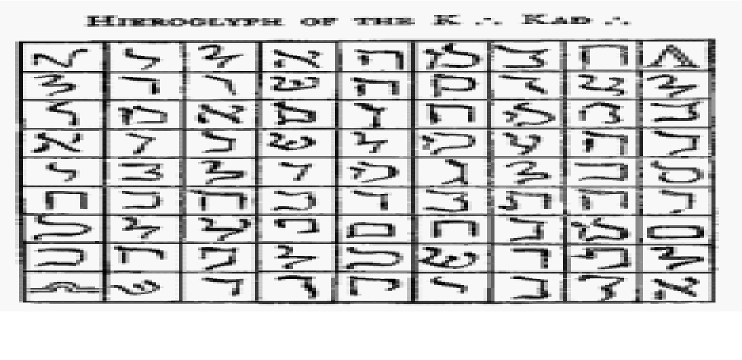

ketabton.com - The Digital Library

۱۳- نبطي لیک:

(نبطیان) د عربو د نژاد یو قوم و چې په (نبطیه) کې یې ژوند کاوه، تر میلاد (۱۵۰) کاله وړاندې د ارامي ژبې او لیک یو ډول په دوی کې دود و، له دې لیک څخه د (نوي سینایي) په نوم یو لیک رامنځته شو چې تر میلاد وړاندې له لومړۍ پېړۍ څخه بیا تر څلورمې میلادي پېړۍ پورې په (سینا) جزیره کې دود و.

۱۴- کوفي لیک:

کوفي لیک له سریاني لیک څخه راټوکېدلی او د قران کریم دلیکلو د لومړني لیک په توګه یاد یږي. دا شبه چې د وحې د لیکلو پر مهال، د (کوفي) په نامه لیک موجود نه و، ډېره بې دلیله نه ده، ځکه چې کوفي لیک په پیل کې په (حیرې) مشهور و او کله چې مسلمانانو د دویم خلیفه حضرت عمر (رض) پر وخت (انبار) او (حیره) ته نږدې کوفه جوړه کړه، دې لیک هم د (کوفي لیک) نوم خپل کړ، هغو عربو چې شام ته به یې سوداګریز سفرونه کول، (نبطي) لیک یې د (حوران) له خلکو او حیري (کوفي) لیک یې له عراقه راوړ او لکه څنګه چې (تورات) په (سطرنجیلي) لیک لیکل کېده، دوی هم، قران کریم په کوفي لیک ولیکه.

ketabton.com - The Digital Library

په (کوفي) او (سطرنجیلي) لیک کې دا دود و چې که چېرې (ممدود الف) د کلمې په منځ کې راشي، د لیکلو پر مهال له قلمه لوېده، لکه څنګه چې د اسلام په پیل په تېره بیا د قران کریم په لیکلو کې دا قاعده په بشپړه ډول مراعت شوې ده. نو د (کتاب) پر ځای (کتب) او یاد (ظالمین) پر ځای (ظلمین) لیکل کېده.

۱۵-عربي لیک:

ویل کېږي چې عربي لیک هم د (نبطي) لیک په واسطه له ارامي لیک څخه راټوکېدلی. د (جرجي زیدان) په وینا د عربي لیک د تاریخي بهیر لنډیز په دې ډول دی:

د حجاز د عربو د لیک او لوست په باب څه خاص ثبوت نه شته، خو د حجاز له شمال او لویدیځ عربو څخه د کتابت ډېر اثار پاتې دي چې ډېر مشهور یې د یمن خلک دي. دوی په مسندو تورو لیکل کول او بل د شمال نبطیان وو چې لیک یې نبطي وو. د حجاز خلک چې اکثره پوونده وو د لیک او لوست له نعمته بې برخې وو. تر اسلامه لږ وړاندې به یې شام او

ketabton.com - The Digital Library

عـراق تـه سـفرونه کـول او د عراقیـانو او شـامیانو لـه لیکونـو بـه یـې ګټـه اخیستله او کله چې به حجاز ته راتلل، خپلـه عربـي ژبـه بـه یـې پـه (نبطـي، سـریاني اوعبرانـي) تـورو لیکلـه. د اسـلام تـر فتوحـاتو وروسـته بیـا هـم سریاني او نبطي لیـک د عربو پـه منـځ کې پـاتې شـو. پـه کوفـه کې کـوفي لیک او په مکه او مدینه کې سریاني حیره او نسخ خط له نطبي لیک څخه اقتباس شوي دي. مورخین د دغه ښار پـه اړه د نظر اختلاف لري چې حجاز ته ترې لیک ورغلی دی. خو دا خبره مشـهوره ده چې د (انبـار) لـه پخـواني ښار څخه سریاني لیک حجاز ته ورغلی دی.

د عربي لیک یوه بېلګه:

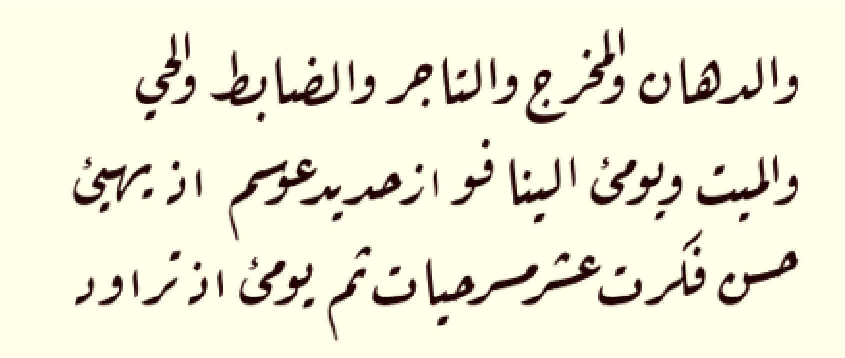

((د اسلام تر راتګ وروسته د حجاز عرب له لیکلو سره اشنا وو. خو ډېرو کمو خلکو لیکل کولای شول. چې د دوی له ډلې بیا ځینې یې صحابه کـرام شول. لکه علي بن ابي طالب، عمر بـن خطاب او طلحـه بـن عبیـد الله لـه دې ډلې څخه وو. تر اسلام وروسته عربي لیک په بشپړ ډول د قران پـه لیکلـو پورې تړل کېږي، د خلفاوو او تر هغو وروسته (بني امه) پـر وخـت یـې قـران

ketabton.com - The Digital Library

کریم په کوفي لیک لیکه او د بني امیه د وخت د قران لیکلو تر ټولو مشهور کاتب (قطبه) نومېده چې ډېر ښکلی خط یې درلود ، هغه کوفي لیک په څلورو قلمونو یا ډولونو لیکه، وروسته وروسته بیا کوفي لیک (دولس) او بیا (شلو) ډولونو یا قلمونو ته ورسېده.

خو نبطي یا نسخ لیک په خپل پخواني شکل او د نا رسمي لیکنو لپاره د خلکو تر منځ دود و. تر هغه پورې چې مشهور خطاط (ابن مقله) (۳۲۸)هـ ق) کې په خپل نبوغ سره دې لیک ته ډېر کار وکړ، د دولت رسمي لیک یې کړ او تر نن ورځې پورې معمول دی. ده په کې شپږ ډولونه: (ثلث، نسخ، محقق، توقیع، رقاع او ریحان) شامل کړل، کوفي او نبطي لیکونه دواړه د اسلام په لومړیو کې معمول وو ، کوفي یې د قران کریم د لیکلو او نبطي یې په رسمي لیکنو کې کاراوه. خو وروسته چې په نسخ کې (ابن مقله) کوم اصلاحات راوړل، د قران د لیکلو لپاره یې هم مناسب کړ. وروسته وروسته بیا نسخ نور ډولونه هم راخپل کړل.))[۷]

۱۲- دیوانګري لیک:

دا لیک په لرغوني هند کې په ملي کچه پېژندل شوی لیک و چې تر اوسه لا کارېږي، سرچینه یې هماغه د (براهمي ګوپتا) لیک دی چې پر کلیمو یې ډډه لګوله. له یوولسمې میلادي پېړۍ څخه تر اوسه د هندوستان مهم لیک ګڼل کېږي، د (دېو) ویې وروسته پرې ورزیات شو. په افغانستان کې د دېوانګاري لیک او د سانسکریت کتیبې د هېواد په سویل ختیځ کې موندل شوې دي.

ketabton.com - The Digital Library

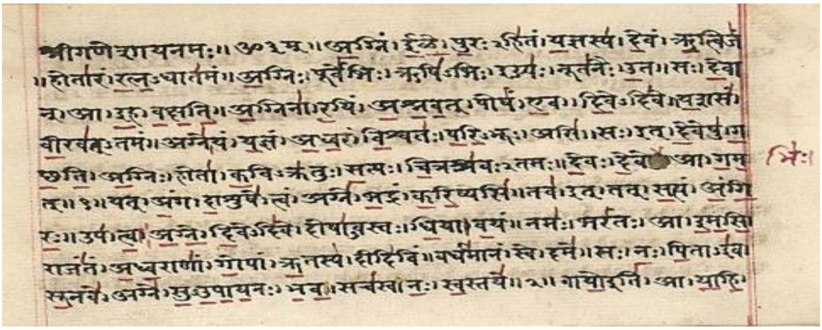

د دېوانګري ليک بېلګه

۱۷- پښتو او فارسي ليکونه:

لکه څنګه چې د دې ليکنې په پيل کې مو وويل، ژبې ډېرې دي، خو ليکونه کم، نو ځکه خو څو ژبې په يوه واحد ليک کې راټولې شوي او په هغو کې يې د خپل غږيز سيستم له اړتياوو سره سم بدلون راوستی دی، پښتو او فارسي ژبې تر اسلام دمخه د تاريخ په اوږدو کې په بېلابېلو ليکونو ليکل کېدلې، خو تر اسلام وروسته يې دګڼو نورو ارياني ژبو په شان عربي ليک راخپل کړ. البته په عربي ژبه کې چې کوم غږونه نه شته، نو طبعاً ګرافيم هم ورته نه شته، پښتو او فارسي ژبو د عربي ژبې د ليک له قاعدې سره سم د خپلو ځانګړو غږونو لپاره مشخص توري يا ګرافيمونه وضع کړل. د عربي ژبې له الفبا څخه د فارسي ژبې (څلور توري) او د پښتو ورڅخه نږدې (اتلس ګرافيمه) زيات دي. د ليک د

ketabton.com - The Digital Library

ډولونو له مخې هم اکثره هغه ډولونه چې په عربي کې کارول کېږي، تقريباً په پښتو او فارسي دواړو کې هم کارول کېږي.

ځينې ژبپوهان په دې نظر دي چې پښتو او فارسي د عربي ژبې د ليک تر راخپلولو د مخه نور ليکونه کارول، په دې ترځ کې ((د مېخي، خروشتي، يوناني ارامي، براهمي، دېوانګري سانسکريت، سخدي، پهلوي))[٨] او نورو ليکونو يادونه هم کېږي، خو د پښتو او فارسي ژبو کوم ژوندي اثار چې راپاتې، هغه اکثره په همدې عربي ليکدود او اسلامي دورې پورې اړه لري.

د يادو ليکونو تر څنګ ځينې نور ليکونه هم شته لکه (خروشتي، يوناني، سامي، کوشاني، ګوتيک، تدمري، ساکي او نور...) خو کوم ليکونه چې مورږ يې په لنډيز سره يادونه وکړه، همغه وو چې تر ټولو زيات کارول شوي او يا هم کارول کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) دستارنامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، (۱۸-۱۹)مخونه

(۲)د لیک او ژبې پیدا ېښت، زاهدي احمدزی، ۱۳۷۷ل کال بېلا بېل مخونه

(۳) لیکلاربنود، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، ۱۳۸۲ل کال، ۱۴مخ

(۴) پښتو غږ پوهنه او ویېپوهنه، پوهنوال محمد صابر خویشکي، د کلتوري ودې ټولنه، ۱۳۸۸ل کال، ۱مخ

(۵) لیکدود پوهنه، پوهندوی دوکتوره زرغونه زېور ربښتین، د دوکتورا کورس لکچرنوټ، بېلابېل مخونه.

(۶) د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي، علومو اکاډمی، ۱۳۸۲ل کال، ۱۸مخ

(۷) دانشنامه(دایرة المعارف) ازاد، تهران، بېلابېل مخونه

(۸) تاریخ خط و نوشته های کهن افغانستان، پوهاند عبدالحی حبیبي، انجمن تاریخ و ادب افغانستان، اکادیمي، ۱۳۵۰ل کال، بېلا بېل مخونه

ketabton.com - The Digital Library

د ادم او درخانۍ داستان

لنډه شننه او تلنه

په پښتو داستاني اثارو کې ادم خان او درخانۍ خورا نامتو داستاني اثر دی، ددې داستان اساس د مینې پر یوې کیسې ایښودل شوی، چې مرکزي کرکټرونه یې (ادم خان او درخانۍ) دي، داستان په خوشالۍ پیل او په تراژیدۍ پای ته رسېږي، دا کیسه د خوشال خټک ادیب او شاعر زوی (صدر خان خټک) د نظم په یوه قالب کې پیېلې ده. زه غواړم دلته لومړی ددې داستان لنډیز بیان کړم، تر لنډیز وروسته غواړم ددې داستان پر شکل او بیا پر کلتوري، ټولنیزو او ځینو نورو خواو لنډې خبرې وکړم.

د (ادم خان او درخانۍ) د منظوم داستان (ناظم صدر خان خټک) دی، طبیعي خبره ده، هر څوک چې غواړي یوه کیسه نظم کړي او د هغې پر واقعیت پوه شي، مجبور دی د کیسې راوي او یا راویان پیدا او د اثر د نظمولو دلایل بیان کړي، صدر خان خټک هم دا کار کړی دی. مخکې تر دې چې صدر خان خټک د کتاب اصلي کیسې ته راشي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د لیکلو او نظمولو عوامل او دلایل بیانوي، هغه وایي چې زه یوه ورځ خپل پلار (خوشال خان خټک) سره ناست وم، خوږې خبرې مو کولې او د پښتو تېرو حکایتونو د لیکلو کیسه مې ورته وکړه، پلار مې ډېر خوشاله شو ،راته یې وویل چې که ماته ژوند مجال راکړ، نو زه به دا کار وکړم، خو که ژوند او کارونو فرصت رانه کړ، نو ته

ketabton.com - The Digital Library

باید دا کار بشپړ کړي، دا سې لیک د یو یادګار په توګه پاتې کېږي، هر څه له منځه ځي، نظم او لیک پاتې کېږي، نو ځکه ما د پلار تر مرګ وروسته د دې داستان لیکلو ته تکل وکړ.

زما پلار ځای یې جنت شه — په اولاد یې برکت شه
یوه ورځ په اشتغالو — د اشعار په قیل و قال و
هغه دم له عاشقانو — له ربښتینو صادقانو
مذکور پیش شه ناګهانه — ما عرض وکړ له زبانه
ډېر اشعار له هره بابه — کتابت شه بې حسابه
د عشاقو افغانانو — د ماضیو عاشقانو
کتاب بویه چې نګار شي — وروستو پاتې یو یادګار شي
ده وې ښه دې ووې زویه — یو کتاب په دا باب بویه
که د عمر څه وفا وي — له کار بار فرصت زما وي
له ادم له درخانې — بویه ښې سخن دانې
چې منظوم یوه نسخه شي — یادګار پاتو په ستنه شي
او که پاتې شي له مانه — زه روان شم له جهانه
ته منظومه کړه بالجزم — دا قیصه په ښکلي نظم
په جهان کې دا ګفتار دی — ای فرزنده چې یادګار دی
چې پدر مې سفر وکړو — له دنیا یې ګذر وکړو
په دا فکر پیوسته وم — که ولاړ که نشسته وم

ketabton.com - The Digital Library

پس د پـلار له مـرګه لاله　　چې مرور شول هژده کاله
ما اغـازه دا نامــه کــړه　　خرامانـه مـې خامـه کـړه
اوس ياري صدر خوشـاله　　غـواړه تـه لـه ذوالجلالـه
چـې لــه سـره تـر انجامه　　په ښه رنګ يې کا تمامـه

صدر خان خټک د کيسې د حقيقي بيان لپاره ډېره څېړنه کړې، دی تر هر څه د مخه د کيسې راوي معلوموي، چې (تاتی) نومېده. ددې کيسې څو روايتـه دي، صدر خان وايـي چې مالـه (تـاتي) څخـه وپوښتل: کوم يـو روايت سم دی؟ هغه وايي کوم چې زه درتـه وايم، همغـه سم دی، (تـاتی) وايي چې دا ټوله کيسه يې کټ مټ او پـه سم ډول لـه (ميرو) قـوال څخـه اورېدلې ده. صدر خان خټک وايي چې تر ډېر دقت وروسته يې دا کيسـه د (تاتي) له خولې رانقل کړې ده.

تاتي نام يو يـوسفـزی و　　حاجي خېل و ښه زلمی و
د ميــرو قــوال لـه پـوره　　ماتــه شـوې وه مـذبوره

صدر خان خټک د کتاب په پيل کې د سوات سيمه ، پـه هغې کې مېشت قومونه او بېلا بېل خېلونه په تېره بيا يوسفزي معرفي کوي.

د (بـازدرې) يادونـه کـوي چې پـه سـوات کـې يـو ښايسـتـه سيمه ده او (درخانۍ) په همدې سيمه کې زيږېدلې ده.

ketabton.com - The Digital Library

باز دري ځکه نومېږي چې ترې بازې پيدا کېږي
بلکې حورې په کې جونه باز دري دي جنتونه
په کښېنې باز دره کې درخانۍ وه ستاره کې
د ستارې مېرمن پيدا وه په ښايست کې بې همتا وه
پلار يې خان په نوم موسوم و په پردې په خپل معلوم و
دُرخو دروه پلار يې خان و له ترکيب نام يې عيان و

ددې تر څنګ چې دا سيمه معرفي کوي، تر ډېره حده د درخو د ښکلا ستاينه کوي

چا وې دا لکه قمر ده چا وې دا په حسن نمر ده

په دې اثر کې د درخانۍ د ښايست دومره توصيف کېږي چې له مشرقه تر مغربه او له شماله تر جنوبه يې په ښايست کې سارى نه ليدل کېږي. څرنګه چې پلار يې د خپلې سيمې خان و ، نو د درخانۍ تربيت ته يې ملا وتړله.

پلار ددې و تربيت ته فضيلت و علميت ته
يو ملا يې داو طلب کړ په خپل کور يې جوړ مکتب کړ
په اندک مدت ملا شوه په معقول منقول دانا شوه

کله چې درخانۍ مکتب لولي، نو خپله ترې ملا او عالمه جوړېږي، بيا نورو نجونو ته درس ورکوي، په همدې (باز دره) کې يوه بله ښايسته پېغله (بسۍ) پيدا کېږي، بسۍ هم خورا ښايسته ده او درخانۍ سره يو

ketabton.com - The Digital Library

ځای ګرځي او د هغې خور لنډه جوړېږي. بسی او درخو یو بل سره ژمنه کوي، چې که د هر چا واده د مخه وي، نو بله به په کې ګډون کوي او تر هغه پورې به یې د وربل غوټه نه خلاصېږي چې یو یې د بلې په واده کې ګډون نه وي کړی.

څرنګه چې بسی او درخانی یو بل سره ژمنه کړې وه چې د یوې بلې په واده کې به حتمي ګډون کوي، نو د بسی واده تر درخانی د مخه تیار شو.

د بسی واده تیاره شه جوړې خرڅ جوړې هر کار شه

په واده کې پیر صالح هم ګډون کړی و.

پیر صالح بابوزی پیر و د عشاقو دستګیر و

دی یې هم را و بالنه په واده کې حاضرشنه

وایي چې دا داسې یو واده و چې تراوسه نه په غره او نه په سمه او نه د پښتنو په نورو سیمو کې تېر شوی و.

کله چې یې (بسی) پر تخت کېنوله، نو هغې وویل: تر هغه چې درخانی رانه شي زما غاړې او وربل ته څوک ګنډه نه شي اچولی، دا زما له هغې سره ژمنه ده.دا مهال د بسی مور د درخانی پلار ته ورځي، هغه ته عذر کوي چې درخانی ته اجازه ورکړي، پلار یې وایي: د سر په سترګو، خو دا کار د درخانی دی، د هغې زړه دی، خو زما له خوا ممانعت نه شته، درخو ته چې ځي هغه ورته وایي: ما او بسی چې کله سندرې ویلې، هغه د ماشومتوب وخت و، اوس هغه وخت نه دی چې زه لاړه شم، اوس زما ورور، هغه ستر دی، هغه اجازه نه راکوي دا عیب ګڼي، ما معاف کړه، خو

ketabton.com - The Digital Library

د بسې مور ډېرې زارۍ وکړې، سوګندونه يې ورکړل، نو درخانۍ له ناچارۍ ورسره لاړه، خو دوه شرطه يې پرې کېښودل، يو دا چې سيالې او هميالې تر ما د مخه رواني کړه او بل دا چې د واده پر ځای له نورو ښځو او نرو مستوره شم.

درخانۍ ځان سينګار کړ. ناظم دلته د درخانۍ د سينګار ځرنګوالی تشريح کوي.

شب برات يې چراغان کړ   منور يې درست جهان کړ

درخانۍ په ښځو او نرو کې مستوره وه، پير صالح ته خلکو شکايت وکړ چې که درخانۍ په نرو کې مستوره ده، نو سمه خبره ده، دود دی ، دا چې په ښځو کې مستوره ده دا نو بدعت دی.

له مردانو که حجاب کا   دا له ښځو په کوم باب کا
دا نه دود نه روايت دی   بلکې دا ستر بدعت دی

پير صالح ته يې وويل: ته درخانۍ ته ووايه چې دا بدعت لرې کړي او که ته دا کار نه شې کولی، نو موږ مجبور يو بل پير ته لاړ شو ، د بل پير مريدان شو.

کله چې شپه پخه شوه، پير نفل پيل کړل، تر نفلو وروسته پير ته يوازې (ادم خان) په ذهن کې راغی چې که هغه ساز او د درد سندرې ووايي، نو د درخو زړه به نرم شي، کله چې يې د عشق ځپه په ننګ راشي، نو مخ به

ketabton.com - The Digital Library

راڅرګند کا ، سهار وختي يې ادم خان ته ځواب ورولېږه، ادم خان د حسن خان زوی په قوم پټه خېل و ، ښايسته ځوان و ، رباب يې غږاوه.

په مخ ګل نازک بدن و شکر لب شکر سخن و
چې په ده سخنراني کړه ګويا نی به جوهري کړه

ادم خان د شعر او موسيقۍ په هنر ډېر پوه و.

ادم خان د پير صالح پيغام له خپلو ملګرو (ميروګي) او نورو سره شريک کړ؛ ميروګی درخانۍ ته دا مسره وويله.

درخانۍ د حورو حورې ښاپېرۍ د تا مزدورې
په هر چا چې ستا نظر شه د هغه ګوزار پر سر شه
هغه څوک دی ادم خان دی چې د تا د وصال ځوان دی

ادم خان د پير صالح لاسونه ښکلوي، خلک ټول پاڅېږي، د ادم خان په ستاينه چغې پورته کوي، درخو پوښتنه کوي چې څه خبره ده؟ کله چې يې دا ننداره وکتله نو متحيره شوه.

درخو د ادم خان ښايست ته حيرانه شوه، دې وخت کې ربابونه وغږول شول.

يو شعر په کې دا وويل شو.

درخانۍ د باغ بلبلې چې رخسار د ګل نشان دی
مخ ښکاره کړه نن راغلي ستا ديدن ته شنه طوطيان دي

ketabton.com - The Digital Library

دې وخت کې ادم خان درخو ته دا قطعه وويله:

درخانــۍ د ټــول مــېرمنې نورانـــي يـــې لکـــه شـــمع
پـه مـجلس تـــوره تيــاره ده تـــه رڼـــا کـــړه مـجـــلس جمـــع
د ديــدن بــې رحــمي مـه کړه مـــوږ راغلـــي پـــه دا طمـــع
هغه مــخ راتـــه ښـکاره کړه چـــې تـــر نمـــر دی رخشـــان لمـــع

کله چې درخو د ادم خان دا نارې واورېدې، نو زړه يې نرم شو.

دا نغمه ده کـه جنـون دی دا سرود دی که افسون دی
دانـايـي يـې لـه مـا يـوړه پـارسـايي يې له ما يوړه

دې وخت کې يې يوه توره وينځه ادم خان ته ولېږله، چې پوښتنه تري وکړي چې دا مغل دی که افغان؟
ادم خان يو غلام درلود (بلو) نومېده، د تره زوی يې (شمس خان) نومېده چې د ادم خان ډېر ملګری و.
دې وخت کې د خلکو له منځه شمس خان په درخانۍ غږ کوي:

درخـانــۍ د ټـولـو مـيرې چېرې نه وي وار خطا کړې
پلو ټينګ نيسه په مخ کې او که نه ځان به رسوا کړې

ketabton.com - The Digital Library

د شمس خان په دې ناره پسې بلوڅي خپله ناره پورته کړه:

درخانۍ زموږ مېرمنې ادم خان د سورو مير دی
شمس خان لکه قارګه دی ادم خان ښکلی قجير دی

په همدې ډول د شمس خان او بلو تر منځ څو قطعې يا نارې تبادله شوې.

د بلوڅي او شمس خان تر منځ په مناظره کې ادم خان مداخله وکړه، ويل يې اصلي موضوع ته راشئ له بې اتفاقۍ څخه لاس واخلئ:

يو ځپله اتفاق کړئ له ميان لرې دا نفاق کړئ
چې په اصل افغانان يو خود معلوم د نفاق کان يو

دې پسې ادم خان، درخانۍ ته څو نارې وويلې او د پړونې د لرې کولو هيله يې وکړه.

درخانۍ تر ډېرو نارو او غږونو وروسته پړونی له مخه لرې کړ، کله چې خلکو د درخانۍ ښايست وليد، نو هک حيران شول، ټولو په عمر کې داسې ښايست نه و ليدلی، ټول په ځمکه پرېوتل، يوازې ادم خان حيران ولاړ و، درخانۍ د کور پر لور روانه او ادم خان هم ورپسې روان شو:

ادم خان وويل:

ketabton.com - The Digital Library

د ټولي په مخکې درومي درخـــانــۍ وه لــکه بطه
نورې جونې په کې ستوري ته سپوږمۍ يې غبار خطه

ادم خان له (ميرو) هيله وکړه يوازې (ميرو) دې ورسره پاتې وي، چې د درخو پل تعقيب کړي، د شپې يې د درخو کور ته ځان ورسوه، درخو او ادم خان په تياره کې يو بل سره ډېرې نارې تبادله کړې چې د مينې له راز او نيازه ډکې وې.

کله چې سهار وځي، ادم له درخانۍ رخصت اخلي، نو تر هغې وروسته پر درخانۍ زياته پرېشاني راځي او دواړه په خپل کلام کې خپل درد بيانوي.

کله چې د ادم او درخو په مينې د هغې پلار او ورونه خبر شول، نو پر هغې يې سخت بنديزونه ولګول او ځار يې پرې سخت کړ، يوازې د مور او يوې کنيزې ورتګ ورته ازاد و او بس.

درخانۍ د ادم خان په غم ډېره وکړېده:

ګاه به دا په اور لنبه شوه ګاه به دا په خيال زنده شوه
نه يې مرګ نه يې صحت و زړه خسته خوار يې صورت و

مور يې ورته زاري کوي چې لورې څه درباندې وشول، د مور او لور مناظره خورا دردوونکې او د پښتني کلتور انځورونکې ده.

ketabton.com - The Digital Library

درخانۍ مور ته وايي چې له ادم خان سره زما مينه د رښتينې محبت زېږنده ده، نه د شهوت.

زما عشق نه د شهوت دی | دا رښتینی محبت دی
لکه مينه د پتنگ ده | په چراغ د هغه رنګ ده
لکه مينه د بلبلو | په جمال وينې د ګلو

کله يې چې مور د درخو حقيقي مينه درک کړه، نو د لور د مرستې په فکر کې شوه.

ادم خان يې د شپې له خوا دعوت کړ چې درخو ورسره لاړه شي، ادم خان راځي او درخو پر اس سوروي او دواړه له کوره وځي، د ادم او درخانۍ سوال قبلېږي.

يو وخت درخانۍ له ادم خان څخه د علم په باب غوښتنه کوي او ادم خان ورته ځواب ورکوي:

چې طلب د علم نه کا | په خپل ځان به پسات وکه
چې خاوند به سوال له ده کا | هغه ځای به ځواب څه کا

بيا د درخانۍ او ادم خان تر منځ مناظره کېږي، درخانۍ له ادم خان څخه پوښتي چې پر حېوان باندې د انسان فضيلت په څه کې دی؟

ketabton.com - The Digital Library

ادم خان ورته وايي: فضيلت يې په زرګونه دی، يو فضيلت يې دادی چې انسان ناطق دی، انسان اصلي دی، حيوان فرعي دی، اصل او فرع تو پير لري.

درخو وويل: حيوان خو هم خپله ژبه لري.

ادم خان وويل: د حيوان ژبه د حال او د انسان ژبه د قال ده.

د دوی مناظره همداسې دوام پيدا کوي.

ادم خان د درخانۍ د حفاظت او عزت په خاطر د (ميربامي) په نامه يو شخص سره خبرې کوي، چې لښکرې تياري کړي او دده کور ته د درخو په رسولو کې مرسته وکړي، (ميربامي) ډېره درغلي وکړه، د رشوت په مقابل کې يې درخو بل چا کره کېنوله او دې کار درخو لکه د پاڼې په شان ژيړه کړه او ويې رژوله.

ادم خان د يوې بوډۍ له خوا خبر شو چې (مير بامي) داسې جفا کړې، نو د ادم خان پر زړه د غم لښکرې خورې شوې او (مير بامي) ته يې ډېرې ښېراوې وکړې. ادم خان له ډېره غمه د نس خوږۍ پر رنځ اخته شو او ځلوېښت ورځې د نس خوږۍ رنځ وکړاوه. د ادم خان د رنځ خبر درخانۍ ته ورسېد او هغې باندې هم د غم غرونه پربوتل، د پسرلي موسم و، درخو ادم ته د ګلو ګېډۍ ولېږله، خپل سوز او فرياد يې ورسره ملګری کړ او و يې ويل چې ستا له غمه مړه کېږمه. ادم خان ته چې د درخو د ګلو ګېډۍ ورسېده، هغه يې بوی کړه، د درخو د زلفو شمال پرې ولګېد، لږ يې نفس کې ساه وغوړېده، لږ ارام شو، بيا يې ريبار ته وويل چې درخو ته مې

ketabton.com - The Digital Library

سلام کوه، زما او ستا یو ځل دیدن و، نور دا ټول غمونه، خو څو چې ژوندون وي، زه به ځان نیست خو یار به هست کړم، کله چې درخو ته د ادم پیغام راورسېد، نو درخو نوره هم پرېشانه شوه، خو ادم ته به یې هره ورځ د ګلو دسته ورلېږله، ادم به د ګلو په ګېډۍ ارام کاوه، څلوېښت ورځې به یې هره ورځ یوه دسته ورلېږله او ادم خان کې به د همدې دستې په زور ساه چلېدله، خو پر څلوېښتمه ورځ د ګلو دسته ورنغله ،نو ادم خان وارخطا شوه، په (میروګي) یې غږ کړ:

ادم غږ کړ میرو یاره — رانـژدې شـه غمګساره
میروګي وې زما خانه — زه نـږدې یـم زمـا جانـه
راتـه وایـه زه غـلام یـم — منتظـر ستـا د کـلام یـم
ادم ووې ای جلیسه — ای همدمه ای انیسه
صبـا دروم شتاب تـرشه — تـر درخـو پـه خپلـه ورشه
پـرې اول زمـا دعـا کـړه — بیـا پـرې دا پیغـام ادا کـړه
چـې مونږ لاړو که ربتیا کړې — تـه بـه هم ورانـه دنیـا کـړې
لـه دنیا شـه مسافـره — زر و ماتـه شـه حاضـره
هغـه ځای چـې تل وصال دی — زر را درومـه څـه مهـال دی
کـه دې مینه په ربـتیا وي — دا پیغـام بـه مـرګ د تـا وي
مخ بـه ماتـه زر حـضور کـړې — تـور لحـد بـه پـه مـا نـور کـړې
دا یـې ووې نـور یـې سـاه — پـه اسـمان لاړه لـه آه
پـه دنیا چې تېـر ادم شـه — پـه همـه جهـان مـاتم شـه

ketabton.com - The Digital Library

کله چې (میرو) د (ادم خان) جنازه خاورو ته وسپارله، نو د درخو پر لوري روان شو ، هغه ځای ته ورغی چې درخانۍ به ګلونه پرېکول او ادم خان ته به یې رالېږل، هلته پټ کېناست، په دې ورځ ګلونو د غمونو بوی کاوه، ټول غم او ماتم و.

کله چې درخو باغ ته راغله، نو د ګلو پر ماتم او حال پوه شوه.

چې درخو په باغ درون شوه پوه د ګلو په مضمون شوه
چې نن بوی د ګلو نور دی په هر ګل کې پیدا اور دی
د باغ طور دیګر ګون دی هر ګل وینم چې زبون دی

درخو لا ګلو ته لاس نه و وروړی، چې (میروګي) پرې د غم زېری وکړ، میروګي وویل:

پرې ویلی یار سلام دی بیا یې کړی دا پیغام دی
مونږه لاړو که رښتیا کړې ته به هم ورانه دنیا کړې
په صباح بېګاه به راشې د کور شمع به زما شې
له بېلتونه به رها شو همېشه به خوا په خوا شو
چې میرو پوره پیغام کړ درخانۍ سمع تمام کړ
دې پرې غبرګ کړ میرو وروره اوس زما ننداره ګوره
چې په یار پسې څوک تله کا دا رنګ درومې تعطیل نه کا
دا یې وویل په غاړه آه یې وکړ ساه یې لاړه

ketabton.com - The Digital Library

درخو له ادم سره خپله ژمنه ترسره کړه او په دې ډول یې له ژوند سره خدای پاماني وکړه.

د ادم خان د مرګ په باب بېلا بېل روایتونه دي، ځینې وایي ادم خان په زړه نتلی، په صورت ټکلی د یوسفزو له سیمې راووت، دا کوړې په مصري بانډه کې وفات شو، کله چې درخانۍ د ادم خان له مرګه خبره شوه، نو هغې هم ساه ورکړه او د ادم خان په خوا کې خاورو ته وسپارل شوه او تر نن ورځې پورې دوه قبرونه په یو ځای یادېږي، درخانۍ په خپل وصیت او د هغې د کورنۍ په اجازه د ادم خان تر خوا خښه شوه. دا و د ادم خان او درخانۍ د تراژیک داستان لنډیز.

اوس راځو د دې داستان شکلي، ټولنیزو او کلتوري خواوو ته!

د دغه داستان شکل:

د اوږدو رومانتیکو او رزمي داستانونو د نظمولو لپاره اکثره له مثنوي فورم څخه کار اخیستل کېږي. صدر خان خټک هم د ادم خان او درخانۍ کیسې د نظمولو لپاره له مثنوي فورم څخه کار اخیستی دی، مثنوي هغه فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري، د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي. ردیف په کې اختیاري دی، کېدی شي یو بیت یې ردیف ولري، بل یې ونه لري، خو قافیه په کې حتمي ده، د مثنوي بل خاصیت دا دی چې د ټولو بیتونو د مسرو شمېر یې سره مساوي وي، څرنګه چې د مطلع د قافیې تعقیب د دې فورم پر ټولو بیتونو حتمي نه

ketabton.com - The Digital Library

دی، نو ځکه خو د زیاتو بیتونو او اوږدې کیسې د ټولو جزیاتو د بیان او ځایونې ظرفیت لري.

د ادم خان او درخانۍ د داستان فورم همدا د مثنوي فورم دی.

د بیتونو د مسرو د څپو شمېر يې اته (۸) اته (۸) څپې دی او تر پایه پورې همدا قانون پر ټولو بیتونو تطبیقېږي.

دلته به يې څو بیتونو ته نغونه وکړو:

نتیجه چې د خرد ده | ښه خبره د سند ده
کـه غزل کـه مثنوي ده | پـه خبره معنوي ده

لومړی بیت يې اته څپې، دویم بیت هم اته څپې دی، د څپو وېش يې په ډې ډول دی.

نه-تي-جه-چې-د-خ-رد-ده

ښه-خ-ب-ره-د-س-ند-ده

د دویم بیت وېش يې په دې ډول دی:

ک- غ- زل- که- مث-ن- وي- ده

په- خ- ب- ره- مع- ن- وي- ده

نور بیتونه يې هم تر پایه همدې ډول دي:

یعنې مرګ چې د ادم شه   د جهان عمر په غم شه

ketabton.com - The Digital Library

یعـ-نې- مرګ- چې- د- ا- دم- شه

د- ج- هان- ع-مر- په- غم- شه

۱- ۲- ۳- ۴-۵- ۶ - ۷- ۸

پرده ورانه درباب شوه نغمه پاتې له ځواب شوه

پر-ده- ورا-نه- د-ر-باب- شوه

نغ-مه- پا-تې- له- ځ-واب- شوه

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

بله عجیبه خبره داده؛کوم فورمونه چې د قطعو د فـورم پـه بڼـه د ادم خـان او درخانۍ په داستان کې راغلي، هغه هم د څپیز جوړښت له مخې له مثنوي سره یو شان دي، یانې دا چې هره مسره یې اته څپې ده.

خانه زېرې مې دربان دي نمایان د نمر شغلې دي

نمر به وځـي لــه جهانــه چې یې پاتې درې پرې دي

خا-نه- زې-رې- مې- در-بان-دې

ن-ما-یان-د- نمر- شغ-لې- دي

نمر-به-و-ځي-له-جـ-ها-نه

چې-یې-پا-تې-درې-پر-دي-دي

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

ketabton.com - The Digital Library

د (ادم خان درخانۍ) په داستان کې راغلې قطعې که څه هم اکثره يې د قطعو بڼه لري، يانې دا چې د هرې قطعې دويمه او څلورمه مسره يې په خپل منځ کې مشترکه قافيه لري، خو لومړۍ او دويمه مسره يې له قافيې څخه ازادې دي او تر دوو بيتونو وروسته بيا د مثنوي يو بيت ورلوېږي.

که څه هم دا قانون پر اکثرو قطعو تطبيقېږي، خو بيا هم په دې داستان کې ځينې داسې جوړښتونه يا فورمونه شته چې د قطعو په نامه راغلي، خو د قطعو معمول تعريف پرې نه تطبقېږي، د بيتونو شمېر يې تر دوو اوړي که څه هم د هر بيت د دويمې مسرې قافيه د لومړي بيت د دويمې مسرې قافيه تعقيبوي لکه دا لاندې قطعه چې د ادم خان له خوا درخو ته ويل شوې او د بيتونو شمېر يې د قطعې تر معمول تعريفه اوړي.

د ټــولي پــه مخکــې درومــي
درخـــانۍ وه لکـــه بطـــه
نــورې جونــه لکــه ستـــوري
تــه سـپوږمۍ يــې غبــار خطــه
د بلــــو د پــــــاره وکــــړه
پيـــر تـــه پيـــر حجــاب ســقطه
چـــې دې ووينـــي پـــه عـــين
د تـــا عينـــي لـــه نقطـــه

تر دې وروسته د مثنوي يو بيت ورولېږي

ketabton.com - The Digital Library

د درخو يوه دوه همسالې ورسره وې ګل مشالې

که څه هم په دې داستان کې راغلي قطعې ټولې د بيتونو د شمېر له مخې يو شان نه دي، خو د مسرو د څپو د شمېر له مخې ټولې يو شان دي.

ژبنۍ اغېزې: د پښتو په کلاسيک ادب، روښاني پړاو او تر هغه وروسته د ببلا ببلو شاعرانو په کلام کې د فارسي او عربي ژبې تاثيرات څرګند وو، په تېره بيا د منظوم کلام په قافيه يي برخو کې. د ادم خان او درخانۍ په مثنوي کې هم د فارسي ژبې اغېزې خورا جوتې دي، هم په قافيه يي برخو او هم د مسرو په ببلا ببلو برخو کې. لکه (ګفتار، ديدار، بخشنده، جان ستان، نان ستان، شيران، ابر، بهار، ګوهريز، اتش بار، اتش انګېز، اوباش، ويراني، جويان، استوار، سخندان، سخن ران، پيش، زبان، نګار، اب، ګذر، نشسته، مرده دل، صدګان، درمانده، دستګير، رويدار، بيرون، يکسو، يکرو، مانند، پري پيکر، ديګر) او داسې نورې په سلګونو فارسي کلمې چې هم د قافيې په توګه راغلي او هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

د فارسي تر څنګ په سلګونو عربي کلمو څخه هم په دې منظوم متن کې کار اخيستل شوی، چې يا د قافيې په توګه کارول شوي او يا هم په متن کې راغلي دي.

(برکت، عظيم الشان، نافع الناس، عبارت، خط، الماس، رقم، کرم، شجاعت، ماضي حايضي، حکمت، صفت، عدل، حروف، موزون،

ketabton.com - The Digital Library

معلوم، مضمون، تناسب، تمثیل، توصیع، بدیع، کامل، قایل، وفاق، اغراق، عشاق، نتیجه، قیامت، فکر، ترکیب، عیان، رضیع، ربیع، لطافت، نزاکت، جمال) او په سلګونو نورې عربي کلمې چې یا په قافیه کې کارول شوي او یا هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

کلتوري او ټولنیزې ځانګړنې:

د ادم خان او درخانۍ د داستان ټول چاپیریال ربښتینی پښتني چاپیریال دی، مرکزي کرکټرونه (ادم خان او درخانۍ) فرعي کرکټرونه، (بسوګۍ، میروګۍ، بلو، شمس خان، میربامي،) ټول هغه شخصیتونه دي چې په دې داستان کې بېلا بېل کارونه تر سره کوي. دا داسې کارونه دي چې زموږ په ټولنه کې یې همدا ډول شخصیتونه ترسره کوي، د فرعي شخصیتونو لپاره د تصغیري نومونو کارونه لکه د (میرولي) لپاره، (میرو او میروګۍ)، د بسۍ لپاره (بسوګۍ) کارول زموږ په ټولنه کې معمول دي او دا ډول کرکټرونه د دویمو او درېیمو شخصیتونو په توګه دود دي.

د داستان اصلي شخصیتونه لکه (ادم خان او درخانۍ) پر ټولنه باندې د خور او حاکم کلتوري چاپیریال له دایرې څخه نه شي وتلای، همدا ټینګ کلتوري ضوابط او روابط وو چې داستان یې تراژیک حالت ته ورساوه.

د داستان اتلان د ټولنې له کلتوري دایرې څخه ځان نه باسي او نه ټولنیزو او کلتوري ارزښتونو سره مخالفت کوي. درخو او ادم خان اصلاً د پښتني ټولنې د لوړو اخلاقي اصولو او پرنیسونو ممثلین دي. د (ادم خان او

ketabton.com - The Digital Library

درخو) تر منځ مناظره د لوړو علمي او اخلاقي ژورتیاوو تمثیل کوي، کله کله د داستان ځینې برخې افسانه یي بڼه خپلوي، خو د داستان اکثره برخې داسې نه دي چې د ټولنې له عیني واقعیتونو څخه لرې وي.

پر پښتني ټولنه واکمن عیني واقعیتونه په دې داستان کې په ترتیب سره راغلي، ځنې جغرافیایي نومونه چې تر دې دمه لا هم ژوندي دي او پښتني قبیلي په کې ژوند کوي، هم په همغه خپله بڼه تر دې دمه کارول کېږي.

د داستان د اتلانو تر منځ صداقت او رښتینولي د پښتني ټولنې د کلیوالي ژوند بله ځانګړنه ده، همدا صداقت دی چې د داستان اتلان یې نه یوازې په دې داستان کې د اخلاقو لوړو مدارجو ته رسولي، بلکې د دې اتلانو تر مرګ وروسته هم هغوی په پښتني افغاني ادب کې د افسانوي اتلانو په توګه تمثیل شوي دي. په پښتنو شاعرانو کې به داسې شاعر ډېر کم پیدا شي چې هغه دې شعر یا نظم لیکلی وي او په یو نه یو ډول دې ادم خان او درخانۍ د مثبتو کرکټرونو او یا هم اتلانو په توګه په خپل کلام کې نه وي کارولي.

ادم خان او درخانۍ نه یوازې پښتني کلتوري او ټولنیز ارزښتونه تمثیل کړي، بلکې دوی د دې سبب شوي چې د دوی په وجود کې پښتني کلتور او لوړ ټولنیز اخلاق، پر نسیپونه او معیارونه سینه په سینه له پوه پښت څخه بل ته ولېږدول شي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د بېلابېلو خواوو د سپړنې او شننې په باب بېلابېلې لیکنې لیکل کېدی شي،

ketabton.com - The Digital Library

ښاغلي (پروفيسور محمد نواز طاير) د ادم او درخانۍ د داستان په باب يوه اوږده هر اړخيزه، تحليلي او علمي ليکنه کړې او د صدرخان خټک له مثنوي سره يو ځای يې ثو ځله چاپ کړې ده، دريم ځل پر (١٩٨١) م کال په پېښور کې د پښتو اکاډمي له خوا چاپ شوې ده. نورو ليکوالو هم ددې داستان د بېلا بېلو خواوو د تحليل او ارزونې په باب ليکنې کړي دي. زما هدف له دې ليکنې څخه دا و چې د ادم خان او درخانۍ د داستان يو لنډ جاج لوستونکو ته وړاندې کړم او يو ځل بيا د دې تراژيک داستان ايډيالو شخصيتونو ته په دې نېت د نوي نسل پام را واړوم چې ددې اتلانو له اخلاقي روحيې څخه مثبته ګټه پورته کړي.

ketabton.com - The Digital Library

داردي ژبې او هغو ته

پېښ خطرونه

مخکې تر دې چې د (داردي) ژبو څېړنې ته راشو، ښه به وي چې د (داردي) اصطلاح او مانا وڅېړو او بیا به د داردي ژبو د شومره والي، څرنګوالي او موقعیت څېړنې او په اوسني وخت کې هغو ته د ورپېښو خطرونو په باب رڼا واچوو.

د داردي اصطلاح:

((د (داردي) اصطلاح له (داراده) څخه اخیستل شوې چې په سانسکریت کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، هم په جغرافیایي اثارو او هم په حماسي نژادی قصایدو کې د هغه اولس یا ولسونو لپاره استعمال شوې چې هغه وخت د هند دنیمې قارې په شمال غرب سیمو کې اوسېدل. دغه اصطلاح لرغونو مورخانو او مولفینو هم استعمال کړې ده. (بطلیموس) د (دارادایي)، (سترابون) د (ددیردایي)، (پلینوس) د (داردا) او داسې نورو په همدغه شان ورته کلمو ذکر کړې ده.

د داردي ژبو موقیت:

داردي ژبې د (هندو اریایي) ژبو هغه ګروپ دی چې د افغانستان د شمال ختیځ په غرنیو سیمو او یو څه یې د پاکستان په شمال او د هند د شمال

ketabton.com - The Digital Library

لویدیځ په څو سیمو کې موجودې دي. د دغو ژبو د ژوند ساحه د هندي او باختري ژبو تر منځ واقع ده. د داردي ژبو د پیدا ایښت او پراختیا په باب د اریایي ژبو محققین بېل بېل نظریات لري.

د (رابرت کلي شاو) په عقیده (داردي ژبې) د پامیري (چې د باختري ژبو په ګروپ کې شاملې دي، ژبو په شمول د شرقي اروپایي (هندي) او مرکزي او لویدیځ اریایي (باختري او ایراني) ژبو تر منځ موقعیت لري. دده په عقیده له یوه ګروپ سره هم د خپلوۍ رابطه نه لري، یانې نه په هندي ګروپ او نه هم په باختري او ایراني ګروپ کې شاملې دي. نومیالي ژبپوه (امیل بن ونیست) د ژبو د وېش په لړ کې داردي ژبې ((د هندو اریایي ژبو په لړ کې دهغو سلو ژبو په جمله کې حساب کړې چې خبرې پرې کېږي او موقعیت یې ورته شمال لویدیځ ګروپ ښودلی چې په نورستان او له نورستان څخه بهر نورې ژبې په کې راځي.)) (۱)

په دې باره کې بله نظریه د (ستین اکاناو) ده. دده په عقیده ((داردي خصوصاً نورستاني ګروپ له اریایي ژبو (باختري او ایراني) ګروپ سره خپلوي لري. خو دلته دی هم داسې وایي چې له دغه باختري او ایراني سره د داردي ژبو ښاخ یو نه دی، بلکې له هغو څخه په دومره لرغونو زمانو کې بېل شوی دی، لکه چې څومره پخوا د هندي ژبو ښاخ له اریایي (باختري او ایراني) څخه بېل شوی و.

(ګ، ګریوسون) لومړی د (شاو) او (اکاناو) تر منځ یوه متوسطه نظریه ښکاره کړه، په دې مانا چې دنوموړي په عقیده د داردي ژبو ښاخ له

ketabton.com - The Digital Library

پامیري ژبو سره ځنګ په ځنګ او په متوازي ډول د مرکزي (باختري) او (پیر سیک) ژبو له ونې جلا شوی او ځانګړی انکشاف یې کړی دی. خو دغه جلاتوب که څه هم ډېر لرغونی دی خو له اریایي ژبو څخه د هندي ژبو تر جلاتوبه وروسته دی، (ګرېرسون) بیا په خپلو وروستیو اثارو کې داسې نظریه ښکاره کړه چې داردي ژبې د ختیځ (هندي) او لوېدیځ (باختري او ایراني) ژبو تر منځه یوه بله ځانګړې ځانګه ده.)) (۲)

د دغو ژبو په باب که څه هم د محققینو نظریات سره یو شان نه دي، خو په دغه باب سره ډېر نږدې دي چې چې وایي: داردي ژبې دیو لړ داسې ژبو مخصوص ګروپ دی چې مخصوص تاریخي فونتیک او مورفولوژیک ګډ خصوصیات لري.

اوس داسې ګڼل کېږي چې د داردي ژبو ګروپ د اریایي ژبو د یوه هغه ډیالکتیک پر اساس انکشاف کړی دی ویونکي یې لرغوني اریایان او په خپله همدغه معاصره سیمه کې مېشته وو.

له ځینو روایاتو سره سم د داردی ژبو سیمه پخوا د موجوده سیمې په تناسب ډېره پراخه وه، دغه سیمه پخوا د معاصر افغانستان په شمال ختیځو غرنیو برخو او د هند د نیمې وچې په ټول شمال کې شامله وه چې پاکستان، پنجاب، هند او حتی د تبت لویدیځه برخه ورکې شامله وه، د دغو سیمو پر ژبو د داردي ژبو څرګنده اغېزه د دغې موضوع د ثبوت یو ښه دلیل دی.

ketabton.com - The Digital Library

د دارديژبو وېش:

د ژبو د وېش مسله خورا حساسه مسئله ده، هم له تاريخي پلوه، هم د ژبني جوړښت له پلوه او هم د جغرافيايي موقعيت له پلوه. د دارديژبو د وېش په باب هم دا ستونزه موجوده ده. ځينې ژبپوهان په معاصر وخت کې دارديژبې پر درېو څانګو وېشي، دا وېش تر ډېره د جغرافيايي موقعيت له مخې شوی، چې دلته ورته اشاره کوو:

الف: لويديځې دارديژبې (نورستاني) ژبې:

ب: مرکزي دارديژبې.

ج: ختيځې دارديژبې يا خاصې دارديژبې.

الف- لوېديځې دارديژبې:

د دارديژبو دغه څانګه (لويديځې دارديژبې) چې د (کافري ژبو) په نامه هم کله کله يادېږي د دوی د ژوند ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده، په دغه ګروپ کې شاملې مشهورې ژبې دادي:

کاتي: (کتايي) ددغې ژبې د ژوند ساحه د کتايي دره د پېچ سيند ښي اړخ دی) د ټولو ډيالکتونو اصلي ټاټوبی او زانګو ده او د رامګيل او کولوم (د-الينګار معاونين) د سيندونو تر منځ سيمه ده.

ketabton.com - The Digital Library

د دغو سیمو ژبه د کاتي لویدیځ دیالیکت دی. ختیځ یې د باشګل په دره کې دی چې د باشګل سیند په پاسني جریان (چترال کې) د کونړ د سیند مرستیال دی، دغه ژبه هم د دغې درې (باشګلي) په نامه یادېږي.

وایګلي: د (ګریرسون) په اصطلاح (وایي) یا (وایي، آیي): د دغې ژبې د موجودیت سیمه اساساً د وایګل دره (د پېچ د سیند د کیڼ اړخ مرستیال سیند) دی. د پېچ د درې په نورو وړو سیمو کې هم د دغې ژبې او یا د هغې دخپلوانو دیالیکتونو څرک لیدل کېږي.

اشکوني: د دغې ژبې د موجودیت سیمه د الینګار او پېچ د سیندونو تر منځ ساحه ده. کاتي، وایګلي او اشکوني ژبې یو تر بله سره نږدې خپلوي لري.

پراسوني یا (پاروني) ژبه: د دغې ژبې د موجودیت ساحه د (پارون) دره ده د دې درې سیند د پېچ د سیند کیڼ مرستیال دی. دغه ژبه له پورته یادو شویو درې ژبو څخه له دې کبله ډېره لرې ښکاري چې په هغې کې د یوې نا هندو اریایي غالباً مغلوبې (سوبسترات) ژبې څرګند عناصر موجو دي.

دامیلي ژبې: دغه ژبه د نورستاني او داردي مرکزي ژبو تر منځه د وصل د کړۍ حیثیت لري او کېدی شي چې د ځینو زیاتو ځانګړتیاوو له مخې په

ketabton.com - The Digital Library

مرکزي داردي ګروپ کې شامله وګڼل شي. د هغې د موجودیت ساحه د (دامیل) دره ده چې د چترال د سیند په ښي خوا کې پرته ده.

ب- داردي مرکزي ژبې:

په دغه ګروپ کې ډېرې او بېخي بېلې بېلې ژبې شاملې دي چې تقریباً له بېلو بېلو کورنیو څخه دي. هم په جغرافیایي لحاظ او هم د فونیتیکي او مورفولوژيکي ځانګړتیاوو پر بنسټ دغه ژبې پر دوو څانګو وېشل کېږي:

الف: شمالي څانګه

ب: جنوبي څانګه

شمالي څانګه له دوو ژبو یانې (کهووار) او (کلیشي) څخه عبارت ده چې تاریخي اوګمنټ (Augment) لري.

جنوبي څانګې بېخي بیل بیل ډولونه لري.

په هغې کې ګواري، شوماشتي، وټه پوري او د هغو خپلوان دیالیکتونه او ژبې (کلانګلي او ننګلامي) همدارنګه د پشه یي دیالیکتونه او تیرایي شامل دي.

ketabton.com - The Digital Library

ځينې فونيتيکي ځانګړتياوې په ځانګړې توګه د ژبې يو اړخيز صامت (lateral consonant) اوازونو (د تيرايي په استثنا) موجوديت دغه ژبې سره نښلوي.

پشه يي: دا د يو لړ سره لرې وتلو د ياليکتونو (امکان لري د ژبو) يوه څانګه ده چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو ، اليشنګ، الينګار د سيندونو په لاندنيو برخو ، په دره نور، مزار درې په کيڼ اړخ، د کونړ سيند په ځينو نورو غاړو ، لکه د کاپيسا په اله ساى، درنامه، بولغين، ځينو نورو وړو وړو سيمو کې ورباندې خبرې کېږي.

شوماشتي ژبه: دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنۍ برخه د مزار درې په کيڼ اړخ د کونړ سيند د ښي مرستيال سيند پر غاړه خپره ده. (شوماشت د درې په لانديني برخه کې پشه يي مروجه ده).

د ننګلامـــۍ دياليکتونـــه: دغـــه دياليکتونـــه چـــې اوس مـــړه دي (او شوماشتي سره يې نسبي خپلوي لرله) پـه هغـو د ننګلام اوسېدونکو خبرې کولې او د پېچ او وايګل د سيندونو د يو ځاى کېدلو په سيمه کې ژوندي وو.

دا سې ښکاري چې له دغو دياليکتونو سره ګلانګلي دياليکتونو (ژبو) زيات خصوصيات لرل (ګلانګل) د پېچ د سيند په ښي اړخ کې چې له وايګل سره يو ځاى کېږي، پروت دى.

ketabton.com - The Digital Library

وټه پوري ژبه: په وټه پور او ګټر (ګتر ګل) کې یانې د کونړ پر سیند د پېچ د سیند ، د تویېدلو له ځای ځخه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندۍ ده.

ګواري ژبه: (ډېر محققین دغه ژبه د (ګوارباتي) په نامه یادوي خو خپله د ژبې د خلکو په اصطلاح (ګواري) ژبه ورته ویل کېږي. د (نرساتي) په نامه هم یادېږي، دغه ژبه د چترال په سیمه کې د باشګل د سیند په کښتنۍ برخه کې مروجه ده. شوماشتي، وټه پوري، ګواري ژبې او د ننګلامۍ او ګلانګلۍ د پالیکتونه یو تر بله سره ډېر شریک خصوصیات لري او په مرکزي داردي ژبو کې یوه ځانګړې ځانګه ده. د دغې ځانګې یو شمېر دیالیکتونه د (دیګانو) په نامه یادېږي.

تیرایي ژبه: دغه ژبه د جلال اباد په جنوت ختیځ د (کوټ) په دره کې د پښتو ژبو وګړو تر منځه ژوندۍ وه، خو اوس مړه او یوازې منفرد لغات یې د خلکو په یاد دي. د تیرایي ژبې ویونکو د کونړ د درو د نورو داردیانو د اکثریت په شان په دوو ژبو خبرې کولې چې دویمه ژبه یې پښتو وه.

کلشي ژبه: دغه ژبه د چترال او باشګل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې د چترال په جنوب لویدیځ (زبوبوریت) (ګلشګوم) او (بېرار) کې ژوندۍ ده.

ketabton.com - The Digital Library

خوواري ژبه: دغه ژبه چې د (چتراری) (چترالی) همدارنګه (ارنیه) په نومونو یادېږي، د چترال د درې په پاسینۍ برخه کې ژوندۍ ده. د دغې ژبې یو لړ شمېر ویونکي د تاجکستان په بدخشان کې هم موجود دي.

ج-ختیځې داردي (یا خاصي داردي) ژبې:

دغه ژبې په خپل وار پر درېو څانګو وېشل کېږي:

لومړۍ څانګه- دغه څانګه له هغو داردي ژبو څخه عبارت ده چې د پنجکوړې، سوات او اباسین د سیندونو په غرنیو برخو کې چې په (کوهستان) سره شهرت لري، ژوندۍ ده، ددغې څانګې اساسي ژبې دا دي:

بشکاریک: دغه ژبه د یوه دیالیکت له مخې (دیرۍ) هم نومېږي، دغه ژبه د (دیر) په (کوهستان) د (پنجکوړې د سیند په پاسنۍ برخه کې) ژوندۍ ده.

کاروي ژبه: دغه ژبه د سوات د سیند په غرنیو برخو کې ژوندۍ او له باشکاریک ژبې سره ډېره نږدې ده دا نږدېوالی دومره زیات دی چې عملاً باشکاریک او کاروي د یوې ژبې دوه ښاخونه دي، ددې ژبې د ژوند ساحه د باشکاریک په لویدیځ کې واقع ده.

ketabton.com - The Digital Library

توروالي ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه د سوات او پنجکوړې د سيندونو په غرنيو برخو کې له کاروي څخه په لاندينۍ سيمه کې پرته ده.

مایاني ژبه: د دې ژبې ساحه د اباسين په غرنيو برخو کې او د اباسين او د سوات د سيند تر منځه له يوې خوا او له بلې خوا د اباسين او د جيلم له بېلتون څخه تر يو ځای کېدلو پورې په دغو سيمو کې دغه ژبه ژوندۍ ده. (مايايي ژبه) د هغې ژبې ويونکو له خوا نومېږي او زيات شهرت په (کوهستانۍ) ژبه لري مایاني پر يو لړ دياليکتونو وېشل کېږي چې د هغو په جمله کې يو مشهور يې (کانياوال) نومېږي چې د (تانګير) په (بانګاري) نومي کلي کې ژوندی دی. دغه ديالکت د (شيني ژبې) په چاپېريال کې پروت دی.

شيني ژبه: دا ژبه د يو لړ دياليکتونو مجموعه ده چې يو له بله سره لرې شوي او د ژبې ساحه يې اساساً په کشمير کې د ګلګېت، تانکير، چيلاس، د راس او دا هاني ځايونه دي.

پهار لورى يا (يا لولي) ژبه: په دغه ژبه د چترال په ختيځ کې د څو وړو وړو (شريت، بيړي، باشي، ګهوس، ګومادانو) او سيدونکي خبرې کوي. د ژبنيو خصوصياتو له مخې دغه ژبه شيني ژبې ته ډېره نږدې ده.

کشميري ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه کشمير دی چې د زيات شمېر وګړو ژبه ده.

ketabton.com - The Digital Library

د داردي ژبو د وګړو شمېر:

((د داردي ژبو د ویونکو شمېر په یقیني ډول نه دی څرګند ، د اټکل له مخې یې شمېر درې میلیونو وګړو ته رسېږي چې یوازې تقریباً دوه میلیونه یې (د ۱۹۶۱م کال د احصایې له مخې) په کشمیرۍ خبرې کوي. د اټکل له مخې ګهواري (۱۲۱)زره، په پشه یي (۱۰۰)زره، په شیني (۷۰) زره، په کوهستاني(۶۷)زره، په وایګلي (۵) زره، په پراسویي (۲۸۰۰) ، په پهالورۍ (۱۰۰۰) تنه خبرې کوي.

د نورو داردي ژبو ویونکو احصایه نه ده اټکل شوې، د مذهب له مخې د دارديانو اکثریت مسلمانان دي، د نورستان او سېدونکو د شلمې پېړۍ په سر کې او د کشمیر خلکو په څوارلسمه پېړۍ کې اسلام منلی دی. په کشمیر کې په سلو کې (۷۷)خلک مسلمان، (۲۰) بودایان او د (۱،۵) سکان دي.)) (۳)

د یادونې وړ ده چې د نفوسو پورتني ارقام کېدی شي د نفوسو له اوسني شمېر سره سمون ونه خوري، دا تقریباً د نیمې پېړۍ د مخه ارقام دي، خو کوم خطرونه چې یادو ژبو ته متوجه وو او متوجه دي، نه یوازې د یادو ژبو د ویونکو شمېر زیات شوی نه دی، بلکې کم شوی هم دی. تر دې پېژندنې وروسته غواړو داردي ژبو ته د ورپېښو خطرونو په باب لنډه رڼا واچوو:

ketabton.com - The Digital Library

داردي ژبو ته ورپېښ خطرونه:

ځينې ژبپوهان په دې نظر دي چې ((ژبه د کلتور د عرادې په حيث له ټولنيز او ښتون سره يوځای تحول کوي. لکه څنګه چې بشر وخت پر وخت د دې ناپايه جهان له ناپېژندل شويو سيمو سره اشنا کېږي او پر زمان او مکان باندې برى مومي، هماغسې په ژبه کې نوي مفهومونه او نا اشنا تعبيرونه زياتېږي او د ډېرو پېچلو عندي تصويرونو او پرمختللو افاقي مفکورو د افادې لپاره چمتو کېږي. سربېره پر دې د نړۍ د ولسونو ترمنځ د اجتماعي- اقتصادي او کلتوري مناسباتو په ترڅ کې، په مختلفو بڼو، ژبني مناسبات هم ټينګېږي، د مثال په ډول، يوه ژبه نه يوازې د بلې ژبې کلمې راپوروي او خپلوي يې، بلکې تعبيرونه، مفکورې، سبکونه، اصطلاحات، د افادې ډول او حتى اوازونه هم تر ښه اخلي او ورو ورو يې خپلوي.)) (۴)

د همدغو تعاملاتو په بهير کې ځينې ژبې خپل جوړښت له لاسه ورکوي، نورې ژبې پرې يرغل کوي، قوي ژبې د کمزورو ژبو ځای نيسي. دا يرغلونه له بېلابېلو لارو د بېلابېلو عواملو په نتيجه کې ترسره کېږي، دلته به هغو ته هم اشاره وکړو. خو تر هغو د مخه به ځينو نورو مسايلو ته چې داردي ژبې يې له ګواښ سره مخ کړي او ځينې يې له منځه وړي دي، هغو ته هم اشاره وکړو:

ketabton.com - The Digital Library

۱- د داردي ژبو موقعيت:

داردي ژبو ته تر ټولو د مخه غټ خطر د هغوی خپل جغرافيايي موقعيت دی. د دې ژبو د موقعيت په باب مو يادونه وکړه چې اکثره يې د سيندونو، غرونو او درو ترمنځ محاصره دي. يوه ژبه د سيند پر يوې غاړه او بله يې پر بله غاړه شتوالی لري، ځينو يې په يوې درې او ځينو يې په بله دره کې موقعيت درلود، ځينې د غره پر يوې غاړه او ځينې يې په بله غاړه کې ويونکي درلودل. همدا محصور حالت د دې سبب شو چې دا ژبې د ودې امکانات پيدا نه کړي او د تمدن له ښېګڼو بې برخې شي.

۲- د ليکدود نشتوالی:

تر ډېره وخته دې ژبو کوم ليکدود نه درلود، په ګړنی ډول ويل کېدی، اوس يې هم اکثره ليکدود نه لري او ځينې مخکې تر دې چې ليکدود ترلاسه کړي، له منځه لاړې. ځينو بيا ډېر وروسته د پښتو او دري په تقليد له عربي ليکدود څخه ګټه پورته کړه، خو هغه هم په نيمګړي ډول، د ځينو غږونو لپاره يې توري تر سيم نه شو کړای، ياني له کره ليکدود څخه بې برخې شوې.

((کره ليکدود هله رښتينوالی موندای شي چې په اړونده ابڅې (الفبا) کې د هر غږ او ويي لپاره ټاکلی سمبول (توری-حرف) ولري او بيا د هماغې ټاکلې کره ژبې تر وسې وسې څرګندوييي وکړای شي.)) (۵)

ketabton.com - The Digital Library

ځرنګه چې دې ژبو ليکدود او بيا کره ليکدود خپل نه کړ، نو ځکه يې ونه کړای شول خپله ماضي له حال سره وصل کړي، پخوانۍ پانګه وساتي او نوې پرې زياته کړي.

((د نوې ژبپوهنې له مخې دا د لمر غوندې جوته کړای شوې ده چې د هرې ژبې ويې پانګه له څلور ګونو رغنده توکونو (اجزاوو) څخه رغېدنه مومي.

۱- ديالکتيزموه (ګړويزونه) ۲- ارکاييزمونه (زړوېزونه) ۳- نيولوجيزمونه (نوېزونه) ۴- فارنيزمونه او اداپتېزمونه يا پورويونه (پردي وييونه.)) (۶)

دا ژبې له پورتنيو ټولو معيارونو او بهيرونو څخه لرې پاتې شوې دي.

د محصور جغرافيايي موقعيت، د ليکدود نه درلودل او يا هم د نيمګړي ليکدود ترڅنګ داسې نور عوامل هم شته چې دا ژبې يې د مرګ له ګواښ سره مخامخ کړې دي.

دلته يې د ځينو يادونه کوو:

۱- ديني او مذهبي ملاتړ:

هره ژبه چې ديني يا مذهبي ارزښت ولري او په همغه ژبه مذهبي اثار ليکل شوي وي او بيا دا يې د ديني يا مذهبي نصاب اساس وي، تر هغه پورې چې خلک د هغه دين يا مذهب پلويان وي، هغه ژبه به هم ژوندۍ

ketabton.com - The Digital Library

وي. تر دین او مذهب نور لوړ ارزښتونه په ټولنه کې نه وي، څرنګه چې خلک د خپلې وسې تر وروستي بریده دیني ارزښتونه پالي، نو په کومه ژبه چې دیني مفاهیم انتقالیږي، نو اتومات د ژبې د تبلیغ او خوندیتابه سبب ګرځي. د داردي ژبو ویونکو ساحې ته د اسلام مبارک دین وړانګې ډېرې وروسته ورسېدې، پخواني مذهبونه یې هم په داسې حالت کې له لاسه ورکړل چې له هغو څخه هم کوم لیکلی اثار ورته پاتې نه وو او نه یې لیک درلود، ، اسلامي اثار هم ورته په خپله ژبه ونه رسېدل، نو ځکه داردي ژبې په بشپړه ډول د دیني اثارو له له شتوالي بې برخې شوې، دغه کار ددې ژبو دفاعي قوت ختم کړ، نو ځکه یې په اسانۍ سره د نورو ژبو اغېز ته لار خلاصه کړه.

۲- اقتصادي ملاتړ:

هره ژبه چې تر شا یې اقتصادي ملاتړ موجود وي، خلک یې د خپلو اقتصادي ګټو لپاره هم ژوندۍ ساتي، هم پراختیا ورکوي، هم یې خپله زده کوي، هم یې نورو ته زده کوي او هم یې له نورو زده کوي. ښه مثال یې انګلیسي ژبه ده چې د نړۍ یو زیات شمېر وګړي یې د اقتصادي ګټو او کار موندنې په خاطر زده کوي.

داردي ژبې د اقتصادي ګټې له نعمت څخه بې برخې وې او کومې چې اوس هم ژوندۍ دي، لا هم له دې ګټو بې برخې دي، نو ځکه یې د پراختیا او د زیات وخت لپاره د ژوند کولو چانس ډېر کم دی.

ketabton.com - The Digital Library

۳- علمي ملاتړ:

په هره برخه کې چې په یوه ژبه زیات علمي اثار ولیکل شي، هماغو مره د ژبې د پراختیا، تداوم، مقاومت او زده کړې د اړتیا چانس زیاتوي. په نړۍ کې یو زیات شمېر مطرح ژبې د هغو د علمي ارزښت له مخې مطرح دي او پرته له دې چې پر چا کوم فشار راوړل شي، هغوی یې زده کوي. په داردي ژبو کې علمي اثار بېخي کم دي او ان په نشت حساب دي، نو په دې خاطر د نورو ژبو ویونکي د دې ژبو د زده کړې اړتیا نه احساسوي او خپله د دې ژبې ویونکي هم مجبور دي، د خپلو علمي اړتیاوو د پوره کولو لپاره نورو ژبو ته مخه کړي.

۴- سیاسي او دفتري ملاتړ:

د کومې ژبې ویونکي چې سیاسي برلاسی لري او ژبه یې د دفتر، دېوان او رسنیو ژبه وي، د ژبې د پراختیا لپاره یې ډېره زیاته لاره اوارېږي، د داردي ژبو له جملې څخه یوه ژبه هم نه د دفتر ژبه ده، نه د دېوان، نه د مسجد او نه د ښوونځي او پوهنځي، نو له دې کبله یې ځای همغو ژبو نیولی چې دا امتیازات او امکانات لري.

۵- د نورو ژبو اغېز:

کله چې ژبه یا ژبې پورتني ملاتړونه له لاسه ورکړي، نو د ژوند چانس یې خورا راکمېږي. انګلیسي ژبه چې پورتني ټول ملاتړونه او ارزښتونه لري، د نړۍ په کچه زیاته مطرح ده او ان ((ژبخوره ژبه هم ورته وایي)) (۷)

ketabton.com - The Digital Library

ژبخوره ژبه ورته ځکه وايي چې د خپل علمي، سياسي، اقتصادي او مذهبي ملاتړ او ارزښت له امله يې د نړۍ ګڼې ژبې تر ستوني تېرې کړې دي. داردي ژبې چې د يوې ژبې د ساتنې، پالنې او پرمختګ له اساسي ارزښتونو او ملاتړونو څخه بې برخې دي، نو ځکه په اسانۍ سره د نورو ژبو تر اغېز لاندې راغلي او دا اغېز نور هم ورځ تر بلې زياتېږي. پر داردي ژبو تر ټولو زيات اغېز د پښتو ژبې دی، چې د دې ژبو ترڅنګ او يا هم شاوخوا موقعيت لري او دا يوه طبيعي خبره هم ده ځکه چې د داردي ژبو د ويونکو دويمه ژبه پښتو ده، نو دوی چې کله خپله لومړۍ ژبه له لاسه ورکوي، اتومات يې ځای دويمه ژبه نيسي. د پښتو ترڅنګ، دري، اردو او انګليسي ژبې هم په ځينو برخو کې د داردي ژبو پر ويونکو خپل خپل اغېز ښندلی دی.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱)تاریخ تلفظ و صرف پښتو ، امیل بن ونیست، لومړی ټوک، **۱۳۵۲** ل کال، ۲ مخ

(۲) د افغانستان ژبې او توکومونه، څېړنوال دوست محمد دوست، د افغانستان علومو اکاډمی، **۱۳۵۲**ل کال، **۲۲۴** مخ.

(۳) د پښتو ژبې او ادبیاتو د دوکتورا پروګرام، پوهاند محمد صابر خویشکي، **۱۳۹۳**ل کال، **۳۵۲**- **۳۵۹** مخونه.

(۴) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، پښتو ټولنه، **۱۳۵۵**ل کال، ب مخ.

(۵) لیکلارښود ، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، دانش خپرندویه ټولنه، **۱۳۸۲**ل کال، **۱۵** مخ.

(۶) پښتو سیندکی، پوهاند ډاکتر مجاروا احمد زیار، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، **۱۳۷۸**ل کال، **۶-۸** مخونه.

(۷) کلتوري یون، (د لیکنو ټولګه) محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون **۱۳۸۷**ل کال، **۲۱۱** مخ.

ketabton.com - The Digital Library

د روښان جنګونه

سریزه:

پیر روښان په پښتنو کې د لسمې هجري قمري پیړۍ یوه وتلې، مذهبي، سیاسي او فرهنګي څېره ده، د روښان بشپړه پېژندنه او د هغه د ژوند او فکر د هر اړخ څېړنه او شننه خورا زیاتو پلټنو، څېړنو، لیکنو او د ګڼو اثارو لیکلو ته اړتیا لري. موږ په خپله دې لیکنه کې غواړو یوازې د روښان جنګونو ته اشاره وکړو. دا جنګونه چې یوه زیاته برخه یې تحمیلي ده، کېدی شي ټول په یوه لیکنه کې ځای نه شي، خو کوښښ کوو چې په لنډیز سره هغو ته اشاره وکړو. مخکې تردې چې دې باب ته داخل شو، ښه به وي چې د روښان ژوند او اثارو ته هم لږ تم شو. ځکه کله چې موږ د روښان ژوند او اثار، چې په واقعیت کې د دې جګړې لپاره فکري اساس ګڼل کېږي، له نظره تېر نه کړو، د روښان د جګړې ماهیت او ژورتیاوو ته نه شو داخلېدلای.

الف- د روښان ژوند:

پیر روښان پر (۹۲۸ هـ ق، ۱۵۲۱ م) کال د پنجاب په جالند کې زېږېدلی دی (البته د زېږېدو د کال په باب د روښانپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شته). پلار یې (عبدالله) نومېده او د مور نوم یې بي بي ایمنه (امنه) و، پلار یې د (شیخ محمد) زوی و او مور یې د (حاجي ابوبکر) لور وه.

ketabton.com - The Digital Library

د عبد اله او بي بي امنې نیکونه سره ورونه وو ، کله چې روښان وزیږېد ، نو پلار یې پرې د خپل نیکه (بایزید) نوم کېښود.

بایزید (اوه کلن) و ، چې د مور له لمنې جلا کړای شو ، بایزید خپلې لومړنۍ زده کړې له (ملا پاینده) څخه وکړې او قران یې هم له همدغه ملا څخه زده او ختم کړ. دی له همغه کوچنیوبه ډېر ذهین انسان و ، له مشرانو به یې پوښتنې کولې، مخلوقات به یې نه لیدل، خو د مخلوقاتو د خالق په باب به یې ډېرې پوښتنې کولې، د الله وېره یې په زړه کې وه او له ګناهونو به یې ځان ژغوره. بایزید له علم سره ډېر شوق درلود ، خو کورنیو ستونزو او خنډونو پرې نښود چې په پرله پسې ډول زده کړې پسې ووځي، له ناچارۍ یې سوداګرۍ ته مخه کړه.

بایزید چې د (شپاړسو کلونو) شو ، د پلار په کور کې یې غلا وشوه ، مېرنۍ مور یې ددې غلا تور پر بایزید پورې کړ ، وروسته بایزید ته له خپلې میرې مور څخه د مرګ وېره پیدا شوه ، نو ځکه یې له خپل پلاره ځان جلا کړ.

بایزید چې کله له خپل پلاره جلا شو ، نو ډېر وپنځېد ، په سوداګرۍ کې یې ترقي وکړه او کاروبار یې ډېر پراخ شو ، تره یې (شیخ حسن) چې د عبداله ورور و ، خپله لور (بي بي شمسو) بایزید ته په نکاح کړه.

بایزید که څه هم په تنکۍ ځوانۍ کې د مسلسلو زده کړو له نعمته بې برخې شو ، خو خپلې شخصي مطالعې ته یې دوام ورکاوه، د ځوانۍ په

ketabton.com - The Digital Library

پیــل کــې یــې ځینــې فقهــي کتابونــه لکــه (عمــدت الاســلام، منیــر) او نورلوستي وو، خو د معاملاتو او قضاوت چارو ته یې ډېر ځکه زړه نه ښه کاوه چې مبادا چاته ناسمه فتوه ور کړي.

وروسته یې بیا پر یو مقولـه سترګې ولګېدې: ((لادین لمن لاشیخ لـه)) (څوک چې پیر نه لري، هغه دین نه لـري) دی حیـران شو، ده وویـل، مـا خو ځان د شریعت پیرو بللو، خو له دې مقولې څخه ښکاري چې څوک پیـر نـه لري، نو هغه بې دینه وي. بیا یې له یوه بل عالم څخه تپوس وکـړ: هغـه ورتـه وویل: پیر هغه دی چې مرید ته مجاهدې او ریاضتونه وروښیي، د خدای (ج) لوري ته یې لارښوونه وکړي. تر هغـه وروسـته بایزیـد د یـو پیـر پـه لټه کې شو، غوښتل یې د (خواجه اسمعیل) مرید شي، خو پـلار یـې مخالفت وکړ. بیا یې قـران کـې دا ایت شریف وموند چې (اولیـک الـذین هـدی الله فبهدهم اقتده) (د هغه چا پیروي وکړه چاته چې خدای سمه لار ورښودلې ده) بیا بایزید د یو پیر په لټه کې شو، بیا یې خضر علیـه السـلام پـه خوب ولید او له هغه څخه یې دعا وغوښته، د بایزید په زړه کې چې د خدای (ج) د مینـې کـوم اورونـه بـل وو، د خدای پـه لاره کـې یـې خپلـو هڅـو تـه دوام ورکړ، (۲۱) کالـه یـې ریاضـت وګالـه او تـر دغـه ریاضـت وروسـته د پیـرۍ درجې او د خلکو د روحانـي لارښـوونې مرتبې تـه ورسـېد. ((اسـتاد علامـه عبدالحی حبیبي له (۹۵۵-۹۷۵هـ ق) پورې کلونه هغـه مهـال ګڼـي چې پیـر روښان په کې د کامـل پیـر درجې تـه رسـېدلی دی.))[1] ((بایزیـد یـوه شپـه خوب ولید چې یونیـک سړی خلکو ته وایي: بایزید د هغه په خپل نـوم سره

ketabton.com - The Digital Library

مه بولئ؛ په ډېر ادب سره يې ميا بولئ، بله شپه يې بيا خوب وليد چې په يوه ځای کې خلک سره ناست دي، زه هم ورغلم ټولو خلکو زما درناوی وکړ او ويې ويل چې پير راغی، خو پير بايزيد په دې خبرو عمل نه کاوه، تر څو چې د الله تعالی (ج) څخه ورته اواز ونه شي، هغه و چې څو ورځې وروسته يې دوو تنو مريدانو اواز واورېد چې ای ملګرو! تر دې وروسته بايزيد د هغه په خپل نوم سره مه بولئ، ميا روښان او يا پير روښان يې بولئ! د پير بايزيد دغو مريدانو چې دا اواز يې اورېدلی و، پير بايزيد ته راغلل او هغه يې له دغې پېښې څخه خبر کړ او نور ملګري هم له دې الهام څخه اګاه شول او تر دې وروسته ټولو ملګرو او يارانو پير بايزيد ميا روښان او پير روښان وبللو.)) [۲]

د پيری، ښه سړيتوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې يې تر ملکونو خورې شوې، له هرې خوا څخه به خلک ورته راتلل او دده لاسنيوی به يې کاوه.

((بايزيد روښان يوه روحاني او تصوفي لاره درلوده، چې زموږ په فرهنګي څېړنو کې د روښاني تصوفي لارې په نامه هم يادېږي، دده تصوفي لاره د اسلامي عرفان د وحدت الشهود د عرفاني لارې په پيروي جوړه شوې چې کله کله د وحدت الوجود خواته هم تمايل ښيي.)) [۳]

بايزيد لکه د اسلامي فرهنګ پخواني عارفان د خپلې عرفاني لارې لپاره (اته) مقامونه ټاکلي وو: شريعت، طريقت، حقيقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت. او خپلو پلويانو ته يې، (اوه صفتونه) ټاکلي

ketabton.com - The Digital Library

وو. دا (اته) مقامونه او (اوه) صفتونه د بايزيد د صوفيانه لارې د شمزۍ حيثيت لري.

کله چې بايزيد د پيرۍ مقام ته ورسېد ، نو د خپلې تصوفي لارې د تبليغ او ترويج لپاره يې خپل مبلغان او استازي بېلا بېلو ځايونو او ټولنو ته ولېږل. د وخت په تېرېدو سره ډېرې ښځې او ډېر نرينه د بايزيد مريدان شول.

دې حالت د واکمنو مغلو په بېلا بېلو کړيو کې د روښان په باب بېلا بېل حساسيتونه راوپارول، خبره له روښان سره فزيکي جګړې ته ووته. روښان تر اوږدو مبارزو ، سترړياوو ، کړاوونو او هڅو وروسته د (۹۸۵)هـ ق کال په بهير کې وفات شو.

ب- د روښان اثار:

بايزيد روښان د مذهبي او سياسي مبارزې تر څنګ د قوي قلم خاوند و ، د خپلو خلکو د پوهولو ، د خپلې عرفاني لارې د تبليغ او عامو خلکو ته د ديني او شرعي احکامو د ښوولو په منظور ده په پښتو ، پارسي، عربي او هندي ژبو اثار وليکل، دی په پارسي او پښتو ژبو منظوم او منثور اثار لري، چې له دغو اثارو څخه يې ځينې موږ ته پاتې دي:

ketabton.com - The Digital Library

۱-صراط التوحيد:

((بایزید دا کتاب په پارسي او عربي ژبو لیکلی ، یانې نیمایي مسایل یې په پارسي او نیمایي یې په عربي ژبه بیان کړي دي، بایزید روښان دا کتاب پر (۹۷۸هـ ق) کال) تالیف کړی دی، په دې کتاب کې بایزید د خپل کوچنیوالي احوال، بیا د خپل دعوت خبرې راوړي او ورپسې باچاهانو ته درې نصیحته لیکي، بیا د توبې اصول او د کامل پیر صفات بیانوي او د کتاب په یوه باب کې د خپلې تصوفي لارې مقامونه تشریح کوي، دا کتاب پر ۱۹۵۲ع کال په پېښور کې چاپ شوی دی.

۲- مقصود المومنین:

دا کتاب بایزید روښان د خپل مشر زوی (شیخ عمر) په غوښتنه په عربي ژبه لیکلی دی، ټول (۲۱) فصله دی، مقصود المومنین هم د روښان پیر د روحاني او تصوفي اصولو بیان ته وقف شوی دی او په وروستیو بابونو کې یې د روښاني عرفان د مقاماتو تشریح او بیان راغلی دی. مقصود المومنین د (دوکتور میر ولي خان) له یوې څېړنیزې سریزې سره پر (۱۹۷۵م) کال په اسلام اباد کې چاپ شوی دی.

۳- فخر الطالبین:

د دغه کتاب نوم په (حالنامه) کې راغلی دی، خو تر اوسه نه دی پیدا شوی، حالنامه وايي چې بایزید دغه کتاب د بدخشان میرزا سلیمان ته استولی و.

ketabton.com - The Digital Library

۴-حالنامه:

په دې کتاب کې بايزيد خپل احوال ليکلي وو ، د بايزيد روښان حالنامه دده يوه مريد (علي محمد مخلص شينواري) بشپړه کړې او له سره يې ليکلې ده، دده د کورنۍ، اولاد ، لمسيانو او مريدانو احوال يې هم پکې راوړي دي. د حالنامې ځينې برخې د روښان د عقايدو او افکارو بيانونه هم لري.

۵- د رسم الخط رساله:

دا رساله د خيرالبيان په پيل کې راغلې ده. په دې رساله کې بايزيد د پښتو خاصو اوازونو ، لکه: (ښ، ړ، څ، ځ، ډ ، ړ) او نورو لپاره ځينې ځانګړي اشکال وضع کړي، چې دده دا وضع کړی ليکدود په پښتو ځېړنو کې د (روښاني ليکدود) په نامه ياد ېږي، دلته بايد دا خبره واضح کړو ، چې پښتو ليکدود (رسم الخط) د سلطان محمود غزنوي په زمانه کې جوړ شوی، خو بايزيد روښان په پښتو ليکدود کې اصلاحات راوستي دي.

۶- خيرالبيان:

د بايزيد روښان ډېر مهم اثر خيرالبيان دی، چې په څلورو ژبو: (عربي، فارسي، هندي او پښتو) يې تاليف کړی دی. دا کتاب (څلو ښنت بيانونه) لري، په خيرالبيان کې عقايد ، شرعي احکام، عرفاني او اخلاقي مباحث

ketabton.com - The Digital Library

راغلي دي، د حلالو او حرامو بيانونه، نور فقهي حکمونه او د عباداتو برخې په دې کتاب کې په تفصيل سره څېړل شوي دي.

د خيرالبيان د پښتو برخې د شکلي جوړښت په باب له پخوا څخه دا خبره معموله وه، چې بايزيد خيرالبيان په مسجع نثر کښلی دی، خو (استاد رشاد) د خپلو عروضي څېړنو (خيرالبيان نظم دی که نثر؟) په نتيجه کې ويلي دي، چې که ټول نه وي، نو د دې کتاب يوه برخه خو هرو مرو نظم ده.

د خيرالبيان يوه ټوټه داده:

((مرګ به ورشي و سړي وته نګهان، نشته د سړي په دنيا کې تل د تله مقام او چار دې کا د ښېګړې په واړه اندامو هله کښېوځي زما په راحت کې ادميان.))

د خيرالبيان يوه نا مکمله نسخه په المان کې او يوه بشپړه نسخه يې د (حيدرآباد دکن) د (سالار جنګ) په ميوزيم کې خوندي ده. د هند په نسخه کې ټول مضامين په څلورو ژبو راغلي او د المان په نسخه کې له لومړيو څو مخونو پرته د خير البيان په نور متن کې د څلورو ژبو خيال نه دی ساتل شوی.

د المان د نسخې له مخې پر (۱۹۶۷م) کال په پېښور کې او پر (۱۳۵۳ل) کال په کابل کې خيرالبيان چاپ شوی دی. د خيرالبيان يو متن ښاغلي قلندر مومند هم په پېښور کې چاپ کړی دی.

ketabton.com - The Digital Library

۷- تذکره:

د بایزید روښان دا رساله پر (۱۳۵۵ل) کال (د روښاني رساله) په نامه او پر (۱۳۶۴ل) کال (د علم رساله) په نامه چاپ شوې ده. د رسالې نوم (تذکره) ده، لکه خپله بایزید چې ویلي دي:

((دا تذکره د علم رساله نومینه))

په حالنامه کې هم دا رساله د (تذکره) په نامه یاده شوېده، په دې رساله کې دیني احکام او ځینې فقهي او عرفاني مسایل په نظم بیان شوي دي، د بایزید روښان دا رساله د اوږدو قصیده ډوله نظمونو په قالب کې اوډل شوې ده، پیل یې په دې بیت شوی دی:

میا روښان ویلي دینه　　　　دا سرې دې یې نغوږینه

او په پای کې یې دا لاندې بیتونه راغلي دي:

دا تصنیف د میا روښان دی　　　　سرې دې یې نغوږینه
خدای د پاره دې یې ساز کا　　　　چې غلطي پکې مومینه

۸- فرحت المجتبي:

دا د بایزید روښان یوه بله منظومه پښتو رساله ده، چې د پښتو د اولسي شعر په اهنگونو کې یې نظم کړې ده.

ددې منظومې رسالې پیل داسې شوی دی:

ketabton.com - The Digital Library

میا روښان ویلي دي — پـه عـنـایـت د الــهي
زه بـه د ر بیان کــړم — یــــو ځــو ربـــاعـــي

د دې رسالې په پای کې یې ویلي دي:

میــا روښــان ویلــي — دا رساله مې فرحت المجتبی

دا رساله تر اوسه نه ده چاپ شوې، مضامین یې د عرفاني مسایلو بیـان تـه وقف شوي دي. د بایزید روښـان د اثـارو لـه کتنـې ځرګند ېږي، چې ده پـه عربي، هندي، پارسي او پښتو ژبو د لیکلو توان درلود او خپل عرفـاني افکار او په دیني او شرعي تبلیغ پورې مربوط مسایل یې په دغو څلورو ژبو بیان کړي دي.

ده پـه پارسي نثر او نظم او پـه پښتو د مسجح نثر ټوټې او منظوم اثـار لیکلي دي.)) [۴]

د روښان جنګونه:

د روښان تر دې لنډې پېژندنې وروسته اوس راځو د روښان جنګونو تـه. د روښان جنګونه موږ په لومړي پړاو کې پر دوو برخو وېشلای شو: لومړی د روښان فکري جنګونه چې زیاتره دده پـر فکري اثـارو او بحثونو راڅرخي او دویم د روښان فزیکي یا انګېزه یي جنګونـه دي، پـه دویمـه کتـه ګورئ کې بیا د روښـان جنګونـه پـر دوو برخو وېشـلای شو. لـومړی د روښـان تـر

ketabton.com - The Digital Library

پیرۍ د مخه نا سیاسي جنګونه او تر پیرۍ وروسته بیا سیاسي، مذهبي او نور جنګونه، خو اوس راځو لومړۍ د روښان فکري جنګونو ته.

الف: د روښان فکري جنګونه:

له هغې ورځې چې روښان قلم ته ګوتې وروړې او پر څه لیکلو یې پیل وکړ، نو د خدای(ج) لاره یې خلکو ته وښودله، شهرت یې عام شو، پر خلکو ګران شو او مریدان یې له شماره تېر شول، نو مخالفتونه هم ورسره ترحده تېر شول.

کله چې د روښان د اثارو اوازه خپره شوه، تاثیر یې پر ولس عام شو، منښت او ګرانښت یې هر ځای ته ورسېد، نو مخالفتونه هم ورسره په همغه کچه زیات شول، که چېرې پیر روښان، (خیرالبیان) نه وای لیکلی، نو کېدی شي هېڅکله د هغه پر وړاندې (مخزن الاسلام) نه وای لیکل شوی.

د روښان پر ضد فکري حملې لومړی د همغو کسانو له خوا پیل شوې چې د مغلو له درباره خړوبېدل، (سید علي ترمذي) او (اخوند درویزه ننګرهاری) په دې ډله کې تر ټولو زیات مطرح شخصیتونه وو.

له روښانیانو سره د (سید علي ترمذي)، (اخوند درویزه)، (اخوند پنجو) او ځینو نورو د مخالفت د علتونو په باب دوه ډوله نظریې شته، لومړی نظریه داده چې له روښانیانو سره د نوموړو اخوندانو مخالفت یوازې مذهبي جنبه لري، باید هېڅ ډول سیاسي رنګ ورنه کړ شي، دویمه نظریه

ketabton.com - The Digital Library

وايي چې روښاني نهضت يو سياسي جنبش و او د دغه نهضت مخالفان په يوه يا بله بڼه د کورګاني امپراتورۍ پلويان او استازي وو. دلته غواړو د روښانيانو د مخالفو مذهبي ليکوالو له جملې څخه د ځينو مهمو هغو يادونه وکړو:

۱-سيد علي ترمذي او له روښان سره د هغه مخالفتونه:

((سيد علي ترمذي يا پيربابا پر (۹۰۸ هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۹۹۱ هـ)ق کال وفات شوی دی. سيد علي ترمذي په اصل کې د (ترکستان) و، پلار يې د (همايون پاچا) په پوځ کې صاحب منصب و، کوم وخت چې (شېرشاه سوري) همايون ته ماتې ورکړه او همايون در په در ګرځېده، نو د سيدعلي پلار هم ورسره ملګری و. ده له اشرفو ډکه هميانۍ خپل زوی (سيدعلي شاه) ته ورکړه او په خپله له همايون سره ولاړ، د شېرشاه سپاهيانو دغه هميانۍ له سيدعلي څخه واخيسته، بيا کوم وخت چې د همايون زوی (اکبر) پاچاهۍ ته ورسېد، سيدعلي له پير روښان سره مقابله شروع کړه.)) د اخوند درويزه په (تذکرة الابرار والاشرار) کې په وضاحت سره ليکل شوي دي، څرنګه چې پير بابا د شېرشاه له لښکر سره په پښتو خبرې ونه کړې، نو هغوی فکر وکړ چې دی به د ګورګانيانو استازی وي او د څه هدف لپاره به د پښتنو سيمې ته راغلی وي، نو ځکه يې له ده څخه هاغه دوه هميانۍ چې پلار يې ورکړې وې او يوه يې د سرو او بله يې د سپينو زرو وه، واخيستې سيدعلي ترمذي دا هم وايي چې د شېرشاه سپاهيانو غوښتل چې هغه د همايون پلويانو په نامه ووژني، خو

ketabton.com - The Digital Library

د خدای پاک په فضل له مرګه وژغورل شو. دی د پیر روښان په باب وايي: ((قوي بلا برين مردم افاغنن نازل شده معلوم نیست که نابود ګردد چی در این حدود پادشاه اسلام نیست زیرا که توضیح دین از علما است و تقویت دین از امرا است.)) دې کې هېڅ شک نه شته چې د روښان تحریک که په هر فکري لوښي کې و، د روښانیانو بریالیتوب د مغلو د واک د ړنګېدو په مانا و. سید علي ترمذي چې پلار یې هم د مغولو په دربار کې لوبېدلی و، یانې پلار یې د اکبر پاچا له پلار (همایون) سره ملګرتیا لرله،او زوی یې د همایون له زوی (اکبر) باچا سره ملګری و. نو د همدغه راښه واقعیت له مخې سړی ویلای شي چې له روښان سره د سید علي ترمذي فکري جګړه که څه هم د مذهب په جامه کې وه، خو اساسي علت او انګېزه یې سیاسي سرچینه وه. سید علي ترمذي د خپلو اهدافو لپاره یو بل شاګرد وروزه چې اخوند درویزه نومېده، اوس راځو همدغه اخوند درویزه ته!

۲- اخوند درویزه او له روښان سره فکري جګړه:

((اخوند درویزه د ګدای زوی، د سعدي لمسی، د درغان کړوسی، د احمد کوسی، د متي کودی او د جیون پردی دی. جیون په لغمان کې اوسېده او درغان له له لغمان څخه د ننګرهار پاپین ته راغی او دده زوی سعدي د سوات او بونیر سیمو ته ولاړ. د اخوند درویزه پلار ګدای د بونیر په سیمو کې استوګنه درلوده او په همدغه ځای کې د (۹۴۰هـ ق) شاوخوا اخوند درویزه دنیا ته سترګې پرانیستې.

ketabton.com - The Digital Library

اخوند دروېزه له (ملا منزر، ملا مصر احمد او ملا زنګي) څخه زده کړې وکړې او د خپلې علمي سويې د لوړولو لپاره هندوستان ته لاړ او هلته يې درس ووايه، کله چې له هندوستانه بېرته راوګرځېد، نو د (سيدعلي ترمذي) (۹۰۸- ۹۹۱ هـ ق) چې په پيربابا مشهور دی، مريد شو، دده له خوا د خلافت اجازه ورکړل شوه او دده خليفه شو.))[۵]

دروېزه پر (۱۰۲۸ هـ ق) کال وفات او د پېښور په هزارخانۍ هديره کې خاورو ته وسپارل شو. د اخوند دروېزه تر ټولو مشهور اثر (مخزن الاسلام) دی، چې له روښانيانو سره د مخالفت تر اغېز لاندې يې د هغوی د مقابلې لپاره ليکلی دی. دروېزه د مخزن ترڅنګ (ارشاد الطالبين، ارشاد المريدين او تذکرة الابرار و الاشرار) اثار هم ليکلي چې دا درې واړه په پارسي ژبه دي، خو تر ټولو مشهور اثر يې همدا مخزن الاسلام دی چې دده د ښلا ښلو ليکلو او ترجمه کړو رسالو مجموعه ده. (د قصيده امالي، قصيده برده، د بيان عقايد نسفيه، خلاصه کيدانی او د لسو فرقو د عقايد بيان) رسالو ژباړې په مخزن کې شاملې دي. (د تجويد رساله) او د دروېزه (الفنامه) هم په دې مخزن کې خوندي دي.

څېړونکو له روښان سره د دروېزه د مخالفتونو او فکري جګړو په باب ډېر څه ويلي دي، اکثره په دې نظر دي چې د دروېزه له خوا دا فکري جګړې او د مخزن ليکل اساساً سياسي انګېزه لري او د مغلو له درباره الهام اخلي، سره له دې چې ځينې ليکوال او څېړونکي فکر کوي چې هغه وخت په پښتنو کې ښلا ښلې مذهبي فرقې وې، نو له روښان سره مخالفت هم د

ketabton.com - The Digital Library

همدې مذهبي او فرقه يي انګېزو پر اساس و، خو ځينې نور بيا دا نظريه ردوي او وايي: ((دا څرګنده خبره ده چې د بايزيد روښان په زمانه کې ډېرې زياتې مذهبي فرقې موجودې وې او ان خپله اکبر بادشاه هم د (دين الهي) په نامه يو نوی دين را ايستلی و، نو چېرته و اخوند درويزه چې د اکبرخان په مقابل کې د مذهبي جهاد جنډه پورته کړي؟ برعکس ده د اکبر پر مخالف او سياسي رقيب باندې د کفر فتوا ولګوله. اخوند درويزه پر دې ښه پوهېده چې روښان د هندوستان د پاچاهۍ خيال په سر کې لري، لکه چې وايي: ((دی ها له له ځانه خوښ شو چې مهدي شوم د مهدي چارې به کړمه لښکرې به کړم بنيادې هندوستان به ونيسمه. او ازې يې کړلې ګډې: هر چې آس لري راځي آس به ما پورې باسي. د اکبر بادشاه تېنګې واړه زما دي.)) [۶]

اخوند درويزه د پښتنو اتڼ ته ګمراهي وايي، خو د ګورګانيانو د دربارونو پر تنخواوو سترګې پټوي. همدا رنګه دی د روښان پيروانو ته له دې امله بد وايي چې هغوی سندرې ويلې، خو د اکبر دربار چې له سندرغاړو ډک و هغو ته څه نه وايي.

د پښتو يو وتلی ليکوال عبدالاکبرخان اکبر وايي: ((تر څو پورې چې بايزيد د ګورګانيانو د امپراتورۍ په مخالفت بيرغ نه و پورته کړی اخوند درويزه دده په هکله داسې ليکلي وو چې هغه پابند د شريعت و، طاعت او عبادت کې به مشغول و، ډېر هوښيار، ځيرک او دانا سړی و او په حکمت

ketabton.com - The Digital Library

هم پوهېده، خو وروسته اخوند درويزه پر هغه فتوا ولګوله چې بايزيد ملحد دی، پير تاريک دی او خلک بې لارې کوي)).

که څه هم اخوند درويزه پخپله دا خبره تصريح کړې ده چې له بايزيد سره دده مخالفت فقط پر ديني اصولو بنا دی او د اهل سنت او جماعت له عقايدو څخه مدافعه کوي، خو احتمال لري چې درويزه به ځينې کترې او کنايې اورېدلې وي او يا به په خپله دې ټکي ته ملتفت شوی وي چې د روښانيانو پر ضد دده د تبليغاتو انګېزه په بل ډول هم توجيه کېدی شي. درويزه د خپل ځان د تبريه کولو لپاره کوښښ کړی دی او خپله غايه او انګېزه يې د روښانيانو په مخالفت کې داسې بيان کړې ده: ((درويزه چې څه بيان کا واړه دين د پاک نبي بيانوينه، پښتانه په بله ژبه نه پوهېږي، ځکه دی يې په پښتو وروښيينه. واړه دين د پاک نبي بيانومه و پوهېږئ مومنانو، ددې پاک نبي له دينه په دا خپله ژبه پوه شئ افغانانو بل غرض مې په کې نه شته مګر دا چې شفقت کړم پر عاميانو هر چې دا باور يې نه وي څه تهمت راباندې وايي هغه کس دې ودرېږي له بې دينو له بې ايمانو.)) (۷)

اخوند درويزه د روښان په باب خپله فکري جګړه جاري ساتي او وايي: ((پير تاريک قايم الليل و صايم الدهر دی. ليکن د ننه په زړه کې کافر دی.)) حمزه بابا په دې باب وايي: ((اوس نو دا فيصله خو به انصاف پسند لوستونکي کوي چې کوم انسان ټول عمر روژه او ټوله شپه په لمانځه ولاړ وي، هغه کافر کېدی څنګه شي او له زړه يې څوک خبر وو؟))

ketabton.com - The Digital Library

ځینې څېړونکي په دې نظر دي چې له روښانیانو سره د اخوند درویزه د دښمنۍ انګېزه فرقه یي ده، خو علت یې سیاسي دی.

په مجموعي ډول د روښانیانو د غورځنګ په باب پوهان وایي چې: ((د روښانیانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او د محتوی له مخې نشنل عوامي حرکت و، هغه مورخان چې شکلیاتو او ظواهرو ته ارزښت ورکوي، طبعاً روښاني نهضت په سطي بڼه مطالعه کوي. یو شمېر مورخان د ظاهري پېښو پر لیکنه بسنه نه کوي، بلکې غواړي چې د ټولنیز انکشاف د عمومي قوانینو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په ګوته کړي.)) (۸)

په ټولیز ډول ګڼ پوهان همدا خبره راټولوي چې که د اخوند درویزه او روښان ترمنځ د اختلاف انګېزه ظاهراً هر څومره مذهبي او فرقه یي بڼه ولري، خو ددې ټولو انګېزو تر شا سیاسي علت او قوت پروت دی.

(د یوسف زي پټهان) کتاب کې چې په اردو ژبه لیکل شوی دی، روښاني نهضت ته د ازادۍ غوښتنې تحریک ویل شوی دی. د کتاب مولف (الله بخش یوسفي د محمد عبدالشکور په حواله وایي چې بایزید انصاري یو صحیح مبلغ، رهنما، سیاست دان او ادیب و، خو حضرت اخون درویزه د مذهبي تعصب، ذاتي عناد او سیاسي اختلافاتو په وجه ده ته ملحد او زندیق وویل، مولف د اخوند درویزه په باب لیکي چې د هغه اصلي نوم هم چاته نه دی معلوم، خو دی په خپله شجره کې وایي چې د مور له خوا

ketabton.com - The Digital Library

تاتاري مغل او د پلار له طرفه یوناني یم. دی لیکي چې اخون درویزه پښتو ژبې ته د پیر روښان د مخالفت په برکت ډېر خدمت کړی دی.

استاد پوهاند حبیبي د خپلې څېړنې د نتیجې په توګه وایي: ((روښانیانو پر پښتو باندې د ګورګاني دولت د استبداد په مقابل کې قیام وکړ او د ازادۍ غوښتنې بیرغ یې پورته کړ، خو بابري دولت د دغه نهضت د مخنیوي لپاره کوښښ وکړ چې پښتانه په خپل مینځ کې سره وجنګېږي، نو سید علي ترمذي او اخوند درویزه چې له قدیمه یې له ګورګانیانو سره خپلولي درلودله، ددې کار لپاره وګومارل شول.))

۳- له روښان او روښانیانو سره د اخوند پنجو فکري جنګونه:

د اخوند درویزه په معاصرینو او مریدانو کې یو بل ډېر مشهور سړی (اخوند پنجو) دی. دده اصلي نوم (عبدالوهاب) و، خو په خلکو کې د (اخوند پنجو) په نامه مشهور و. ځینې وایي چې (سرمست روښاني) د ملنډو په ډول پر ده باندې د (پنجو) نوم ایښی و.

سرمست روښاني به ویل چې عبدالوهاب د توحید او عرفان له مسایلو څخه نه دی خبر او تر پنځ بنا زیات پر بل څه نه پوهېږي، نو ځکه یې هغه (اخون پنجو) باله، خو اخون پنجو چې دا خبرې واورېدې، ویې ویل: ((ازین چه بهتر خواهد بود که لقب من معلم پنج بنای اسلام باشد و دعا کرد که حق تعالی این لقب برای من تا قیامت قایم بدارد.)) اخوند درویزه په خپل اثر (تذکرة الابرار و الاشرار) کې هغه ستایلی او د هغه په باب

ketabton.com - The Digital Library

وايي ((ملا عبدالوهاب (مانکراوی) دانشمند مدقق و فقیه محقق است..))

((اخوند پنجو له ګورګاني پاچاهانو سره کلکه رابطه درلوده، (عبدالحلیم اثر) لیکي چې اخوند پنجو له ګورګاني واکمنانو سره ددې لپاره دوستانه تعلقات ساتل چې د هغوی په مرسته روښانیان او نور د باطلو عقیدو خاوندان (دده په نظر) ورک او نابود کړي. اخوند پنجو به د ګورګانیانو مخالفان باغیان بلل او هغوی به یې تشویقول چې د اسلام پاچاهانو ته غاړه کېږدي. د سید علي ترمذي، اخوند درویزه او اخون پنجو له وینااوو څخه دا ټکي څرګندېږي چې دوی د پښتنو ازادو سیمو ته د یاغیانو په سترګه کتل او په دې یې ډېره خواشیني ښودله چې د غرو خلک د امپراتورانو او حاکمانو تر نفوذ لاندې نه دي.))

درویزه په مخزن الاسلام کې د پیر روښان په باب وایي چې هغه هرې خواته پیغامونه ولېږل، نو زه او پیر دستګیر سید علي ترمذي په بایزید پسې ورغلو. ((پس این فقیر هم همرا برفتم و او را چنان در دعوی خجل و شرمسار ساختم که سخن و دم زدن در حضور نتوانست تا لقب او را پیر تاریک کردیم و هکذا به کرامت و مرات ګاهی با حضرت پیر و ګاهی به تنهایی می شدم و این ملحد را خوار و خجل میساختم اما از ین جا که دین و ملت بی حکومت حکام اسلام تقویت نمی یابد فایده نکرد زیرا که بادشاهی اسلام نبوده تا سر او را ببرند.))

ketabton.com - The Digital Library

لکه څنګه چې د مخه مو وویل اخوند پنجو د اخوند درویزه پلوی او دوست دی او درویزه هم د سید علي ترمذي مرید او خلیفه دی. سربېره پر دې اخوند پنجو د بابر او همایون له خوا پالل شوی او سید علي د ګورګانیانو خوریی دی، دوی ټول د پښتنو ازادي خوښوونې او استقلال غوښتنې ته بغاوت او فساد وایي او د روښانیانو پر ضد سخت پروپاګند کوي، اخون پنجو جلال الدین اکبر ته چې د (دین الهي) خپرونکی دی او ماینه یې بت پرسته ده، دعا کوي چې پر یوسفزیو مسلمانانو، عبدالله خان ازبک او روښانیانو باندې بری ومومي، دا هم څرګنده ده چې جلال الدین اکبر د ټولو مذهبي فرقو په نسبت له چشتیانو سره زیاته علاقه لري او سید علي، درویزه او پنجو درې واړه د همدې طریقې پلویان وو.

لنډه دا چې د پنجو، درویزه او سید علي چې هر څه له لاسه او فکره پوره وو، هغه یې د روښان او روښانیانو پر وړاندې تر سره کړل، تر پنجو وروسته د درویزه نورو مریدانو هم د روښان او روښانیانو پر ضد ډېرې فکري جګړې او هڅې کړي، خو دلته د هغو ټولو له یادولو څخه تېرېږو.

۴- له روښان سره د ځینو نورو ملایانو مناظره:

روښان سره نه یوازې سید علي ترمذي، اخوند درویزه او د هغو مریدان مخالف وو او وخت پر وخت یې د یو بل نظریات رد کړي، بلکې نور ملایان، اخوندان، ملکان، شیخان، درویشان او نور خلک چې د ترمذي او درویزه په فرقه یې ګروپونو پورې تړلي نه وو، هغوی هم د پیر روښان له نظریاتو سره مخالف وو، د پیر روښان نظریات دا مهال تر نورو نوي وو،

ketabton.com - The Digital Library

طبیعي خبره ده چې هرې نوې پدیدې سره په طبیعي ډول حساسیت ښودل کېږي، ددې ډول اشخاصو له جملې څخه چې د روښان له نظریاتو سره مخالف وو، (ملک لودي، مولانا ذکریا) او د هغه زوی (احمد) شامل وو، دوی له بایزید سره مناظرې ته کېناستل، مولانا ذکریا ورته وویل چې ای بایزیده له خدای (ج) نه ولې نه وېرېږې، هغه څه وایې چې د ویلو نه دي او هغه څه کوې چې د کولو نه دي؟ یو دا چې ځان ته پیر وایې، دویم وایې چې ماته الهام کېږي، دریېم دا چې خلک منافق بولې او هغه چې د کولو نه دي هغه دادي چې یو خو په دروا غو پیري کوې، دوهم د پلار او ورور په خبرو عمل نه کوې، دریېم دا چې کبرجن شوی یې، د مسلمانانو دین کې دې درز اچولی دی او ډېرې نورې پوښتنې یې وکړې. بایزید هرې پوښتنې ته په خورا تفصیل او دقت او د ایتونو او حدیثونو په رڼا کې ځوابونه ورکړل، له هغې جملې څخه یې د خپل پلار او ورور د خبرو د نه منلو په باب وویل: ای مولانا ذکریا ! زه چې د پلار او ورور خبره نه منم، هغه په دې خاطر ده چې له دین څخه مې دنیا ته مخ اړوي او هر څوک چې بل څوک د حق له لارې څخه دنیا ته اړوي نو داسې خلک خدای پاک جاهلان بللي دي، لکه کله چې نبي علیه السلام د نبوت اعلان وکړ، نو ابو طالب، ابو جهل، ابو لهب او نورو ورته وویل چې دغه لار پرېږده هغې لارې ته اوږه ورکړه چې زموږ او نورو خلکو د دود او دستور لار ده. همداسې نورې پوښتنې یې ورته ځواب کړې. بیا پیر روښان له ملا ذکریا څخه پوښتنه وکړه: ای ذکریا زه در څخه د (الف) او (ب) د تورو د معنی او حقیقت تپوس کوم، که ځواب دې راکړ نو منم چې ته د توحید پر علم

ketabton.com - The Digital Library

پوهېږي، ذکريا ورته وويل: ښه ده تپوس وکړه. پير روښان ورته وويل چې ټول څو توري دي؟ ذکريا ځواب ورکړ چې نه ويشت دي، پير روښان ور څخه بيا پوښتنه وکړه چې ووايه کوم توري په خدای تعالی پورې تعلق لري، کوم يې په پيغمبرانو پورې او کوم کوم يې په جنت او دوزخ پورې؟ ملا ذکريا ځواب ورنکړای شو، پير روښان ورته وويل چې د نه ويشت تورو ځواب نه درځي نو د توحيد پر علم به څنګه پوی شي !؟[۹]

ب- د روښان انګېزه يي او فزيکي جنګونه:

مخکې تر دې چې روښان سياسي، فکري او مذهبي بلوغ ته ورسېږي په کورنۍ کچه له يو لړ داسې ستونزو او مشکلاتو سره مخ شو چې که فزيکي جګړه ورته ونه وايو، نو داسې ذهني جګړه خو ورته ويلای شو چې روښان يې تر فزيکي هغې هم زيات ځورولی او کړولی دی، دې ډول تاوتريخوالی که څه هم سياسي انګېزه او علتونه نه درلودل، خو روښان ته يې ډېر زيات علمي او اقتصادي زيانونه اړولي دي، دلته غواړو دې ډول ټکرونو ته هم نغوته وکړو.

۱- له زده کړو بې برخې کېدل:

کله چې بايزيد قران کريم ختم کړ، نو غوښتل يې چې خپلې زده کړې پسې وغځوي، علم سره يې ډېره علاقه وه، خو د ميرې مور (فاطمې) د پټ او ښکاره مخالفت او همدا رنګه د پلار د سستيا او څه نا څه مخالفت له امله يې د نورو زده کړو مخه ونيول شوه، روښان دې کار خواشينی کړ، خو

ketabton.com - The Digital Library

هېڅ چاره يې نه درلوده، ان تر دې چې روښان له (ملا پاينده) څخه قران ختم کړ، د هغه وخت رواج و چې ملا ته به يې اس، غوا او يا پسه په ډالۍ کې ورکول، خو د روښان پلار (عبدالله)، د روښان لپاره دا ډالۍ ورنه کړه او روښان د خپلو همصنفيانو له خوا له پېغور سره مخ شو، دې کار پر روښان سخت بد اغېز وکړ، دا عمل د دې سبب شو چې روښان نور درس ونه پرېږدي او تجارت ته مخه کړي، ان تر دې چې له خپله پلار ه يې د (قدوري) او (لباب الاخبار) کتابونه لوستل، هغه يې هم پرېښودل او تجارت ته يې مخه کړه.

۲- له ميرې سره خوابدي او ټکر: روښان لا ډېر کوچنی (۷) کلن و چې د مور بې بي (امنې) له نعمته بې برخې شو، ((د روښان پلار (قاضي عبدالله) دده پالنه خپلې بلې مېرمنې (فاطمې) ته وسپارله او روښان يې پر دې پوه کړ، د ميرې عزت کوه چې رخه او کينه درسره ونه کړي، د روښان له ډېر ښه چلند سره سره بيا هم دا سې وخت راغی چې ميری يې پرې د غلا تور پورې کړ. دا وخت بايزيد د شپاړسو کلونو و، د عبدالله له کور څخه د ګاڼو او پيسو غلا وشوه، د عبدالله ښځې (فاطمې) پر بايزيد ګومان وکړ، عبدالله بايزيد ته وويل چې که دا غلا تا کړې وي نو ښه به وي، چې اقرار پرې وکړې، خو بايزيد انکار وکړ، فاطمې ورته وويل، چې سوګند دې وخوري، بايزيد ځواب ورکړ چې دا مال زموږ د ټولو شريک دی، که ټول سوګند وخوري، نو زه به يې هم وخورم، په دې خبره فاطمه ډېره په غوسه شوه، درې کاله يې له بايزيد سره خبرې ونه کړې، بايزيد ته

ketabton.com - The Digital Library

چا وویل چې دعوه پر تا ده، سوګند درباندې لازم دی، بایزید سوګند ته تیار شو، خو فاطمې ورته وویل، چې د سوګند پر ځای هسې وو ایه چې که دا غلا ما کړې وي، نو د خپلو نېکیو ثواب مې دې ستا شي، بایزید همدا اسې وویل، خو فاطمه خوشاله نه شوه.))[١٠]

۳- له پلار سره تاو تریخوالی:

د روښان دویم کورنی تاو تریخوالی یا نسبي جګړه له خپل پلار (عبدالله) سره د مال د وېش پر سر وه، روښان د خپلې میرې او پلار سلوک د بېته اړ کړ چې له خپل پلاره د بېلتون غوښتنه وکړي او د کورنۍ په شریک مال کې د خپلې برخې د اخیستو غوښتونکی شي. دې کار دده او پلار تر منځ اوږدې ناندرۍ رامنځته کړې، جرګې او مرکې په کې وشوې، خو بیا یې هم پلار حاضر نه شو چې ده ته خپله برخه ورکړي. یو وخت یې د پلار پر کور اور ولګېد، روښان بیا هم خپل پلار سره مرسته وکړه، تر اوږده ځنډه او بېلا بېلو پلمو وروسته یې روښان ته یو څه مال او یو غلام په برخه کې ورکړل. غلام یې د خپل پلار په ټینګار د موقت وخت لپاره بېرته هغه ته ورکړ، خو هغه غلام سره شخړه وکړه، په پای کې د روښان او پلار تر منځ یې بیا د غلام پر سر شخړه رامنځته شوه، لنډه دا چې د مال د وېش پر سر د روښان او پلار تر منځ اوږده خوا بدي رامنځته شوه، خو کله چې روښان له خپل پلاره جلا شو، اقتصاد یې ډېره وده وکړه.

ketabton.com - The Digital Library

ددې ترڅنګ روښان په کوچنيوالي کې له نورو ګڼو ستونزو او ټکرونو سره مخ شوی چې د هغو ټولو له تفصيل څخه تېرېږو.

۴- د پير روښان د ترلو هڅه:

کله چې پير روښان فکري بلوغ ته ورسېد، د پيرۍ پړاوونه يې ووهل او پنځه کلنه څله يې تېره کړه، نو بيا يې په جار د خدای تعالی د توحيد چغه پورته کړه، نو ډېر خلک يې د پيغام اوربدو ته راټول شول، دا مهال ده پر يو شمېر خلکو د شرک تور پورې کړ چې لا يې هم خدای (ج) په اساسي مانا او د وحدانيت په مفهوم نه دی پېژندلی، ده دا خلک مشرکان او منافقان وبلل، دې کار ځينې پيران، عالمان او درويشان د روښان دښمنۍ ته وهڅول، (عبدالله) او (يعقوب) د ښار ځينې غافل عالمان او جاهل پيران او ملکان سره راټول کړل او هغو ته يې وويل چې بايزيد لېونی شوی دی، راځئ چې هغه وتړو، په دې کسانو کې دغه کسان شامل وو: ((عبدالله او يعقوب (د پير روښان پلار او ورور) (ملا ذکريا) له اتو واړو زامنو او يوه لمسي سره، (ملک خواجه ويس) له شلو تنو سره، (ملک خواجه بن ميرو او عثمان) له نهو تنو سره، (عثمان بن ممه او علي خان) له پنځو زامنو سره او دغه راز نور ګڼ خلک، کله چې د روښان مريدان او ملګري خبر شول نو هغوی هم د روښان ملاتړ ته راودانګل، د دواړو خواو تر منځ مناظره پيل شوه، له روښانه ډېرې پوښتنې وشوې، هغه مستدلل ځوابونه ورکړل، د پير روښان منطق او دليل پر مخالفينو ښه ونه لګېد، خبره تاوتريخوالي ته ووته، د مخالفينو له جملې څخه د روښان پلار

ketabton.com - The Digital Library

(عبدالله) او ورور يې (يعقوب) وويل چې روښان لېوني شوی دی، د روښان ورور يعقوب وويل چې روښان زما ورور دی خو لېوني شوی دی، بايد ويې ترم، چې کله په خود شو بيا به يې بېرته خوشې کړم، خو روښان ورته وويل چې ته د خدای له احکامو او د پيغمبر (ص) له حديثو ناخبره يې اول بايد زه تا وترم، د دواړو خواو تر منځ تاوتريخوالی توري ايستلو ته ورسېد ، خو په پای کې ځو ملکان او مشران د دواړو تر منځ شول او د جګړې مخنيوي وشو.

۵- د اغاز پور جنګ:

بايزيد د خپلې لارې د تلقين لپاره يو وخت خپل ټاټوبی پرېښود ، (تيراه) ته ولاړ او د تيراه د استوګنې په موده کې ډېر اپريدي، ورکزي، بنګښ او تيراهي دده تابع شول او دده لاره يې غوره کړه.

له تيراه نه پېښور ته لاړ، پدې سيمه کې يې هم ډېر خلک مريدان شول ، د پيرۍ اوازه يې هرې خواته خوره شوه او شهرت يې ډېر شو.

دغه وخت (ملک حبيب الله) ورسره مخالف شو او د پېښور مغلي حاکم (جانس خان) ته يې دده شکايت وکړ، جانس خان ځو تنه پوه کسان د بايزيد د احوالو د معلومولو لپاره ده ته ولېږل، هغو خلکو چې له بايزيد سره خبرې وکړې، بېرته جانس خان ته راغلل او ورته يې وويل چې بايزيد يو کامل درويش دی، بيا نو جانس خان ملک حبيب الله راوغوښت او ويې راټه. دده بيا هم د زړه سوده ونه شوه، کابل ته ولاړ چې د (ميرزا حکيم)

ketabton.com - The Digital Library

وزیرانو ته د پیسو د ورکولو په وسیله د بایزید د مرګ حکم ترلاسه کړي، خو میرزا حکیم بایزید کابل ته وغوښت او په کابل کې میرزا حکیم، (قاضي خان) ورولېږه، تر خبرو، مباحثې او پوښتنو ځوابونو وروسته قاضي خان، میرزا حکیم ته وویل چې بایزید کامل پیر دی.

د کابل په همدې سفر کې میرزا حکیم بایزید ته وویل چې: پښتانه ستا په قدر څه پوهېږي ته په دوی کې څه کوې؟ بایزید ځواب ورکړ: زه په دوی کې پیدا شوی یم او د دوی یم، نو بایده دي چې دوی ته لار وښیم.

بایزید له کابل نه بېرته پېښور ته راغی او له پېښور نه هشنغر ته ولاړ، په هشنغر کې یې ډېر مامنزي مریدان شول.

دغه مهال یوه واقعه داسې پېښه شوه، چې له هندوستانه راغلی یو کاروان دلته لوټ شو، ددې لوټ په مقابل کې مغلي واکمنو پر هغه کلي او خلکو ناتار جوړ کړ، پر تالانګرو سربېره یې د ښځو او ماشومانو پر وژلو هم لاس پورې کړ او پاتې ښځې، نر او ماشومان یې بندیان کړل، له دې ناتار څخه چې بایزید روښان خبر شو، نو یې میرزا حکیم ته ولیکل چې د کاروان لوټوونکي خو تنه مجذوبان وو، دوی خپله سزا ولیدله، ښځې او ماشومان یې څه ګناه لري هغه باید خوشې کړای شي؟

کله چې دا خط د میرزا حکیم د وزیرانو لاس ته ورغی، نو میرزا یې دده پر ضد ولمساوه او میرزا حکیم د پېښور صوبه دار (معصوم خان) ته ولیکل، چې بایزید روښان ونیسي، بایزید چې له دې حکمه خبر شو، نو

ketabton.com - The Digital Library

له (هشنغر) څخه (ټوټې) ته ولاړ، مغلي لښکر هغه ځای ته پسې ورغی، بایزید او دده پلویان مریدان یې محاصره کړل، نو بایزید دې ته اړ شو چې په نره د مغلي لښکر مقابله وکړي، د بایزید روښان لومړنی جنګ په دې ځای کې واقع شو، نو یې په بیا پردې ځای د (اغازپور) نوم کېښود او کومو روښانیانو چې په دې جنګ کې ګډون درلود هغه یې (اغاز پوریان) وبلل.

روښان له خپلو پیروانو سره له دې جنګه بریالی راووت بیا تیرا ته ولاړ، څه موده پس د یوسفزو ملک ته ورغی. د اغاز پور جنګ ترڅنګ پر روښان باندې د هغه د سفرونو او همدارنګه د استوګنې پرمهال نور جنګونه هم تحمیل شوي چې دلته د هغو ټولو له څېړلو تېرېږو.

بایزید روښان د حالنامې د روایت مطابق د اغازپور له جنګ نه دوه نیم کاله وروسته وفات شو، د اغاز پور د جنګ تاریخ د خیرالبیان د حیدر اباد دکن د سالار جنګ د میوزیم له نسخې (۹۸۳هـ ق) کال راوزي، نو په دې حساب به بایزید روښان د (۹۸۵هـ ق) کال په جریان کې وفات شوی وي.

ج- د روښانیانو جنګونه:

کله چې روښان وفات شو، نو دا په دې مانا نه وه چې روښاني غورځنګ ختم شو. ((د بایزید تر مړینې وروسته دده بله کړېدیوه مړه نه شوه، بلکې دده اولادې او پیروانو دده پر پرانیستلې لار یون وکړ او دده عرفاني او

ketabton.com - The Digital Library

حربي سنګر يې تر کلونو کلونو پورې تود وساته، بايزيد روښان په ځوانۍ کې د خپل تره له لوري بې شمسو سره واده کړی و، چې له دې ماينې نه يې پنځه زامن او يوه لور درلوده، د زامنو نومونه يې دا دي: (شيخ عمر، خيرالدين، نورالدين، کمال الدين او جلال الدين،) بايزيد روښان بله ماينه هم درلوده او له هغې څخه يې يو زوی درلود، چې (دولت) نومېده. د بايزيد ټول زامن د خپل پلار د لارې پيروان او ددې لارې سر سخت پلويان وو، ډېرو يې ددې لارې د تبليغ او د روښان په لاس د بلې کړې ډيوې د روښانه ساتلو په لاره کې خپل سرونه هم بايلل. د بايزيد تر مړينې وروسته د روښانيانو خلافت د بايزيد مشر زوی شيخ عمر ته ورسېد ، چې دده د خلافت زمانه د (۹۸۵-۹۹۹) هـ ق کلونو تر منځ ټاکل کېدی شي، تر (شيخ‌عمر) وروسته (جلال الدين) ددې ډلې مشر شو، چې د (ډاکټر ميرولي خان مسود) د تحقيق له مخې دده د خلافت دوره (۹۹۹ نه تر ۱۰۱۲ هـ ق) پورې اټکل شوې ده، تر جلال الدين وروسته د (شيخ عمر) زوی (احداد) د روښانيانو خليفه شو، چې د خلافت دوره يې له (۱۰۱۲ نه تر ۱۰۳۲ هـ ق) کال پورې وه او تر احداد وروسته دده زوی عبدالقادر خليفه شو، چې تر (۱۰۴۴ هـ ق) کال پورې يې د دې ډلې مشري کوله.

په حالنامه کې راغلي، چې د بايزيد روښان کورنۍ څلور پښته د افغانانو پر قبيلو حکومت وکړ، (اويا) کاله د هند د مغلي باچهۍ له لښکرو سره وجنګېدل، چې کله به غالب او کله به مغلوب وو، خو هېڅکله يې پرې

ketabton.com - The Digital Library

کامل بری نه و موندلی. د بېلګې په توګه د جلال الدین او (راجه مان سنګهـ) لومړی، دویمه او دربیمه جګړه، د پېښور له صوبه دار سره د جلال الدین جنګ، له (عبد المطلب خان) سره د جلال الدین جګړه، له جلال الدین څخه د اپریدو او اورکزیو اوښتل، د مغولو له خوا (د وحدت، ولیداد او بي بي کمال خاتون) او ورسره ملګرو بندیانېدل، د مغولو له قیده د احداد خلاصېدل، د جلال الدین حضور ته د کندهاریانو راتګ، د غزني د کلا نیول او د جلال الدین شهادت، د احداد خلافت او جګړې، د لښکرخان بخشي او احداد جنګ، له جلال خان ګکر سره د عبدالقادرخان جنګ او نورې هغه مهمې پېښې دي چې د روښانیانو په تاریخ کې خاص ځای لري او د ټولو خبرل یې ددې لیکنې په وس کې نه دي. د وخت په تېرېدو سره روښانیان د خپل منځي اختلافونو له امله یو له بل نه جلا شول او په پای کې د باچا تابع شول، (۱۰۲۸هـ ق یا ۱۰۲۹هـ ق) کال شاوخوا رشید خان (الهداد) د جلال الدین زوی د خپلې خور له مېړه او تره زوی (احداد) سره مخالف شو، د روښان پیر ډله دوه ځایه شوه، یو ځای له (احداد) سره په تیرا اود روه په غرو کې له مغلو سره جنګ ته پاتې شوه او بله ډله د (الهداد) په مشرۍ هند ته ولاړه او د جهانګیر بادشاه په ملازمت کې شامله شوه، منصبونه او جاګیرونه یې ترلاسه کړل او د مغلي باچا د پاچاهۍ د ټینګښت لپاره یې د هند په ځمکو کې تورې ووهلې.

د عبدالقادر تر مړینې وروسته د عبدالقادر مور دده له لښکرو سره د خپل ورور (رشید خان) او د مغلي باچا (شاه جهان) په بلنه هند ته ولاړه او دا

ketabton.com - The Digital Library

نهضت هم ورسره پای ته ورسېد.)) د (اویاو کلونو) په ترخ کې د روښانیانو او مغلو تر منځ ناشمېره جنګونه وشول چې د ټولو څېړنه د بېلابېلو اوږدو لیکنو او ځانګړو اثارو د لیکلو ایجاب کوي.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) د بایزید روښان عرفاني او فلسفي څېره، محمد اکبر کرګر، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۹ل کال، ۳۳ مخ
(۲) پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۴۱ مخ.
(۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ، (لرغوني او منځنۍ دورې)، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپروندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۸۸ مخ
(۴) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سر محقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال، ۹۵، ۹۳ مخونه
(۵) د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دورې) سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۱۰۹-۱۱۰ مخونه
(۶) مخزن الاسلام، اخوند درویزه، پښتو اکاډمي، پېښور یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۴۹م کال، ۱۲۳ مخ.
(۷) مخزن الاسلام، اخوند درویزه، پښتو اکاډمي، یونیورسټي بک ایجنسي، ۱۹۴۹م کال، ۱۲۲ مخ.
(۸) ادبي څېړنې، څېړندوی محمد صدیق روهي، ننګرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ل کال، ۱۴۸ مخ.
۹- پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونېورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۶۲-۷۵ مخونه.
(۱۰) پیر روښان او روښاني انقلاب، سیف الرحمن مسعود، پېښور یونېورسټي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ل کال، ۵ مخ.

ketabton.com - The Digital Library

دا د (محمد تقوي ګلیان) لیکنه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د ژبپوهنې د ښوونځیو لنډیز

عرب ژبپوهنه:

د عربو تر منځ د ژبې د ګرامر لیکنې پیل د څلورم خلیفه حضرت علي کرم الله وجه د خلافت زمانه ګڼل کېږي، دا سې ښکاري چې عربو تر دې وړاندې د ژبې د جوړښت په باب څه ضروري فکر نه و کړی، دا په دا سې حال کې و چې عربو د هنر په بېلا بېلو برخو، لکه: شعر ویلو، داستان ویلو، ستاینو او په ټولیز ډول په ګړنیو یا فوکلوریکو ادبیاتو کې لوی لاس درلود.

د قران کریم تر نزول پنځوس کاله وروسته، د عربستان پر مرکزي ګړدود باندې مسلط او واکمن کسان ډېر کم شوي وو او نور نو چا د پیغمبر (ص) د زمانې په عربي لهجه خبرې نه کولې. ښکاره خبره ده چې حضرت علي کرم الله وجه د مطرحو شخصیتونو دا سې یوه ډله وګومارله چې قران په همغه لومړنۍ بڼه ولولي.

عربي ژبه د سپېڅلي قران ژبه (کلام العرب) وبلل شوه. کلام العرب په کتبي یا لیکنۍ بڼه موجود نه و، ځکه نو د علومو یوه لړۍ رامنځته شوه

ketabton.com - The Digital Library

چې (علوم العربیه) ګڼل کېدله، په دې کې بیا دوه برخې یا څانګې شاملېدلې:

علم الایام: د مهمو تاریخي پېښو او حوادثو علم چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته لېږدېده.

علم الانساب: هغه علم چې په هغه کې د کلام ویناوال په پام کې نیول کېده؛ که چېرې د هغه نسبت د پیغمبر (ص) د زماني پېژندل شوي او معتبرو څېرو ته رسېده، نو بیا د هغه کلام دلیل او حجت ګڼل کېده.

د اسلامي ژبپوهنې د اوج نقطه اتمه میلادي پېړۍ وه، چې له دویمې لېږديزې (هجري) پېړۍ سره سمون خوري.

د عربي ژبپوهنې په ښوونځي کې بیا دوه ښوونځي وو یا دوه لارې وې: یوه (بصره) او بله (کوفه) یا د بصرې ښوونځی او د کوفې ښوونځی. (خلیل) او د هغه شاګرد (سیبویه) د بصرې ښوونځي له ډېرو نامتو څېرو ندویانو څخه وو. سیبویه د (الکتاب) په نامه د عربي ژبې د ګرامر په باب یو دقیق او مفصل اثر لیکلی دی. ده په اتمه میلادي پېړۍ کې ژوند کاوه.

سیبویه د لومړي ځل لپاره د عربي ژبې ګرامر ته د یوه سستم په توګه وکتل. د نړۍ له لومړیو او ډېرو نامتو ګرامر لیکونکو څخه بیا د هند (پاڼیني) و چې تر میلاد وړاندې په درېیمه یا څلورمه پېړۍ کې یې د (سانسکریت) ژبې ګرامر په ډېرې ځیرتیا سره تدوین کړ.

ketabton.com - The Digital Library

طبیعتوال او تړونوال:

په یونان کې د طبیعتوالو او تړونوالو په نامه دوه مهمې ډلې وې. طبیعتوال په دې نظر وو چې ژبه طبیعي ماهیت لري، نو له همدې کبله د لغتونو مانا او منشا د هغو په صورت کې پیدا کولای شو. د طبیعتوالو د نظر پر خلاف د تړونوالو یا قراردیانو نظر دا و چې د لغتونو او د هغو د مانا تر منځ د رابطې پیدا کول، له هغه تړون یا قرار داد څخه سرچینه اخلي چې د انسانانو تر منځ شوی وي.

د یونان نامتو فیلسوف (اپلاتون) طبیعتوال او د هغه شاګرد (ارستو) بیا د هغه پر خلاف تړونوال و یانې د قراردادي نظریې پلوی و.

نوي ګرامر پوهان:

د نولسمې پېړۍ په وروستیو دوو لسیزو کې نویو ګرامر پوهانو د غږیزو بدلونونو د نظم په باب نوی نظر وړاندې کړ. هغوی په دې نظر وو چې غږیز بدلونونه یو ناڅاپي، اتفاقي یا خپلسري نه دي، بلکې د هر بدلون لپاره کېدی شي یو علت او وضاحت پیدا شي. دې ډلې په عمومي ډول له فلسفي مباحثو څخه ډډه وکړه او د ژبې د منشا په شان مسایل یې د ژبپوهنې له محاسباتو څخه وایستل. د ژبپوهانو دا ډله د هغو د ځوانۍ (متوسط عمر) له امله د نویو ګرامر پوهانو په نامه مشهوره شوه.

د نویو ګرامر پوهانو له مهمو دریځونو څخه یو هم ژبې ته له تاریخي پلوه د هغو کتنه وه. نن ورځ د دوی دا نظریه چې په مشخص زمان او مکان کې

ketabton.com - The Digital Library

ژبني بدلونونه اساساً د يوه نظم او قاعدې تابع دي، منل شوې ده. د دغه ښوونځي زياتره پلويان المانيان وو. په انګلستان کې (رايت)، په فرانسه کې (انتوان ميه)، په امريکا کې (بواس)، (ساپير) او (بلو مفيلد) په دې ښوونځي کې روزل شوي کسان وو.

جوړښتپالي:

د (۱۸۷۵-۱۹۱۳م) کلونو په بهير کې (فردينان دو سوسور) چې يو سويسي ژبپوه و، د ژبې علمي ارزونه پيل کړه. سوسور د نوې ژبپوهنې پلار دی. ده په ژنيو کې د ژبپوهنې د تدريس چارې پر مخ وړلې، سوسور په خپله، هېڅکله د ژبپوهنې نوي مفاهيم او اصول تدوين نه کړل، خو پر (۱۹۱۶م) کال يانې دده تر مرګ درې کاله وروسته دده شاګردانو د (عمومي ژبپوهنې درسونه) په نامه دده يو کتاب خپور کړ.

سوسور د نوې ژبپوهنې د يوه بنسټګر په توګه پېژندل کېږي. ده د ژبې د علمي ارزونې او توصيف لپاره څو بنسټيز توپيرونه او مفهومونه راوپېژندل او هغه يې د يوې عمومي نظريې د چوکاټ په بڼه وړاندې کړل.

د ژبې او وينا ترمنځ توپيرونه:

ژبه د ضروري او ټولنيزو تړونونو يا قراردادونو ټولګه ده، چې د وينا په بڼه څرګندېږي. وينا مادي، فيزيولوژيکه او اروا پوهنيزه پديده ده. ژبه د هغې ټولنې زېږنده ده چې ويناوال وګړي يې په کې اوسي او په طبيعي

ketabton.com - The Digital Library

ډول يې زده کوي، په داسې حال کې چې وينا د فرد هغه عمل دی چې د ويناوال وګړي په غوښتنه رامنځته کېږي.

سوسور د غږ د بڼې او مانا تر منځ اړيکې د خپل زړه يا خپلې خوښې يو قرارداد بولي، بل مفهوم چې سوسور پرې ټينګار وکړ، هغه د غږ د ليکنۍ بڼې وړاندې کول دي. غږيزه بڼه اوربډونکې ځپې دي چې پر خپل وخت جاري کېږي.

ليکنۍ ځانګړتيا ، د ژبې د نښې په توګه، د ليکلو پر مهال په ښه ډول ځرګندېږي. سوسور له دوو بېلابېلو ليدلورو د يوې ژبې پر څېړنې ټينګار وکړ:

الف- په خاص وخت کې د يوې ژبې د موجود نظام څېړنه چې د بېته هممهاله ژبپوهنه وايي.

ب- د زمانې په بهير کې د يوې ژبې د تاريخ او د هغې د بدلونونو څېړنه چې د بېته مهاليزه ژبپوهنه وايي.

د سوسور دوه ګونې ليدلورې په دې ډول دي:

د وينا غږونه هم د غږيزاغېزو ځانګړتياوې لري، چې د غوږو په وسيله درک کېږي او هم ويناوال غړي را ټوکوي. په بله وينا د وينا ژبه د اوربډو ژبه ده.

د ژبې پديده له يوې خوا له غږونو او له بلې خوا له مفاهيمو سره اړيکې لري.

ketabton.com - The Digital Library

له دې کبله نو د ژبې پديده مادي- اروا پوهيزه پديده ده.

د ژبې پديده هم فردي او هم ټولنيزه ده.

د جوړښت او شبکې مفهوم:

سوسور په دې نظرو چې ژبه د اړيکو يو جال يا شبکه ده، دی د دې شبکې لپاره د بڼې يا (صورت) اصطلاح کاروي.

زنځيره يې جوړښت:

سوسور ژبه يوه زنځيره جوړښت تـه ورتـه جوړښت بالـه، چې کلمې يې تر يوې بلې وړاندې وروسته ادا کېږي. سوسور هغه کړنه چې دی ورته د ژبې د شبکې پـه توګـه قايـل دی (دلالـت) پـه نامـه يـاد وي. د ژبنيـو (شـبکو) واحدونه له اختياري ښښو ښښانو څخـه جوړېږي. د (دال او مـدلول) لـه ښښـو څخه را پيدا کېږي.

(دال) ژبنۍ بڼه يا صورت دی او (مدلول) يې مانيز.

تر سوسور وروسته جوړښتپالۍ ښوونځی له يو لړو بدلونونو سره مخ شو او لـه هغـه څخـه درې نـور جوړښـت پـالي ښـوونځي راوټوکېدل چې پـه دې ډول دي.

ketabton.com - The Digital Library

۱- امریکايي جوړښتپالی ښوونځی:

په امریکا کې جوړښتپالي ښوونځی په (۱۹۳۰م) کلونو کې راوټوکېد امریکايي جوړښتپالي ژبپوهنه د سوسور د نظریاتو پر بنسټ رامنځته شوه.

په امریکايي جوړښتپالنه کې د پوهانو او ژبپوهانو زیاتره پاملرنه هغو سره پوټکو ژبو ته وه چې په ډېرې چټکۍ سره د له منځه تلو په حال کې وې. امریکايي ژبپوهنه د خلکو د پېژندنې په فکر کې وه. په امریکايي جوړښتپالنه کې د ژبې اسکلېټ او چوکاټ مهم دی. یانې دا چې خلک څه وايي، نه د ژبې جوړښت یا دا چې موږ څه فکر کوو همغه خبره سمه ده.

ددې ښوونځي له نامتو پوهانو څخه یو هم (فرانس بواس) (۱۸۵۸-۱۹۴۲م کلونه) دی. بواس یو ولس پوه او ټبر پوه و چې د سره پوټکو د ژبو څېړنې ته یې ملا وتړله او ددې د ژبو د ګرامر مقولې، له هغې جملې څخه نوم، ضمیر او فعل یې د هندو اروپايي ژبو له مقولو سره پرتله کړل.

المانی الاصله امریکايي ژبپوه او ولس پوه (اډوارډ سایپر) په ولس پېژندنه کې خپله دوکتورا، د سره پوټکو مطالعې ته په لېوالتیا سره ترلاسه کړه. ده د سرو پوټکو د ژبو پر څېړنې سربېره د ژبې عمومي څېړنه هم وکړه. (ژبه) دده د کتاب نوم و چې پر (۱۹۲۱م) کال خپور شو.

سایپر د خپلژبیزې نظریې له سرلارو څخه دی. دی په دې نظر و چې هره ژبه له دې نړۍ څخه زموږ د اندونو څرګندویه ده.

ketabton.com - The Digital Library

سايير فکر او انديشه د وينا بالقوه منځپانګه ګڼله، پر همدې بنسټ سايير ژبه په خپل زړه د وينا د هغو نښو نښانو مجموعه ګڼله چې د يوه فکر يا مانا د ذهني صورت څرګندونه کوي.

(بنيامين لي ورف) د (سايير) د شاګردانو له جملې څخه و، چې د امريکا په (ماسا چوست) ايالت کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې دی اصلاً کيميا پوه و، خو د سره پوټکو د ژبو له څېړنو سره يې لېوالتيا لرله. (ورف) په دې نظر و چې د هرې ټولنې ټول وګړي د يوې ژبنۍ دايرې له مخې خپل ځان ته نه ګوري، بلکې د خپل ځانګړي فکر له مخې ځان سره چلند کوي. ورف د سره پوټکو د ژبو تر څېړنې او مطالعې وروسته اعلان وکړ چې بېلابېلې ټولنې او قومونه په خپل چاپېريال کې د پېښېدونکو واقعيتونو په اړه بېلابېل ژبنی درک لري.

دا ډول موندنې ددې سبب شوې چې د ژبې په باب يوه فرضيه وړاندې شي. دا فرضيه په حقيقت کې د (سايير) او (ورف) د نظر زېږنده وه. د سايير او ورف فرضيه چې پر (۱۹۶۰م) کال خپل اوج ته ورسېدله، د ژبې او تفکر تر منځ رابطه په ډاګه کوي. د ژبې د نسبيت دې اصل ته په کتو، ژبه د نړۍ شموله کلمو څرګندويه نه ده. د هر انسان تفکر د هغه له مورنۍ ژبې څخه اغېز اخلي. هر شخص اړ دی چې نړۍ د خپلې ژبې له دريځې څخه وګوري. انسانان يوازې هغه تجربې راخپلوي چې هغو ته په خپله ژبه کې مفاهيم ولري او ژبې بيا د خپلو بېلابېلو ظاهري جوړښتونو له مخې د بهرنۍ نړۍ بېلابېل تصويرونه منعکسوي.

ketabton.com - The Digital Library

د ساري په توګه د انګليسي ژبې په انډول په (اسکيمويي) ژبه کې د (واورې) د مفهوم لپاره بېلابېلې کلمې شته، په داسې حال کې چې په عربي ژبه کې د (شګې يا رېګ) لپاره بېلابېلې کلمې موجودې دي، له دې څخه دا نتيجه تر لاسه کېږي چې اسکيمويي او عربي ژبې خپلو ويونکو ته د (واورې) او (شګې) د پېژندنې لپاره بېلا بېل امکانات ورکوي، په داسې حال کې چې انګليسي ژبې له دې څخه بې برخې دي.

تر (ساپير) وروسته (ليو نارد بلومفيلد) د امريکا د ژبپوهنې له مخکښانو څخه و. بلو مفيلد پر (۱۸۸۷م) کال په امريکا کې وزېږېد. دی پر (۱۹۶۵م) کال د (ييل) پوهنتون استاد و.

بلو مفيلد بايد د امريکا د جوړښتپالنې ښوونځي بنسټګر وګڼل شي. دی په دې نظر و چې د کلمو پر مانا باندې پوهېدل ددې غوښتنه کوي چې سړی بايد پر هغه څه پوه شي چې دا کلمې پرې دلالت کوي.

څرنګه چې د انتزاعي کلمو لپاره دقيقه مانا نه شو ورانديې کولای، نو ځکه خو ښه ده چې مانا پوهنه له ژبپوهنې جلا کړو.

بلو مفليد د ژبې علمي څېړنه يوازې د عينيت پر بنسټ او د شخصي سليقې له دخالت پرته، ممکنه ګڼله، له همدې کبله بلو مفليد په دې نظر و چې د ژبې او د هغې د اړوندو پديدو د علمي څېړنې لپاره دقيقې پوهې ته اړتيا ده. څرنګه چې زموږ او سنۍ پوهه د ژبې د ځينو برخو په باب ډېره ابتدايي ده، ځکه نو د ژبې د ځينو پديدو په باب د دقيقې او پوره پوهې

ketabton.com - The Digital Library

ترلاسه کولو پورې باید د هغې د ځینو برخو څېړنه، له هغې جملې څخه مانا پوهنه یوې خوا ته پرېږدو.

بلو مفلید تر ډېره د ژبې له توصیف او سپړنې سره لېوالتیا درلوده. هغه همدارنګه د ژبې او تفکر تر منځ اړیکي نه منل او د ژبې پر نړۍ شموله قواعدو یې باور نه درلود. بلو مفیلد د تجربه پالنې نظریې پلوی و او د عملي کار نظریه یې ژبنیو څېړنو ته داخله کړه. پر همدې بنسټ یې ژبه یو ډول وینا وال چلند وګاڼه. دده موندنو او لارو د شملې پېړۍ د دویمې نیما یي په وروستیو کې پر امریکایي جوړښتپالې ژبپوهنې پراخ اغېز پرېښود. هغه ژبپوهنه د ژبې د منظمې څېړنې او علمي میتودونو د وړاندې کولو له لارې د یوې ځانګړې، دقیقي او خپلواکې پوهې په توګه پراخه کړه. بلو مفیلد علمي چلند د ژبپوهنې د توصیف او تعریف اساسي ستن وګڼله او پر همدې بنسټ یې د انګېزې او پوښتنو په لړ کې وینا د انګېزې او پوښتنو ځایناستې کړه.

(کنت لي پایک)، (زلیګ هریس) او (چارلز ماکت) نور هغه نامتو امریکایي ژبپوهان وو چې د بلو مفیلد د لارې لارویان وو او د ژبې د توصیف په باب یې جوړښتپاله تګلاره وغځوله.

۲- کېنهاګ ښوونځی:

کېنهاګ ښوونځي مانیزو ځانګړنو ته زیاته پاملرنه کوله. ددې ښوونځي نامتو عالم او ژبپوه (لویي یلمزلف) دی، ده د ژبې د دقیق توصیف لپاره د قیاس یانې له (ټول یا کل) څخه (جز) ته دورتګ تګلاره غوره کړه. یلمزلف

ketabton.com - The Digital Library

د ژبې هر ظاهري جوړښت يوه کړۍ او د هرې کړۍ اجزاء بيا يوه برخه يا جوړښت ګڼي. د ژبې داخلي طبقې يوه مقوله او د مقولې هره برخه د هغې غړی ګڼي. يلمزلف ژبنۍ پوهه په داسې ډول وړاندې کړه چې د هغې پر بنسټ ژبه د جبري ارتباطي او حساسې پديدې په توګه، چې له واقعيتونو او انتزاعي عناصرو سره سروکار لري، توصيف او تعريفوي. دی دا ډول ژبپوهنه چې د بنسټيزو ځانګړنو د توصيف پر ستن ولاړه وي. د بنسټيزو ځانګړتياوو ژبپوهنه ګڼي.

يلمزلف د تطبيقي جوړښتپالنې د ښوونځي نوښتګر دی. ده پر (۱۹۳۱م) کال د کپنهاګ ژبپوهنې د يوې غونډې يا ټولنې بنسټ کېښود.

دا نامتو ژبپوه چې د مانا پوهنې د نظريې د پلار په نامه يادېږي، پر (۱۹۹۳م) کال د ((ګلو سماتيک)) په نامه د ژبې او پر هغې د واکمنو اړيکو په باب خپله پېچلې نظريه څرګنده کړه. له همدې کبله دی په ژبپوهنه کې د ګلوسماتيک ښوونځي د بنسټګر په توګه يادوي. د ژبپوهنې پر خپلواکۍ دده ټينګار ددې سبب شو چې دی د ژبپوهنې پر وړاندې له (ګلو سما تيک) يوناني اصطلاح څخه ګټه واخلي. Glosseme يوناني کلمه ده چې د (ژبې) انډول ګڼل کېږي. يلمزلف د (چامسکي) په شان داسې يو (انديال مفکر) و چې پر عقل يې ډېر ټينګار کاوه، ژبه يې د يوې شبکې په توګه ګڼله او څېړنې يې (له کل څخه جز ته) د قياس پر بنسټ ودرولې. د يلمزلف نظريې د هغو د پېچلتيا له امله شنډې پاتې شوې، خو پر ژبپوهنې يې خپلې ژورې اغېزې پرېښودې.

ketabton.com - The Digital Library

د ګلوسماتیک نظریې چې د بنسټیزو ځانګړنو د څېړنو په نامه یادېږي، د سوسور د نظریو پر دوو اصلونو ولاړې دي او د یلمزلف د ټینګار نچوړ دی، دا دوه اصله دادي: لومړی دا چې ژبه د ارزښتونو یوه شبکه ده او دویم دا چې ژبه یو شکل دی نه ماده.

(انوسیپرسن) یو نامتو ډنمارکی ژبپوه دی او د غربي پوهنې د علم له بنسټګرو څخه دی. ده د ژبپوهنې د تاریخ له نړۍ شموله قواعدو څخه د ګرامر له اسانه کولو سره لېوالتیا لرله او په دې نظر و چې د ژبې تحول د هغې په پرمختګ او اسانه کولو کې رامنځته کېږي. (سیپرسن) یو بشپړتیایي لیدلوری درلود. دی د (داروین) د نظریاتو تر اغېزې لاندې و او د ژبې له تدریجي پرمختګ سره یې لېوالتیا لرله، دی په دې نظر و چې دا کار د قاعدې جوړونې او د ګرامر د اسانه کولو له لارې ممکن دی.

۳- پراګ ښوونځی:

پر (۱۹۲۸م) کال په (لاهه) کې د ژبپوهنې لومړنۍ کنګره جوړه شوه. پراګ ښوونځی د ژبپوهنې له فعالو خوځښتونو څخه و، چې د (سوسور) له نظریاتو څخه یې الهام اخیستی و.

ددې ښوونځي نورې مهمې څېرې په دې ډول دي:

(ترویتسکوی)، (یاکویسون) او (ماتسیوس). د دوی زیاتره پاملرنه غربي پوهنې ته وه.

ketabton.com - The Digital Library

(رومان یاکویسون) هغه روسي فیلسوف او ژبپوه و چې د ژبپوهنې په لویې څانګې کې یې زده کړې پیل کړې.

روسي ژبپوه او تېر پوه (ترویتسکوی) د غږ پوهنې بنسټګر و. د پراګ ښوونځي د غږ پوهنې مفاهیم د (غږ پوهنې بنسټونه) تر عنوان لاندې د تریتسکوی په اثر کې تدوین او تشریح شوي دي. نوموړي د غږونو د تقابل پر رول سربېره د غږونو د توپیروونکو ځانګړتیاوو مفهوم هم بیان کړی دی.

ده د غږونو تر منځ د تقابل نظریه وړاندې کړه او د غږونو تر منځ د تقابل د بیان لپاره معیار یوازې مانا وګڼل شوه. په دې ډول نو که چېرې غږیز توپیر د مانیز توپیر سبب شي، توپیروونکی عنصر ګڼل کېږي. بل مفهوم چې د ترویتسکوی په واسطه په پراګ ښوونځي کې بیان شو، نښاني او بې نښانه یا څرګند او نا څرګند غږونه وو. سربېره پر دې ترویتسکوی د غږونو د شبکې بریدونو او عاطفي نقشونو ته هم پاملرنه وکړه.

د پراګ ښوونځي د ژبې له شبکې څخه خپل لومړنی توصیف د غږ د شننې، تجزیې او یو بل څخه د جلا کولو په نظریې څرګند کړ.

۴- د نقش پالنې ښوونځی:

د نقش پالنې ښوونځی، تر جوړښتپالې ښوونځي وروسته رامنځته شو او د پراک ښوونځي د ژبپوهانو په څېړنو سره چې پر (۱۹۲۶ م) کال پیل

ketabton.com - The Digital Library

شوې او تر دویمې نړیوالې جګړې وړاندې مهاله پورې یې دوام وکړ، پیل شو. (اندره مارتینه) او (هالیډي) ددې ښوونځي له غړو څخه دي.

اندره مارتینه پر (۱۹۰۸) کال د فرانسې په سویل کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې. دی د پراګ ښوونځي تر اغېزو لاندې راغی، په پیل کې یې ژبې ته له توصیفي لیدلوري کتل، خو وروو روو یې هڅه وکړه چې پاریس ښوونځی له جوړښتپالي او توصیفي خصلته جلا کړي او ژبې ته د نقش پالنې له لید لوري وګوري. ده خپله نظریه د نقش پالنې په چوکاټ کې تعریف کړه او په پای کې یې نوم د نقش پالنې ښوونځي د بنسټګر په توګه یاد شو.

له دې لیدلوري نو ژبه یو بشري ټولنیز بنسټ دی.

ځکه نو د ژبې اصلي دنده دا ده چې د وګړو تر منځ پیغام ورسوي، مفاهیم ورانتقال کړي او د همدې موخې لپاره ورسره اړیکي ټینګ کړي.

۵- د لندن ښوونځی:

په بریتانیا کې ژبپوهنه له غږ پوهنې او غږ ښنې سره هممهاله پیل شوه، (فرت) او (هالیډي) د لندن ښوونځي له سترو بنسټګرو څخه دي، دوی دواړو لندن ښوونځي ته ډېره ځلا وروبښله. لندن ښوونځي په ډېرشمو او پنځوسمو کلونو کې ډېر پلویان درلودل. هالیډي په لندن ښوونځي کې پر (۱۹۶۸ م) کال د (مقولې) او (میزان) په نامه یوه نظریه مطرح کړه. تر یوې

ketabton.com - The Digital Library

موديٍ وروسته دا نظريه رد شوه. (هاليډي) د دريو سطحو، څلورو مقولو او دريو ميزانو تر منځ لاندې توپيرونه په ګوته کړل:

درې سطحې په دې ډول دي:

- شکل په ګرامر او کلمو کې شامل دی
- لومړی ماده په غږ او ليک کې شامله ده
- د موقعيت سکښت د شکل او سکښت له اړيکو څخه راپيدا کيږي.

څلور مقولې په دې ډول دي:

- يوون (واحد) په جمله، ترکيب، کلمه او څپه کې
- جوړښت يا نظم او څنګ په څنګ د يوونونو يا واحدونو ځای پر ځای کول
- طبقه چې په نوميزو، فعلي، حرفي او نورو ډلو کې شامليږي.
- د نظم او ترتيب شبکه د ټولو طبقو د واحدونو تر منځ ځای ناستې ګڼل کيږي، لکه: شمېره، وجه، مهال، شخص او نور...

درې ميزانه په دې ډول دي:

د پرله پسې مراتبو ميزان، د ژبنيو واحدونو د ترتيب ښکارندوی دی.

د ژبنيو راکړو ورکړو او مقولو ترمنځ د اړيکو څرګندولو ميزان، د تحليل ميزان چې د سطحو تر منځ د توپيرونو څرګندونه کوي.

د غږ پوهنې په حوزه کې (فرت) د غږيزې غږ پوهنې چوکاټ مطرح کړ. په غږيز تحليل کې د مقصد ټکی دا دی چې کلمې، جملې، درې ژبني عناصر

ketabton.com - The Digital Library

دي چې مورږ د هغو د ځپيېز جوړښت په لټه کې يو ، دې ځپيېز جوړښت ته غږيز جوړښت وايي. تر (فرت) وړاندې ټولو ژبپوهانو غږونه يوه خطي شبکه ګڼله، خو (فرت) ځپه د يوې کلمې ، ترکيب او جملې جوړوونکې عنصر وباله.

لېږدونکې نظريه او د چامسکي انقلاب:

(نوام چامسکي) ژبپوه، رياضي پوه، فيلسوف او په نړيوال سياست کې د نظر خاوند سړی و چې نن ورځ نړيوال شهرت لري، پر (۱۹۲۸ميلادي) کال يې په (فيلادلفيا) ښار کې نړۍ ته سترګې وغړولې.

چامسکي متعقد و چې ژبه يوه زېږنده يا خلاقه پديده ده او د ماشوم ذهن د يوې سپينې لوحې په شان نه دی، بلکې مخکې تر مخکې په کې پلان موجود وي او د ژبې لومړنی جوړښت يې په ذهن کې مېشت وي چې جينټيکي او ذاتي بڼه لري. چامسکي تقليد ردوي او په دې نظر دی چې د اصلي ژبې زده کړه ذاتي بڼه لري. هغه په دې باور دی کله چې ماشوم د ژبې پر زده کړه پيل کوي، د ژبې د جوړښت د همغو ټولنيزو اصولو له مخې چې ذاتي بڼه لري، په ذهن کې د ځانګړو او محدودو قواعدو مجموعه توليدوي. دا قواعد د ماشوم په ذهن کې دويمه فطري بڼه راخپلوي او د ټولو جملو کشف او پلټنه کوي.

چامسکی پر (۱۹۵۷ م) کال د (نحوي جوړښتونه) په نامه د يو کتاب په خپرولو سره د ژبپوهنې په علم کې يو بدلون راوست. د نحوي جوړښتونو د کتاب خپرول په ژبپوهنه کې يو تازه انقلاب و. دې کتاب (د مولودي

ketabton.com - The Digital Library

لېږد ګرامر) نړیوالو ته معرفي کړ. دا نظریه لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، له دوو متفاوتو ، خو مرتبطو اړخونو څخه جوړه ده. یو انتقالي اړخ او بل ذاتي اړخ دی.

د مولودي لېږد ګرامر نظریه:

چامسکي ورځ پر ورځ د ژبپوهانو د پاملرنې وړ وګرځېد ، دی ادعا کوي چې په دې ژبنۍ نظریه کې یې د پاملرنې وړ موضوع د ژبني ځواک څېړنه ده. په دې ژبنۍ نظریه کې یې هدف دادی چې په ټوله کې هغې ټولنیزې ژبې ته پاملرنه وکړي چې په هغې کې ژبه د ځینو عواملو ، لکه د حافظې محدودیت او عکسلعملي تېروتنې تر اغېز لاندې نه وي راغلې.

چامسکي په دې نظر و چې د مولودي لېږد د ګرامر نظریه اساسًا د ژبني ځواک د رمزونو او اسرارو په لټه کې د ژبې له عیني یا څرګندو او ملموسو اړخونو سره سروکار نه لري او یوازې د ژبې انتزاعي اړخ تر څېړنې لاندې نیسي. د ژبې دا نظریه په حقیقت کې د ریاضي په شان ده چې په محدودو قواعد او عناصر کولای شي ناشمېره جملې جوړې کړي. د ژبې ګرامر یانې د ژبني ځواک توصیف یا تثبیت او د سمو جملو درک ، جوړونه او له ناسمو جملو څخه د هغو د بېلونې او توپیرونې مانا لري.

چامسکي د هرې جملې لپاره دوه جوړښتونه مني: یو ژور جوړښت چې په واقعیت کې د جملې د اجزاو و منطقي او مانیز اړیکي ټاکي او بل ظاهري جوړښت دی چې د جملې بهرنۍ او عیني بڼه څرګندوي او حتمي نه ده چې د جملې له ژور یا بنسټیز جوړښت سره سمون ولري. د جملې ژور جوړښت

ketabton.com - The Digital Library

د لېږديزو قواعدو په نامه د محدودو قاعدو له لارې په ظاهري جوړښت بدلېږي. لېږديز قواعد د حذف، تعويض، زياتونې او د ژور جوړښت اړيکو د ځای پر ځای کولو له لارې، د ظاهري جوړښت پر اړيکو تبديلېږي.

ketabton.com - The Digital Library

د افغانستان فرهنګي میراثونه

(پرون، نن او سبا)

زموږ په اکثرو سیاسي، فرهنګي او تاریخي غونډو کې دا خبره ډېره اورېدل کېږي، چې افغانستان یو لرغونی هېواد دی؛ پنځه زره کلن تاریخ لري او د بډایه فرهنګ او معنویت څښتن دی. لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي افغانستان تر تاریخ وړاندې او بیا تر هغه راوروسته د بېلابېلو کلتورونو او تمدنونو زانګو بللې ده. استاد حبیبي دا سیمه ((تر تاریخ وړاندې فرهنګ، ویدي فرهنګ، اوستایي فرهنګ، بودایي+ یوناني فرهنګ، کوشاني فرهنګ، ساساني فرهنګ، هفتلي فرهنګ، اسلامي فرهنګ، خراساني فرهنګ)) (۱) پر بېلابېلو برخو وېشلې ده. طبیعي خبره ده چې دې ټولو فرهنګونو بډایه فرهنګي میراثونه درلودل، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي، خو امتداد یې په یوه نه یو ډول زموږ په اوسني افغاني فرهنګ کې ځلا مومي. څرنګه چې هره پدیده ژوندۍ وي که ناروحه، طبیعي خبره چې د ژوند درې پړاوونه لري، یوه پدیده څنګه پیدا شوه؟ یانې پرون یې څنګه و؟ اوس یا نن په کوم حالت کې ده؟ او د سبا اټکل به یې څه وي؟

د افغانستان فرهنګي میراثونه هم د ژوند او تاریخي پړاوونو په همدغسې بهیر او مسیر کې څېړل کېدی شي او یا لږ تر لږه زه غواړم،

ketabton.com - The Digital Library

خپل فرهنګي میراثونه، د (پرون) او (نن) به هنداره کې مطالعه کړم د (سبا) ورځې د خوندیتابه لپاره یې خپل ذهني لیدلوری او وړاندیزونه له نورو سره شریک کړم. خو مخکې تر دې چې د زماني واټن له مخې د خپل هېواد د فرهنګي میراثونو پرڅومره والي او څرنګوالي څرګندونه رڼا واچوم، ښه به وي چې لومړی (فرهنګ) او بیا (میراث) تعریف کړو او بیا په مجموعي ډول د (فرهنګي میراث) ترکیب ته لاړ تم شو.

فرهنګ څه ته وايي؟:

د ټولنیزو علومو د خصلت له مخې (فرهنګ) یا (کلتور) هم په هغو مفاهیمو کې راځي چې تعریف یې ګران دی یا په بله مانا ګڼ شمېر تعریفونه لري، له همدې کبله د نړۍ ګڼو پوهانو د فرهنګ بېلابېل تعریفونه وړاندې کړي دي، الفرید کرویبر کلاید کلوکنحون (Alfred Kroeber Clyde Kluckhon) په خپل اثر (فرهنګ) کې د هغه (۱۲۴) تعریفونه وړاندې کړي او د هغو له منځه یې بیا یې ځینو غټو ټکو ته نغوته کړې ده:

- ((په ښکلو هنرونو او انساني چارو کې لوړ فضیلت ته، چې (عالي فرهنګ) یې هم بولي، فرهنګ ویل کېږي.
- د بشر چلند، ټولنیز ژوند، عقایدو، د پوهنې مجموعې او هغه حالت ته چې بشري فکر او یادونه په کې راټول شي، هم فرهنګ وايي.

ketabton.com - The Digital Library

- هغو تمایلاتو، ارزښتونو، هدفونو او ګډو چلندونو ته هم فرهنګ ویل کېږي، چې یوه ټولنه، بنسټ، ډله او سازمان له یو بل څخه بېلوي.

یو فرهنګپوه (رالف لېنتون) بیا ((فرهنګ د چلندونو هغه ترکیب ګڼي چې د یوې ټاکلې ټولنې د غړو په وسیله له یوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او د هغو ترمنځ مشترک دي)). (۲)

ځینو نورو پوهانو د یوې ټولنې ټولې مادي او معنوي شتمنۍ ته فرهنګ وایي.

ځینې: ((د یو ملت ژبې، ادبیاتو، علومو، ښوونې او روزنې، لوړو زده کړو، رسنیو او د هنرونو مجموعې ته فرهنګ وایي.))

یو شمېر نور وایي: ((کلتور د انسانانو د ټولو عقایدو پانګه ده.))

ځینې نور بیا په دې اند دي چې: ((فرهنګ د بشري ټولنې ټولو هغو مادي او معنوي پانګې، بریاوو او ارزښتونو ته ویل کېږي چې د تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوي وي، لکه ټولنیز اړیکي، هنر، فلسفه، اخلاق، علم، تکنیک او نور...))

میراث څه ته وایي؟:

په مجموعي ډول هر هغه څه چې له پخوانیو څخه راتلونکو ته رسېږي، هغو ته میراث ویل کېږي.

ketabton.com - The Digital Library

میراث په واقعیت کې د یو شي پاتې شوني ته وایي، که هغه په فرهنګي ډګر کې وي، که په مادي یا معنوي برخه کې. فرهنګي میراثونه هم له یوه پښت څخه بل ته انتقالیږي او په لړو ډېر بدلون دا لړۍ دوام پیدا کوي.

فرهنګي میراث څه ته وایي؟:

له پخوانیو زمانو څخه راپاتې ټولو هغو اثارو ته ویل کیږي، چې فرهنګي ارزښتونه ولري، هر تاریخي اثر فرهنګي میراث ګڼل کیږي، خو هر فرهنګي میراث د لرغونو اثارو برخه نه ګڼل کیږي. د فرهنګي میراثونو د سازمان د جوړښت په تګلاره کې فرهنګي میراثونه په دې ډول تعریف شوي دي:

((له پخوا څخه ټول راپاتې اثار چې د انساني ژوند د خط و سیر ښکارندویي کوي او د انسان د عبرت سبب ګرځي، فرهنګي میراثونه ګڼل کیږي.))

فرهنګي میراثونه پر دوو برخو وېشل کیږي:

مادي فرهنګي میراثونه او معنوي فرهنګي میراثونه یا ملموس او ناملموس فرهنګي میراثونه.

مادي یا ملموس فرهنګي میراثونه:

هغو فرهنګي میراثونو ته ویل کیږي، چې څرګند فزیکي او ملموس شتوالی ولري، لکه: ځلي، منارونه، تاریخي ودانۍ، لرغوني اثار،

ketabton.com - The Digital Library

مجسمې، کتابونه، سندونه، هنري اثار، ماشینونه او نور جوړښتونه چې فکر کېږي، راتلونکي پښت ته ارزښت لري. دا مادي میراثونه بیا په خپل وار سره پر منقولو او نامنقولو فرهنګي میراثونو وېشل کېږي، منقول همغه دي چې له یوه ځایه بل ځای ته د لېږد وړ وي او نامنقول یې همغه دي چې له یوه ځایه بل ته نه انتقالېږي.

معنوي یا ناملموس فرهنګي میراثونه:

دا د یوه فرهنګ نافزیکي اړخونو ته ویل کېږي او تر ډېره بریده پورې د یوې زمانې په بهیر کې د یوې ټولنې اداب او دودونه په خپله غېږ کې رانغاړي. یا په بله وینا معنوي میراثونه د فرهنګ هغه برخه ګڼل کېږي، چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته رارسېدلي وي. په دې کې ټولنیز ارزښتونه، دودونه، اداب، رواجونه، چلندونه، معنوي او ښکلا پوهنیز باورونه، هنري بیان، ژبه او نورې انساني کړنې او چلندونه شاملېږي. په ټولیزډول د مادي ارزښتونو په انډول د معنوي ارزښتونو ساتنه ګرانه ده. معنوي میراثونه یا په بله وینا ناملموس میراثونه د یوې ټولنې د فرهنګ اساسي برخه جوړوي.

له ټولو فرهنګونو څخه راپاتې اثار، پر همغو ټولنو د واکمن معنوي فرهنګ او فکر ښکارندویي کوي. په حقیقت کې د بشر معنویات، د مادي، فرهنګي او تاریخي اثارو په بڼه ځلېږي او د ناملموس میراث بېلابېل اړخونه جوړوي. فرهنګي میراث د یوې ټولنې فرهنګي حقیقت ګڼل کېږي، معنوي میراثونو ته پاملرنه ځکه مهمه ده چې د نړۍ د

ketabton.com - The Digital Library

فرهنګي يورنګۍ پر وړاندې ودرېږي، د بېلابېلو فرهنګونو د ملاتړ له لارې کولای شو د نړۍ د يورنګوالي پر وړاندې مقاومت وکړو او فرهنګي هويت يې خوندي کړو.

د معنوي يا ناملموسو فرهنګي ميراثونو د خونديتابه بېلابېل اړخونه په دې ډول دي:

فولکلور، ګړنی تاريخ، ژبساتنه او ځينې نور

د يورتنيو دوو ډولونو فرهنګي ميراثونو ترڅنګ د (طبيعي ميراثونو) يادونه هم کېږي، چې دا هم خورا ارزښتمن دي. دا هم د هرې ټولنې د ملموسو ميراثونو برخه ګڼل کېږي، لکه د ښار ځنډې، د ژوندانه طبيعي چاپېريال، له هغې جملې څخه بوټي او ځناور چې د ژوندانه بېلابېل ډولونه شمېرل کېږي، په دې ډله کې راځي، د ونو او بوټو له مخې هم، ځمکه بېلابېل رنګونه راخپلوي چې دا کار د کورنيو او بهرنيو ليدونکو يا سيلانيانو د ليدو سبب ګرځي او د يوه هېواد يا ټولنې لپاره غوره اقتصادي سرچينه ګڼل کېږي. نه يوازې د ځمکې پر سر طبيعي ميراثونه د ساتنې وړ دي، بلکې تر اوبو لاندې ميراثونو خونديتابه ته هم ډېر پام په کار دی. په همدې خاطر په ملګرو ملتونو کې د فرهنګي ميراثونو د ساتنې ادارې (يونسکو) د (۱۹۷۲م) کال د پرېکړې له مخې ټول هغه فرهنګي ميراثونه چې نړيوال ارزښت لري، بايد د خونديتابه لپاره يې هڅې وشي، چې په هغو کې د ځمکې پرمخ او تر اوبو لاندې ټول اثار شاملېږي. د ملګرو ملتونو دې او نورو ادارو په بېلابېلو وختونو کې

ketabton.com - The Digital Library

د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره په بېلابېلو وختونو کې نړیوالې پرېکړې او وړاندیزونه کړي دي، د بېلګې په توګه، پر (۱۹۳۱م) کال د (اتن منشور)، پر (۱۹۳۵م) کال د (زوریخ تړون) پر (۱۹۵۴م) کال د جګړې پر مهال د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره د (لاهې کنوانسیون)، پر (۱۹۶۴م) کال د (ونیز منشور)، پر (۲۰۰۲م) کال د (بارسولانا منشور) او داسې نورې پرېکړې، قوانین او کنوانسونه چې ټول د تاریخي او فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره په نړیواله کچه ترسره شوي دي.

اوس راځم د خپلو فرهنګي میراثونو، ماضي، حال او راتلونکي او یا د خپلو فرهنګي میراثونو پرون، نن او سبا ته!

د افغانستان د فرهنګي میراثونو پرون

لکه څنګه چې مو د مخه یادونه وکړه، افغانستان د نړۍ په هغو هېوادونو کې شمېرل کېږي چې بډایه او غني فرهنګ لري. په فرهنګي اثارو کې تاریخي اثار، فرهنګي میراثونه چې ملموس او ناملموس دواړه په کې شامل دي، ټول په دې شمېر کې راځي. دې ټولو اثارو ته د تاریخ په بهیر کې ډېر زیات زیانونه اوښتي دي. له (پرون) څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰) ل کال وړاندې زماني واټن دی. دا زماني واټن له یادې نېټې نیولې بیا تر لسیزو لسیزو زماني واټن په غېږ کې رانغاړي. په دې ټول بهیر کې چې د بېلابېلو عواملو او پېښو له امله زموږ فرهنګي میراثونو ته کوم زیانونه رسېدلي، غواړم په دې لیکنه کې هغو ته نغوته وکړم. طبیعي خبره ده چې په لیکنه کې نه ټول فرهنګي میراثونه او نه هم د هغو

ketabton.com - The Digital Library

جزئیات څېړل کېدی شي، خو هڅه کوو چې پر مهمو فرهنګي میراثونو او هغو ته پر ورا وښتو زیانونو لنډه رڼا واچوو:

موزیمونه:

د جګړو په کلونو کې د افغانستان موزیم ډېر زیان لیدلی چې دلته ورته نغوته کوو:

د کابل موزیم: د کابل موزیم چې وروسته بیا د ملي موزیم پـه نامـه یـاد شـو، پـر (۱۲۹۷ل) کـال یـې بنسـټ ایښـودل شـوی، لـومړی پـه بـاغ بـالا مـانۍ او وروسـته بيـا دارالامـان تـه انتقـال شـوی دی. تـر هغـه وروسـته د هېـواد پـه بېلابېلـو سـیمو کـې د تـاریخي اثـارو کینـدنې وشـوې او ترلاسـه شوي اثار یې ملي موزیم ته راوړل شول. ملي موزیم په کابل کې تر تنظیمي جګړو دمخه د نږدې (سل زرو) تاریخي اثارو خاوند شو. دلته بـه یـوازې پـه یوه جدول کې د ملي موزیم د ځینو مهمو تاریخي اثارو لنډه یادونه وکړم:

د فرهنګي دورې نوم	د څېړونکي نوم	د سیمې نوم
۵۰ زره کالـه وړانـدې زمانـه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره	لویس دوپرې	دادل دره
۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره	کـارلتون، س، کون	قمره کمر
د کـوپرک دوره (محلـي نـوم) لـه ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه	لویس دوپرې	اق کپرک
لـه ۱۱ زرو څخـه تـر ۷ زره کالـه وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره	لویس دوپرې	اق کپرک

ketabton.com - The Digital Library

د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوي ډبرې دوره	لويس دوپرې	کور دره
له ۳ زره څخه تر يو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لويس دوپرې	اق کپرک
له ۳ زره څخه تر يو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	منديګک
له ۳ زره څخه تر يو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	D.A.F.A	ناد علي
له ۳ زره څخه تر يو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لويس دوپرې	د موراسي غونډۍ
له ۳ زره څخه تر يو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر	لويس دوپرې	شمشير غار
له ۳ زره څخه تر يو زر ق م زمانه د اوسپنې عصر	لويس دوپرې	اق کپرک
له ۲-۴ ق م پېړۍ پورې د هخامنشي دوره	تصادفي	حضوري چمن
له ۴-۳ م پېړۍ پورې باختري دوره	D.A.F.A	آی خانم
له ۲-۱ م پېړۍ پورې هندو يوناني دوره	تصادفي	ميرزکه ګرديز
له ۱-۳ ميلادي پېړۍ د يونان-کوشاني دوره	D.A.F.A	بګرام

ketabton.com - The Digital Library

له ۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان-کوشاني دوره	D.A.F.A	سور کوتل
له ۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	تصادفی	شترک او پایتاوه
له ۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	چم قلعه
له ۱-۳میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	هډه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	بامیان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	شترک اوپایتاوه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	D.A.F.A	قول نادر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	تصادفی	مرنجان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره	تصادفی	سرای خواجه

ketabton.com - The Digital Library

له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	د لرغونپوهنې انستيتوت	خم ازګر
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	جاپاني لرغونپوهان	درمان تپه
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کم داقا
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	کهنـــــــه مسجد
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	تپه کلان
له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او يفتلي دوره	D.A.F.A	فندوقستان
له ۸-۹ م پېړۍ پورې	تصادفي	ګرديز
د هندوشاهي دوره	تصادفي	تګاب
له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه	ISMEO	غزني
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	لښکرګاه
د اسلامي دورې اثار	D.A.F.A	غلغلـــــې ښار(۳)

کله چې په کابل کې پر(۱۳۷۱ل) کال تنظيمي جنګونه پيل شول، نو ملي موزيم ته سخت زيانونه واوښتل. موزيم ته د ورپېښې غميزې تول

ketabton.com - The Digital Library

بیان ددې لیکنې په ججوري که نه ځاییږي. په مجموعي ډول د موزیم نږدې په سلو کې (۷۰) برخې اثار لوټ، تالان او یا له منځه یوړل شول.

یو شمېر اثار یې په بهرنیو قاچاق وړونکو و پلورل شول.

د هډې نامنقول موزیم:

((د جلال اباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلو متری کې یو ستر کلی د کوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی. دغه ځای ته هډه وایي.

د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي موزیم ومون‌دل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همدې ځای د اوسېدونکو (۱۵۰) تنو پر دې ځای د دې غونډې ګرد چاپېره پر کار پیل وکړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د ښار په بڼه موزیم وموندل شو. دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه ګرد چاپېره ګرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې ګرد چاپېره ورڅخه شو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسه یي ښځه د کیندونکو د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکولیس پهلوان)) نوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو، ټولې (۴۲) کوټې وموندل شوې، حکومت ورته یو ساتونکی کنډک واچاوه. یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل.))

ketabton.com - The Digital Library

((تر (۱۳۵۹ل) کال پورې هډه د ښخوا په څېر جوړه وه، لېږدېدونکي بوتان او نښې يې د کابل په موزيم او نالېږدېدونکي يې همدغلته په هډې موزيم کې ايښې وو. د پردېو يرغل په پايله کې د سيمې استوګن جګړې ته اړ شول، پر (۱۳۵۹المريز) کال څو راکټه پر موزيم راوغورځېدل او د موزيم شاوخوا ونو او بوټو اور واخيست، چې دولت خبر شو دا ورمړ کولو لپاره يې د اور وژنې څو موټره راولېږل او اور چې دننه په موزيم کې لګېدلی و د اوبو ټانکرې يې ورته مخامخ کړې او د موزيم يوه برخه پرې ختمه شوه. په اور يوازې يو شمېر لرګي، دروازې او کړکۍ سوې وې او د کچو او چونې نالېږد و بوتانو ته يې تاوان نه و وراړولي وو، خو چې اوبه ورورسېدې، هر څه ختمه شول او راولوېدل، په دې توګه د بې پروايۍ له امله د موزيم يوه برخه خاورې شوه. د (۱۳۷۱ل) کال تر غوبي وروسته سياسي کړکېچ وغځېد، نو وسلوالو ډلو ته د لاسوهنې مهال ګوتو ته ورغی او پر پاتو نښو يې له سره په خپلسرۍ کار پيل کړ او د ګاونډي هېواد سوداګرو له کورنيو ډلمشرانو سره په غځېدلي لاس خپلې موخې بشپړې او هر څه يې يوړل.)) (۴)

د دې دوو مهمو منقولو او نامنقولو موزيمونو ترڅنګ، د هرات ولايتي موزيم چې پر (۱۳۰۴ل) کال، د ميمنې موزيم چې پر (۱۳۳۶ل) کال تاسيس شوي وو. د غزنې موزيم چې پر (۱۳۴۵ل) کال جوړ شوی، د مزارشريف موزيم چې لرغونی تاريخ لري او نور ولايتي موزيمونه چې په هر يو کې په لسګونو او سلګونو تاريخي ميراثونه موجود وو، اکثره برخې يې د تنظيمي جګړو او ګډوډيو او همدارنګه د تاريخي اثارو د قاچاق وړونکو له خوا زيانمنې شوې او يا لوټ شوي دي. د هرات موزيم:

ketabton.com - The Digital Library

پر (۱۹۹۴) کال د هرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه وو.

د ملي موزیم او ولایتي موزیمونو ترڅنګ یو شمېر نورو موزیمونو ته هم ډېر زیانونه رسېدلي، د اردو موزیم چې تر ملي موزیم وروسته خورا غني موزیم ګڼل کېدل، په بشپړ ډول لوټ شوی او له منځه وړل شوی دی.

ملي ګالري:

د (۱۳۶۲ل) کال د ثور پر میاشت افتتاح شوه، په پیل کې ورته (۲۰۰) بېلابېل اثار راوړل شول. وروسته پرې (۵۹۶) اثار هم زیات شول. د تنظیمي جګړو پرمهال د ملي ګالرۍ ودانۍ ته چې په اسمایي واټ کې واقع وه او هم د ملي ګالرۍ بېلابېلو اثارو ته ډېر زیانونه واوښتل.

ننداړتونونه:

د کابل ښار حضوري چمن ته ورڅېرمه (د کابل ننداړې) په سیمه کې د هېواد د لاسي صنایعو، قیمتي ډبرو، غالیو، ټولنیزې پراختیا، برېښنا بندونو، مهمو ودانیو (پنځه لس) ننداړتونونه جوړ شوي وو. هر ننداړتون ځانته یوه ځانګړې ودانۍ درلوده، په سلګونه ډول ډول اثار چې تاریخي ارزښت یې درلود، د تنظیمي جګړو پرمهال ټول لوټ، تالان او وسوزول شول.

ارګ:

((د افغانستان په تاریخي او فرهنګي میراثونو کې د ارګ ماڼۍ هم راځي. د ارګ د ماڼۍ کار د امیرعبدالرحمن له خوا پر (۱۲۹۹هـ ق) کال چې له (۱۸۸۲م) کال سره سمون لري، پیل شو. حرمسرای، دلکشا ماڼۍ،

ketabton.com - The Digital Library

(۱۲۹۰ هـ ش) د دلکشا ماڼۍ د ساعت منار، ګلخانې ماڼۍ، سلامخانې ماڼۍ، ستوري ماڼۍ، د ارګ جومات، د ارګ برجونه او ځینې نورې ودانۍ چې تاریخي او فرهنګ میراثونه ګڼل کېږي. په بېلابېلو وختونو کې جوړې شوي دي.

ددې ودانیو ځینې یې د (۱۳۵۷ ل) کال په پېښو کې زیانمنې شوې، خو ژر بېرتته ترمیم شوې، د تنظیمي جګړو پر مهال دې ودانیو ته پوره زیان واوښت، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال که څه هم د زیانونو کچه زیاته نه شوه، خو د ودانیو په داخل کې ځینې میناتوري شوي او هنري برخې یې له یو لړ زیانونو سره مخ شوې.)) (۵)

د افغانستان مرکزي سیمه:

د هېواد په مرکزي برخو او مرکزي ولایتونو کې زیات شمېر تاریخي اثار موجود وو، ځینې له منځه تللي او ځینې زیانمن شوي او ځینې اوس هم شته، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

بامیان:

د لویو مجسمو په ګډون له دریمې څخه تر اتمې میلادي پېړۍ پورې بودايي مجتمع په همدې سیمه کې جوړې شوي، چې لویې مجسمې یې د طالبانو د حاکمیت پر مهال والوزول شوې او نورو وړو مجسمو ته هم سخت زیان واوښت.

ketabton.com - The Digital Library

غزني:

له درییمې میلادي پیړۍ څخه تر اتمې میلادي پیړۍ اړوند د سردار تپې بودايي مجتمع، چې د ایټالیانو له خوا یې پلټنه شوې وه، زیات زیانونه زغملي دي.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) مقبرې ته کوم زیان نه دی رسېدلی.

په (۱۲مې) میلادي پیړۍ پورې اړوند، د غزنویانو د دورې د دریم مسعود ماڼۍ چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.

د غزنویانو د عصر منارونه (۱۲مه میلادي پیړۍ) د بېلابېلو پېښو د اغېز له کبله، زیانمن شوي دي.

د (۱۲) میلادي پیړۍ په وروستیو کې په غور ولایت کې د غوریانو د عصر منار جام، د طبیعي عوارضو او د سیند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله له ګواښ سره مخ دی.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، د تنظیمي جنګونو پرمهال ډېره زیانمن شوې وه، د ولسمشر کرزي د حاکمیت پر مهال بیا ورغول شوه.

بابر بڼ:

په (۱۷مه) میلادي پیړۍ کې د مغولي دورې بابر بڼ زیانمن شوی. د جګړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰ م) مرکزي جومات (۱۶۴۲م) زیانمن شوي،

ketabton.com - The Digital Library

حرم سرای او نورې برخې چې د بمبارۍ په وجه ورانې شوې وې. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخیستل شوی، د حامد کرزي د حاکمیت په دوره کې دا بڼ یو ځل بیا ورغول شو.

زوړ ښار:

د (۱۸-۱۹م) پېړۍ یو لړ ودانۍ له کوچې او حکاکي ښکلاوو سره د خاورو پر ډېرۍ بدلې شوې دي.

ملي ارشیف ودانۍ:

پر (۱۹۷۳-۱۹۷۸م) کال د ملي ارشیف لپاره ترمیم شوه، د جګړو له کبله یې زیانونه وزغمل، خو بیا یې هم حالت ښه دی.

بوستان سرای:

پر (۱۸۹۲ م) کال ودان شوی، د بوستان سرای لازمه څارنه نه ده شوې. یو وخت د ترانسپورت د ډیپو په توګه ترې ګټه پورته کېدله. پر (۱۹۹۲م) کال د تاریخي ابداتو د ساتنې د ریاست له تفاهم پرته په غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترمیم شوی دی. د کوچو د کارونې او د لرګیو د باندې برخې ښکلا یې په ښه حالت کې ده، خو ځینې داخلي برخې یې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا ماڼۍ:

د (۱۸۹۳م) کال اړوند ماڼۍ ده، چې پر (۱۹۶۲م) کال بیا ترمیم شوه، د جګړې له کبله رسېدلی زیان یې ناڅیزو، ترمیم شوې وه، خو یوې

ketabton.com - The Digital Library

تنظیمي ډلې له هغې څخه مېلمستون جوړ کړ، طالبانو هم د خپلې یوې قومندانۍ مرکز کړ. له همدې کبله ورته زیات زیان ور واوښت.

ستوري ماڼۍ:

د بهرنیو چارو وزارت اړوند پر (۱۹۰۱م) کال جوړه شوه، په (۱۹۱۲-۱۹۱۵م) کلونو کې نورې زیاتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پورې وتړل شوې. پر (۱۹۹۵م) کال یې په سالون کې نوې زیاتون راوستل شو. د تنظیمي جګړو پرمهال ور اوښتي زیانونه یې یو ځل بیا ورغول شول.

د شاه دوشمشېره جومات:

د (۱۲مې م) پېړۍ د جومات پر ځای، د هغه ودانۍ پر (۱۹۲۰م) کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي. تراوسه ورته کوم څرګند زیانونه نه دي اوښتي.

د کابل ښنډې:

د کابل ښار او شاوخوا سیمو کې هم زیات شمېر تاریخي ابدات موجود وو چې ځینو ته یې سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته غواړو په لنډه یز سره دا تاریخي ابدات معرفي کړو.

د چکرۍ مینار:

د لومړنیو میلادي پېړیو بودایي مینار د توغندیو د لګېدو له امله زیانمن شوی و، خو د هغو دلایلو له مخې چې تراوسه څرګند شوي نه دي، د (۱۹۹۸م) کال په اپریل کې ونړېده.

ketabton.com - The Digital Library

ګلدره:

(۴مې میلادي) پېړۍ پورې اړوند د بودايي معبد او ستوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوې ده.

چهلستون ماڼۍ:

د (۱۸۸۸م) کال یوه ودانۍ وه چې پر(۱۹۰۵) او ۱۹۵۰م کال په کې نور بدلون را وستل شو. د تنظیمي جګړو له امله د خاورو پر ډېرۍ بدله شوې ده.

د دارالامان ماڼۍ:

پر (۱۹۲۳م) کال د حکومت د مرکز په توګه وپېژندل شوه، بېلابېلو جګړو هغې ته درونډ زیان اړولی دی.

د تاج بېګ ماڼۍ:

پر (۱۹۲۴م) کال پورې دې اړوند ماڼۍ هم زیات زیان لیدلی دی.

پغمان ماڼۍ:

دا د اعلیحضرت امان الله خان دوبنی استوګنځی و، چې پر (۱۹۲۰م) کال جوړ شوی، د بنګلو ماڼیو، تیاترونو او هوټل په ګډون، دا استوګنځی د تنظیمي جګړو پرمهال په قصدي ډول پر خاورو بدل شو.

ketabton.com - The Digital Library

د افغانستان لويديځ:

د هېواد لويديزه سيمه هم د ګڼو تاريخي اثارو خاونده وه، دلته په لنډيز سره ورته نغوته کوو:

هرات:

جامع جومات:

پر (۱۲۰۰م) کال د غوريانو پر وخت جوړ شوی او په (۱۵مه) ميلادي پېړۍ کې د تيموريانو په واسطه ترميم او له (۱۹۴۳م) کال را په دېخوا يې ښکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. له جګړې څخه رسېدلي زيانونه يې ترميم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

مالان پل:

له (۱۵۰۲م) کال څخه شتوالی لري. جګړو ورته زيان رسولی او د (۱۹۹۴-۱۹۹۲م) کلونو ترمنځ په ناسم ډول ترميم شوی دی.

د امام فخر رازي جومات او مزار:

د (۱۳مې م) پېړۍ اړوند، جګړو هغه ويجاړ کړی او د پانګوالو خلکو له خوا يې د بيا رغونې هڅه وشوه، خو په سم ډول يې جوړ نه کړای شو.

د مصلی منارونو مجتمع او د ګوهر شاد مقبره:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تيموريانو د وخت اړوند د ګوهر شاد مقبره چې د جګړو له کبله د هغې د ګنبدې د کاشۍ زياتې برخې له منځه تللي دي. هغه

ketabton.com - The Digital Library

ونې چې پر (۱۹۴۰م) کال د ساتونکي د یوال په توګه د جون- سپتمبر د میاشتې د (۱۲۰) ورځني باد په مقابل کې ایښودل شوې وې، له منځه وړل شوي دي. په دې سیمه کې له شپږو موجودو منارونو څخه یو یې د یو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور یې د توغندي له مستقیم لګېدو سره سره ولاړ پاتې دي.

ګازرګاه:

د تیموریانو په واسطه په ۱۵مې میلادي پېړۍ کې په کاشیو ښکلی شوی زیارت د ۱۱مې میلادي پېړۍ ستر صوفي، شاعر او فیلسوف خواجه عبدالله انصاري ته ځانګړی شوی دی. د هغه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جوړه، د یوه حیوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودرول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض:

د هرات ښار د لویدیځ په (غلوار) کلي کې له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د یو ډنمارکي ناحکومتي سازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې میلادي) پېړۍ اړوند مدرسه او جومات چې د (۹ مې م) پېړۍ د یوه خواجه عبدالولید په ویاړ جوړ شوی و، د جګړې له کبله ورته زیات زیان اوښتی دی. د مقبرې پر سر د ګنبدې ترمیم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا شوی دی.

ketabton.com - The Digital Library

د ظفر تخت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې) پېړۍ د تفریح بڼ و، تر (۱۹۲۲م) کال پورې د کارېدو وړ و. پر (۱۹۹۴م) کال له یوې مخې له کاره ووت.

د چهارسوق حوض:

د (۱۷مې م) پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د له منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د افغانستان په شمال کې هم ګڼ شمېر تاریخي اثار موجود وو چې د بېلابېلو حوادثو له امله ورته سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

ای خانم:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر میلاد دمخه د ۲ـ۴ پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو له خوا پلټل شوی و. په بلدوزرونو د تونلونو د کیندلو له امله هلته په منظم ډول لوټ شو.

طلا تپه:

شبرغان ته نږدې، په لومړۍ میلادي پېړۍ پورې اړوند، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا (شل زره) اثار لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټل شویو قبرونو تالان پر (۱۹۸۰م) کال پیل شو.

ketabton.com - The Digital Library

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک:

ده په دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند ، پلخمري ته نږدې یو سلطنتي معبد ، د (۱۹۴۳م) کال تصادفي کشف، د جنګونو پرمهال د سیمه ییزو زورواکو په لاس کې و.

د رستم تخت:

د سمنګانو ولایت (ایبکو) ته نږدې په (۴مې او ۵ مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند بودایي مجتمع او ستوپه ده چې غلا شوې نه ده، خو زیانونه ورته اوښتي دي.

بلخ:

د هېواد یو تاریخي ولایت دی، تاریخي ابداتو ته یې زیانونه رسېدلي دی، دلته یې په لنډېز سره یادونه کوو.

زوړ ښار:

د ۱۹۹۵ کال له پېښو پلټنو څخه د ای خانم یوناني ستنو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخیستل شوی دی. ناتایید شوي راپورونه د زیاتو کشفونو خبرې کوي.

ketabton.com - The Digital Library

د نهو ګنبدو جومات:

ساساني دوره ۹ مه میلادي پېړۍ: د ساتنې د بوال یې د نړېدو او د ګچو برخه یې د اوبو د څڅېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله یې یوه لیندۍ له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. نور زیانونه هم ورته متوجه دي.

د خواجه ابونصر پارسا زیارت:

د تیموریانو د دورې د وروستیو وختونو اړوند ، د هغه د ګنبدې د کاشیو ځینې برخې د توغندیو د لګېدو له امله بې ځایه شوې دي. د (۱۹۷۴م) کال ترمیمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ دي. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بښونکې ده. په جنوبي لوري کې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډیزاین له منځه وړی دی.

د سید سبحان قلي خان مدرسه:

د (۱۷ مې م) پېړۍ د وروستیو وختونو اړوند مدرسه ده، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموري عصر ودانۍ، د عصري کاشیو له نویو ښکلاوو سره له (۱۹۹۴م) کال راپه دېخوا یې ځینې برخې په نا فني ډول رغول شوي دي

ketabton.com - The Digital Library

د مزار په لویدیځ کې تخته پل:

د (۱۹ م) پېړۍ اړوند جومات، باندینۍ برخه یې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د وخت په تېرېدو سره یې داخلي برخې ته زیان اوښتی دی.

د آقیني حوض:

د (اندخوی) په شمال کې د (۱۲مې م) پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د یوې ژورې (۱۲ متره) زېرمې پر سر (۱۲ متري) گنبده، له بېلابېلو پېښو سره سره له زیاتو زیانونو سره مخ نه ده.

د سرپل-امام خورد:

د سلجوقیانو د وخت د یوولسمې میلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډېرلیکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی، تراوسه ورته کوم زیان نه دی اوښتی.

د افغانستان ختیځ:

د هېواد په ختیز کې هم گڼ شمېر تاریخي ابدات موجود وو، زیانونه یې زغملي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

غوچک:

جلال اباد په لویدیځ کې د (۱۲۱۰م) کال اړوند د مغولو د وخت بڼ او د شلمې پېړۍ یوه مانۍ پر (۱۹۹۴ م) کال د معروف په نوم د یو افغاني نا حکومتي سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته ترمیم شوه. له زیانونو سره مخ شوي دي.

ketabton.com - The Digital Library

سراج الامارت ماڼۍ او بڼ:

دې ماڼۍ ته د غازي امان الله خان پر ضد د شورش پر مهال درانه زيانونه واړول شول، ماڼۍ وسوزول شوه. تر (۱۳۸۵ ل) کال وروسته يې بيا رغونه پيل شوه، نږدې (۸۰) په سلو کې يې کار بشپړ شو. بڼ ته ډېر زيانونه نه دي ور اوښتي.

د افغانستان جنوب:

د هېواد به جنوب کې زيات شمېر تاريخي ابدات موجود وو چې جګړو ورته زيانونه اړولي دي. دلته به له دې تاريخي اثارو د ځينو يادونه وکړو:

د هلمند ناوه:

په بست او لښکري بازار کې د (۱۲مې م) پېړۍ د غزنويانو د وخت ژمنۍ ماڼۍ او بالاحصار، تر جګړې د مخه د بست تشريفاتي ليندۍ ترميم شوې ده، خو لا هم ګوانښونه پوره له منځه نه دي تللي.

کندهار، د اشبوکان بڼ:

د کندهار په زاړه ښار کې ارامیک او یوناني دوه ژبې یو ډبرلیک چې (۳ ق م) پېړۍ پورې مربوط دی، په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

ketabton.com - The Digital Library

چهل (ځلوېښت) زینه:

د (۱۲ مې) میلادي پېړۍ اړوند له ډېرې ځخه د ځلوېښتو پوړیو جوړه یوه زینه، چې د ظهیرالدین محمد بابر د لاربښوونې له مخې د جوړ شوي ډېرلیک له محوطې سره نښلي، ډېر زیانونه ورته نه دي رسېدلي.

د میرویس نیکه مقبره (۱۷۱۵م):

پر (۱۹۳۰م) کال د احمد شاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې ده؛ د باندې د ښې مهندسۍ او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې ده، چې شاوخوا یې د کوکران د بڼ په واسط احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه یې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کې نقاشي لري چې په ښه حالت کې ده او تراوسه ورته کوم زیان نه دی رسېدلی. (۶)

خرقه شریفه:

په کندهار کې د ډېرو پخوانیو ودانیو له جملې ځخه ده، چې د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمد (ص) مبارکه خرقه په کې ساتل کېږي. کوم زیان ورته نه دی اوښتی، خو د ۱۳۹۲ل کال په بهیر کې هڅه وشوه چې ددې ودانۍ دروازه د ترمیم په پلمه له دې ځایه وباسي، خو د سیمه ییزو خلکو له خوا یې مخه ونیول شوه.

د پورتنیو فرهنګي میراثونو ترڅنګ په هېواد کې نورو فرهنګي میراثونو او تاریخي اثارو ته هم زیات زیانونه اوښتي چې د ټولو ځېړل

ketabton.com - The Digital Library

دلته په دې لیکنه کې ممکن نه دي، خو دلته یوازې د بر مهمو او غټو فرهنګي میراثونو ته اشاره وشوه.

د فرهنګي میراثونو نن

نن هم زموږ فرهنګي میراثونو ته زیات ګواښونه او زیانونه مخامخ دي، خو په ځینو سیمو کې د دې ګواښونو کچه زیاته او په ځینو کې کمه ده. تر (۱۳۵۷ل) کال وړاندې زموږ د هېواد فرهنګي میراثونو ته د بر زیات زیانونه متوجه نه وو او که کوم زیانونه وو، نو اکثرو یې طبیعي بڼه لرله. البته د پېړیو په بهیر کې جنګونو او ناتارونو زموږ یو زیات شمېر فرهنګي میراثونه او اثار له ستوني تېر کړي، خو د خپلسرو کیندنو او د تاریخي اثارو د لوټ او تالان لړۍ د بره ګرمه نه وه، تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته بیا تر (۱۳۸۰ل) کال پورې لوټ او تالان، رنګونې او ورانونې بېلابېلې بڼې خپلې کړې او په دې بهیر کې د افغانستان، تاریخي اثارو، ابداتو او فرهنګي میراثونو نه جبرانېدونکي زیانونه واوښتل چې د (پرون) په بحث کې ورته نغوته وشوه. د (نن) له زماني واټن څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰ل) کال وروسته بیا تر دې دمه (۱۳۹۳ل) کال پورې مهال یا زماني واټن دی. په دې بهیر کې که څه هم زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې جګړه روانه وه او لا هم روانه ده، خو د جګړې څپې هغومره ګرمې نه وې، چې تر دې دمخه دوو لسیزو کې ښکارېدلې. په دې وروستیو دیارلسو کلونو کې د نړیوالې ټولنې د مالي مرستو په برکت، د حکومت بېلابېل بنسټونه له سره ورغول شول او دا کار د دې سبب شو، چې زموږ یو شمېر فرهنګي میراثونه هم له سره ترمیم او د ویجاړېدو مخه یې ونیول شي. که څه هم په دې تېرو (۱۳) کلونو کې لا هم د ویجاړۍ لړۍ او د تاریخي اثارو د پټونې او قاچاق پروسه ودرېدلې نه ده، خو د تېرو نورو

ketabton.com - The Digital Library

دوو لسیزو په شان هم نه ده. یانې دا چې د شپېتمو او اویایمو کلونو په اندوړ د هېواد فرهنګي میراثونه په خوندي حالت کې دي. په همدې تېرو څو کلونو کې هېواد ته په فرهنګي ډګر کې د ګڼو فعالیتونو تر څنګه، زیات شمېر تاریخي اثار له بهرنیو هېوادونو بېرته هېواد ته راوړل شول او د هېواد یو شمېر مهم تاریخي اثار بهرنیو هېوادونو ته د ننداري لپاره یوړل شول. په لسګونو تاریخي ودانۍ چې افغانستان ته یې د فرهنګي میراثونو په توګه ارزښت درلود ، بیا ورغول شوې او د ړنګېدو مخه یې ونیول شوه، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

((د هېواد ملي موزیم بیا احیا او بیا ورغول شو ، ځینې تاریخي اثار یې چې مات او په تېرو وختونو کې له منځه تللي وو ، بېرته ترمیم شول. د هېواد یو زیات شمېر لرغوني اثار چې (۴۳۸۲) ټوټې کېږي، له ډنمارک هېواد څخه او (۲۱۴) له اسلام اباد څخه راوړل شول، نږدې (۱۴۲۳۰) ټوټې اثار ترلاسه شول.))

د غور ولایت د (جام منار) او د بدخشان د (شهیدانو منار) ترمیم شول. د هرات ولایت د څلورو تاریخي څلیو ترمیم، د بلخ ولایت د څلورو تاریخي څلیو رغونه، د سلطان محمود غزنوي د تاریخي څلي ترمیم، د تخار ولایت د حضرت واقف د تاریخي څلي ترمیم، د خواجه ګیان د تاریخي څلي ترمیم، د شیخ سعدالدین انصاري د تاریخي څلي ترمیم او په ځینو نورو ولایتونو کې د تاریخي ودانیو بیا رغونه د تاریخي میراثونو د بیا رغونې بېلګې دي.

سربېره پر دې ملي موزیم ته د بېلابېلو مراجعو له لارې (۴۵) قلمه نور اثار راوړل شول چې ټول (۵۶۰) اثار کېږي.

ددې ترڅنګ (۹۰۱) تاریخي اثار پاک او صفا شول.

ketabton.com - The Digital Library

همدارنګه له بېلابېلو سیمو څخه (۳۸۱) اثار ترمیم او ملي موزیم ته وسپارل شول.

په غزني ولایت کې اووه تاریخي ابدې ترمیم شوې.

د هرات د اختیارالدین د کلا ترمیم چارې بشپړې شوې.

د اسلامي ثقافت د مرکز په توګه د غزني د اعلانولو په مناسبت ګڼ شمېر تاریخي ابدات بیا ترمیم شول.

د امیر شېرعلي خان تاریخي ابده، د وزیرمحمد اکبر خان مقبره او د هرات جامع جومات ترمیم شول.

سربېره پر دې په کابل کې د شیخ سعدالدین انصاري د تاریخي ابدې، د سید جمال الدین افغان د تاریخي ابدې، د امیر عبدالرحمن خان د مقبرې، په کابل کې د سردارمحمد جان خان د مسجد، د غزني په ښار کې د باباعلي د جومات، د غزني ښار د شریف خان د مقبرې، په غزني کې علي لالا د مقبرې، په غزني ښار کې د پیر شاطرها د مقبرې، په غزني کې د سید حسین اغا د مقبرې، په غزني کې د شامیرصاحب پالیزوان د مقبرې، په غزني کې د سلطان سبکتګین د مقبرې، د خواجه محمدلایخوار د مقبرې، په غزني کې د تاج اولیا د مقبرې، د حضرت ترک د مقبرې، د سید احمد مکي د زیارت، د سید جلال د زیارت، د شیخ احل د مقبرې، د خواجه بقال د مقبرې، په کابل کې د خواجه ګیان د تاریخي ابدې، په غزني کې د سید عثمان هجویري د مقبرې، په غزني کې د بهلول صاحب د زیارت، په غزني کې د حضرت خواجه ملکیار د زیارت، د شاه‌سکندرولي زیارت، په کندوز کې د امام صاحب د روضې، د غزني د زاړه ښار د جومات، د غزني ښار د حنبري جومات، په غزني ښار کې د

ketabton.com - The Digital Library

سيد شا اغا د مقبرې، د سلطان ابراهيم د مقبرې او مسعود د قصر، ابو ريحان البيروني د قبر، په غزني کې د سلطان محمود غزنوي د ټولګې يا مجمع ترميم، د کابل تياتر بيا احيا ، د ملي ارشيف د الحاقيه ودانۍ ترميم، هلمند ولايت د شهزاده بابا د زيارت بيا رغول)) (٧)او نور ګڼ شمېر رغاونيز کارونه، هغه مثبت فعاليتونه وو چې د حامد کرزي د واکمنۍ پر تېرو (١٣) کلونو کې ترسره شول.

د فرهنګي ميراثونو سبا

څرنګه چې زموږ فرهنګي ميراثونه پرون هم له ګڼو خطرونو سره مخ وو ، نن هم دي، نو سبا هم ددې اټکل شته چې په لږو ډېره کچه به دا خطرونه امتداد پيدا کوي. د قصدي او ناڅاپي خطرونو ترڅنګ د طبيعي پېښو خطرونه او ګواښونه هم طبيعي دي. نو ځکه خو موږ بايد مخکې تر مخکې هر ډول خطرونو ، اندېښنو او ګواښونو ته متوجه اوسو. دا ډول خطرونه هم زموږ معنوي ميراثونو ته متوجه دي او هم مادي فرهنګي ميراثونو ته !

د (سبا) په بحث کې زه غواړم همدغو احتمالي خطرونو او د هغو د مخنيوي پر لارو چارو لنډ بحث ولرم او په دې برخه کې خپل وړانديزونه وړاندې کړم.

ketabton.com - The Digital Library

مادي فرهنګي میراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې په تېرو وختونو کې زموږ مادي فرهنګي میراثونو ته زیات زیانونه واوښتل، په ګانده کې هم د نورو زیانونو د وراوښتو اټکل شته، غواړو دلته په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغو د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړم:

جګړه او د جګړې مخنیوی:

د (نن) او (پرون) جګړو نه یوازې زموږ زیات شمېر فرهنګي میراثونه له منځه وړي، بلکې د افغاني ټولنې هره برخه یې ځپلې او د پرمختګ مخه یې نیولې ده. که په هېواد کې له هرې ممکنې لارې د جګړې د تداوم مخنیوی وشي، نو طبیعي خبره ده چې هم فرهنګي میراثونو ته احتمالي خطرونه له منځه ځي او هم د ټولنې نورې برخې ښېرازه کېږي، خو دا چې د جګړې بندول یو لوی سیاسي او پوځي ځواک او تدبیر ته اړتیا لري او که ټوله جګړه ودرول شي، نو دا خو رنځورې او جګړه ځپلې افغاني ټولنې ته د نوش دارو حیثیت لري او که چېرې دا ممکنه نه وي، نو د جګړې د دوام په حالت کې د نړیوالو قوانینو له مخې د ملګرو ملتو هغه اړوند ارګانونه چې د جګړې په حالت کې د فرهنګي میراثونو ساتنه کوي، د هغوی مرسته او ملګرتیا باید را جلب شي، چې د جګړې د بندېدو تر وخته د افغانستان د فرهنګي میراثونو ساتنه وکړي.

ketabton.com - The Digital Library

د قاچاق مخنیوی:

د هېواد یو زیات شمېر تاریخي اثار او فرهنګي میراثونه د شخصي ګټې لپاره قاچاقېږي، ګاونډیو او نورو هېوادونو ته وړل کېږي. حکومت او اړوند ارګانونه باید له ټولو ممکنه لارو چارو څخه کار واخلي، چې د تاریخي اثارو د قاچاق مخنیوی وکړي، د تاریخي اثارو بازار، لنډه، تنګ، بند او بې ارزښته کړي. کله چې دې ډول اثارو ته په کورنۍ او بهرنۍ کچه مارکېټ نه وي، څوک یې قاچاق ته زړه نه ښه کوي.

دوه اړخیز پروتوکول:

له ګاونډیو هېوادونو او د نړۍ له نورو هېوادونو سره دې داسې دوه اړخیز پروتوکول وشي، چې د هغو له مخې د هر هېواد قاچاق شوي فرهنګي میراثونه بېرته مسترد شي او هم قاچاقوړونکي یوبل ته وسپارل شي، دا کار به د دې سبب شي، چې هم د فرهنګي او تاریخي اثارو د قاچاق مارکېټ له منځه لاړ شي او هم قاچاق وړونکي د خپل ژوند د خطر او له قانون څخه د وېرې له امله قاچاق ته زړه ښه نه کړي.

د جزایي قانون سختوالی:

سر له دې چې د هېواد په جزایي قانون کې د هر ډول قاچاق لپاره سزاګانې په ګوته شوي، خو که د فرهنګي میراثونو د قاچاق وړونکو لپاره سزاوې نورې هم سختې شي او بیا دا سزاګانې عملي بڼه خپله کړي،

ketabton.com - The Digital Library

نو دا کار هم د دې سبب ګرځي چې د فرهنګي میراثونو له خوندیتابه سره مرسته وکړي.

عامه پوهاوی:

موږ سره له دې چې بډایه فرهنګي میراثونه لرو، خو د دې میراثونو د ارزښت، پایښت او د هغو د پیغامونو په باب ولس ته پوره پوره معلومات نه دي ورکړل شوي، یو شمېر کسان خو د فرهنګي میراثونو قاچاق هم عادي سوداګري ګڼي، نو ځکه خو یې د مشروع تجارت په شان د خپل روزګار یوه برخه ګرځولې ده. که رسنۍ: دولتي او نادولتي ټولې د فرهنګي میراثونو، ارزښت، ماهیت او اهمیت ولس ته په ډاګه کړي او همدارنګه سوداګر یا قاچاق جوړونکي د هغو له قانوني عواقبو خبر کړي، کېدی شي ولس او قانوني سرچینې یو بل سره ملګرتیا وکړي او په ګډه د فرهنګي میراثونو د قاچاق مخه ونیسي.

خپلسرې کیندنې:

خپلسرې او نافني کیندنې، څېړنې او سپړنې بل عامل دی چې زموږ فرهنګي میراثونو ته یې سخت زیان رسولی او رسوي یې، حکومت باید له ټولو لارو او همدارنګه ولس د خپل ملي احساس له امله په هېڅ تاریخي ساحه کې هېڅ ډول ناقانونه او نافني کیندنو ته اجازه ورنه کړي. خپلسرې او نافني کیندنې نه یوازې د غلا او قاچاق کار دی، بلکې د

ketabton.com - The Digital Library

تاريخي اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره نور ګڼ شمېر اثار هم د دا ډول کيندنو په بهير کې له منځه ځي.

معنوي فرهنګي ميراثونو ته پېښ ګواښونه

لکه څنګه چې و په پيل کې يادونه وکړه، معنوي يا ناملموس فرهنګي ميراثونه د مادي هڅو په اندول تر زيات تهديد، ګواښ او خطر لاندې دي. دا خطرونه او ګواښونه په ځرګند او ناځرګند ډول رامخې ته کېږي او زموږ معنوي ميراثونه ګواښي. دلته به په لنډيز سره ځينو خطرونو او د هڅوی د مخنيوي لارو چارو ته نغوته وکړو:

د کلتوري يرغل مخنيوی:

دمخه مو هم يادونه وکړه چې معنوي ميراثونه د يوې ټولنې ټول ارزښتونه، دودونه، عنعنات، اداب، اروايي جوړښتونه، ژبه او نور ناملموس ارزښتونه رانغاړي. طبيعي خبره ده چې دا ارزښتونه په زور، جبر، پوځي يرغل او د نورو فزيکي فشاري وسيلو په واسطه په پوځايي ډول له منځه نه ځي. کلتوري او معنوي ارزښتونه د پرديو د کلتوري يرغل له امله ورو ورو له منځه ځي او دا ډول يرغلونه تر شا خپل وسايل او خپل عوامل لري.

اوس چې زموږ هېواد له بېلابېلو خواوو د نورو د ځواکمن او وسيله ييز کلتور تر يرغل لاندې دی. زموږ معنوي ميراثونو ته يې سخت زيان اړولی او لا يې هم اړوي.

ketabton.com - The Digital Library

دا یرغل د هغو د رسنیو، اموالو، مادي او معنوي ملاتړ په مرسته ترسره کېږي.

د دفاعي کلتوري ستراتیژۍ جوړول:

افغانستان د خپل کلتور د ساتنې، پالنې او د بهرنیو د کلتوري یرغل د مخنیوي او د خپلو فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره هر اړخیزې کلتوري ستراتیژۍ ته اړتیا لري، په خواشینۍ سره چې په تېرو دوه دریو لسیزو کې موږ د داسې یوې پراخې ستراتیژۍ له نشتوالي سره مخ یو. ان خبره تر دې حده هم رسېدلې چې موږ د ګاونډیو د کلتوري یرغل د تعریف په باب هم د هغوی د پلویانو له خوا له ستونزو سره مخامخ یو. د یو مشخص مفهوم لپاره بېلابېل تعریفونه او مفاهیم وړاندې کېږي، خو په واقعیت کې یرغل روان دی او زموږ معنوي میراثونه ګواښي. فرهنګي ستراتیژي باید پردی یرغل، د نورو فرهنګونو ګډ ټکي او د خپل کلتور اصیله او د ساتنې وړ برخه تعریف کړي او بیا یې د ساتنې او پالنې لپاره وسایل او لارې چارې په ګوته کړي.

رسنیز فعالیتونه:

د نورو د کلتوري یرغل او د خپلو معنوي ارزښتونو د ساتنې او پالنې لپاره، د دولتي وسایلو، امکاناتو او مشخصو قوانینو ترڅنګ رسنیزو فعالیتونو ته هم ډېره اړتیا ده، موږ تر هغه پورې د نورو رسنیو له لارې د هغوی د کلتوري یرغل مخه نه شو نیولای، چې خپلې رسنۍ ته

ketabton.com - The Digital Library

ورته فعالې او تر هغوی غښتلې نه کړو. رسنۍ نه یوازې د پردي کلتور مخه نیولای شي، بلکې خپل معنوي ارزښتونه هم په ښه توګه ځلولای او نورو ته ورپېژندلای شي.

د فرهنګي میراثونو تصویري کول او ډیجیټل کول:

اوس چې تخنیکي وسایل زیات او عصري شوي او هم ارزانه شوي، په کار ده چې د هېواد د ټولو فرهنګي میراثونو د تصویري کولو لپاره هڅه وشي. د ویډیویي او جامدو تصویرونو په ښه د فرهنګي میراثونو خوندي کول به موږ سره مرسته وکړي چې د خپلو فرهنګي میراثونو اوسنۍ بڼه لږ تر لږه په تصویري توګه خوندي کړو. د همدې مستندو تصویرونو له لارې کولای شو، د هغو د بیا رغونې لپاره کار وکړو. دا تصویرونه د ناوړه او طبیعي پېښو له امله د دې اثارو د له منځه تلو په حالت کې هم د هغو د بیا جوړولو لپاره ښه لاسوندونه کېدلای شي. د فرهنګي اثارو د قاچاق په حالت کې هم له خپلو دې لاسوندونو څخه د ګټې اخیستنې له لارې کولای شو، هغه له قانوني لارو بېرته ترلاسه کړو. د تصویري او ویډیویي ننداړو له لارې کولای شو، نه یوازې خپل فرهنګي میراثونه نورو ته معرفي کړو، بلکې د ګټې یوه ښه وسیله هم ترې جوړېدی شي او په لاسته راغلو پیسو یې خپل فرهنګي میراثونه رغولای شو.

ketabton.com - The Digital Library

د فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره د مرستې صندوق:

که د بسپنې یو صندوق رامنځته شي او هر افغان یا لږ تر لږه د فرهنګ هر مینوال په کال کې له دې صندوق سره ډېره کمه مرسته هم وکړي، نو زموږ د فرهنګي میراثونو د ساتنې او پالنې، رغونې او ځلونې لپاره به ډېره اغېزمنه وسیله وي.

د پورتنیو لارو چارو تر څنګ نورې اغېزمنې لارې چارې هم شته، خو اوس پر همدغو څو مهمو ټکو بسنه کوم.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) پرورشگاه فرهنگ باستانی، پوهاند عبدالحی حبیبي، د افغانستان فرهنگ تاریخ، ۱۳۹۳ل کال ۲۰-۲۲ مخونه.

(۲) د افغانستان د فرهنګ تاریخ، سرمحقق زلمی هېوادمل، د دکتورا دورې درسي مفردات، ۱۳۹۳ل کال، ۲۳-۲۴ مخونه.

(۳)د افغانستان فرهنګ ته او ښتي زیانونه، محمد اسمعیل یون، ۱۳۸۷ل کال، ۵۲-۵۹ مخونه.

(۴) د ننګرهار فرهنګي بهیر ته یوه کتنه، محمد داود وفا، د افغانستان د مطالعاتو مرکز، ۱۳۷۷ل کال، ۴ مخ.

(۵)د ارګ، نن او پرون، علم ګل سحر، ۱۳۹۱ل کال، کابل چاپ، بېلابېل مخونه.

(۶)د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه، نینسي دوپري، ۱۳۸۷ل کال، ۴۰-۵۷ مخونه.

(۷)د جمهور رئیس کرزي کارنامې، علیشاه مظلومیار، ۱۳۹۳ل کال، ۱۳۳-۱۳۵ مخونه.

ketabton.com - The Digital Library

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې

د داستان څرکونه

پښتو لرغوني ادبيات، چې له (۱۳۹هـ ق) څخه پیل او تر نږدې (۱۰۰۰هـ ق) پورې رسېږي، اکثره ادبپوهان دغه دوره لومړۍ یا لرغونې دوره ګڼي او ددې دورې ادبیاتو ته هم لرغوني ادبیات وایي. له لرغوني دورې څخه موږ ډېر لیکلي ادبیات نه دي ترلاسه کړي، خو دا په دې مانا نه ده چې دلته د ادبیاتو بېلابېل او ډېر ډولونه نه دي رامنځته شوي، د زمانې ناخوالو، د لرغوني دورې ادبیاتو یوه بډایه پانګه زموږ له لاسه تروړلې ده. خو بیا هم کوم ادبیات او د هغو بېلابېل ډولونه چې تر اوسه پورې تر لاسه او خوندي شوي، د کمیت په انډول یې کیفیت د خورا زیات ارزښت وړ دی. له شکلي پلوه په لرغونې دوره کې، غزل، قطعه، ډولـه ناري رباعي، مثنوي، قصیده او د ولسي ادبیاتو ځینې فورمونه لیدل کېږي. ځینې کسان منظوم داستان هم یو فورم ګڼي، خو حقیقت دادی چې دا داستان کوم فورم نه دی. منظوم داستان هغو اثارو ته ویل کېږي چې د بیان له مخې حکایتي، روایتي یا کیسه ییزه بڼه ولري، دا چې دې کیسه ییز بیان کې کومه محتوا بیانېږي او په کوم قالب کې بیا دا محتوا ځاییږي دا نو بیا د لیکوال یا شاعر په ظرفیت پورې اړه لري چې خپل کیسه ییز پیغام په کوم چوکاټ کې بیانولای شي. داستان ته په عام ډول په پښتو کې کیسه هم وایي چې موخه یې اکثره همغه منثور داستان دی،

ketabton.com - The Digital Library

داستان کېدی شي، منظوم وي او یا هم کېدی شي منثور وي. منثور داستان یا کیسه، معمولاً پر لنډه لنډه کیسه، لنډه کیسه، منځنۍ کیسه یا اوږده کیسه وېشل کېږي، چې هره یوه بیا خپله خپله ځانګړتیا لري، خو منظوم داستانونه بیا په ډېرو فورمونو کې نه ویل کېږي.

قصیده، غزل او ځینې ولسي فورمونه هم په ډېره کمه کچه د ځینو پیغامونو او مفاهیمو د داستاني بیان لپاره کار کوي، خو تر ټولو چې معمول او دود دی، هغه مثنوي فورم دی چې هم په کې لنډ حکایتونه بیانېږي او هم د اوږدو کیسو او پیغامونو د بیان وس لري. د پښتو منظومو داستانونو لپاره هم تر ډېره حده د مثنوي له فورم څخه ګټه پورته شوې ده. مخکې تر دې چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان او بیا د منظوم داستان څرکونه ولګوو، ښه به وي چې مثنوي فورم په لنډیز سره تشریح وکړو.

دوه ییز یا مثنوي:

((هغه ډول شعري یا نظمي فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی) وي، د بیتونو شمېر یې ثابت نه دی، په ټولو قافیه والو شعري یا نظمي چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر یا ناظم کولای شي په دې فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعګانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه (ابو القاسم فردوسي) چې د (شاهنامې) د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه، په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له

ketabton.com - The Digital Library

ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي، په مثنوي کې هر بيت ځانته قافيه لري، کېدی شي ځينې بيتونه يې رديفونه ولري او ځينې يې ونه لري، خو د ټولو بيتونو وزن يې مشترک وي او د څپو شمېر يې سره مساوي وي، مانا دا چې مثنوي مقفى، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی. لکه د مخه چې مو يادونه وکړه، په مثنوي کې کېدی شي ځينې بيتونه رديف لرونکي وي او ځينې په قافيه ختم شوي وي.))[١]

په پښتو ادبياتو کې هم اکثره داستانونه يا حکايتونه په همدې فورم کې راغلي دي، هم په لرغوني دوره کې، هم د پښتو ادب په منځنۍ يا کلاسيکه دوره کې او يا هم په معاصره دوره کې، لکه څنګه چې مو د مخه يادونه وکړه په دې فورم کې د اوږدو او پر له پسې مفاهيمو، کرکترونو، موادو او راويانو د ځايونې ظرفيت زيات دی. په پښتو لرغونو ادبياتو کې د حکايت يا داستان ځرکونه او بېلګې شته او هغه هم په همدغې مثنوي فورم کې راغلي دي.

حکايت:

د حکايت په باب ويل کېږي چې ((د (محاکات) له کليمې څخه را اخيستل شوی چې دا بيا له يو شي څخه د يو چا د ورته کولو يا مشابه کولو مانا ښندي، له اصطلاحي پلوه ځينې په دې نظر دي چې حکايت د لنډې کيسې داسې يو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه يا مسايل نغښتي وي. دا درسونه يا مسايل د حکايت په وروستۍ برخه کې

ketabton.com - The Digital Library

لوستونکي ته په ډاګه کېږي، د حکایت کرکترونه یا شخصیتونه سړي، ښاروي، یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانات د حکایت د شخصیت په توګه څرګندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات څرګندوي، حکایتونه معمولاً په داسې ډول لیکل کېږي چې لوستونکي په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمي ادبیات هم وايي.

د حکایت ځینې ځانګړنې په دې ډول دي:

د پېښو ځای او وخت یې زیات مشخص نه وي.

اغراق او تر حده داسې پورته پېښې په کې پېښېږي چې د انسان په وس پوره نه وي.

د داسې شیانو ستاینه په کې کېږي چې په عملي ژوند کې واقع شوي نه وي، عقل یې نه مني چې داسې به واقع کېږي.

ځینې یې داسې سست داستان بولي چې وحدت او انسجام نه لري.

معمولاً د پند، عبرت او نورو اخلاقي مسایلو د بیان لپاره کارېږي.

د ټولو کرکترونو ژبه یې تقریباً یو شان وي او د ټولنیزې ډلبندۍ له مخې یې ژبه توپیر نه کوي.

ketabton.com - The Digital Library

اتل او اتل ضد کرکترونه یې سپینې او تورې څېرې لري. یانې یا ډېر ښه دي یا ډېر بد.))[٢]

حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او باندو کې له پخوا زمانو څخه ګڼ نې حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو، چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږدېدلي دي، خو دې ډول داستانونو ته، منظوم دي که منثور د تاریخي نبتې ټاکل اسانه کار نه دی. کیسې یا داستان په پښتو ادبیاتو کې معمولاً د نثر په چوکاټ کې افاده کېږي، ځینې ادبپوهان بیا وايي داستان یا کیسه همغه اثر ته ویل کېږي چې پنځول شوې وي او خیال ولري.

کیسه، اتل یا اتلان، پېښه یا پېښې، زمان او مکان، پیل او پای یا نتیجه لري.

کیسه:

((کیسه که لنډه وي، لنډه کیسه ورته وایي، که منځنۍ وي، منځنۍ کیسه او که اوږده وي، اوږده کیسه یا داستان ورته وایي))[٣] خو دا په دې مانا نه ده چې منظوم داستانونه نه شته، په پښتو ادبیاتو کې د منظومو او منثورو داستانو دواړه بېلګې شته، خو موږ دلته ددې داستانونو بېلګې یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لټوو، نه په پښتو ګڼیو ادبیاتو کې او نه هم د پښتو تر لرغونو ادبیاتو وروسته د ادبیاتو په

ketabton.com - The Digital Library

نورو دورو کې. د څېړنې موخه مو يوازې په پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان څرک يا شتوالی دی.

په ټوليز ډول کله چې موږ پښتو لرغونو ادبياتو ته ګورو، نو د کميت په اندول يې کيفيت د زياتې پاملرنې وړ دی. د پښتو لرغونو ادبياتو پوخ کيفيت دا واقعيت په ډاګه کوي چې په دې نږدې نهه سوه کلن بهير کې به ډېر ادبيات او هنري پنځونې رامنځته شوې وي، خو د زمانې ناخوالو د هغو يوه زياته برخه له موږه تروړلې ده. کله چې پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان څرک لګوو، نو دلته هم له همدې واقعيت سره مخامخېږو چې کميت لږ، خو کيفيت يې ډېر او د پام وړ دی. په پښتو لرغونو ادبياتو کې موږ لږ تر لږه دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او د حکايتي يا کيسه ييز بيان لرونکي دي. مخکې تر دې چې موږ په پښتو لرغونو ادبياتو کې د داستان يا حکايت دوو لومړنيو بېلګو ته راشو، د (سليمان ماکو) نثر ته به نغوته وکړو چې نه پوره حکايت دی، نه منظوم داستان، خو ځينې جملې او ترکيبونه يې داستاني يا کيسه ييزې ځانګړنې لري يا په بله وينا جمله يې جوړښت يې داسې دی چې کيسه ييز رنګ لري: ((زه غريب خاورې سليمان زوی د بارک خان ماکو سابزي چې په ويالـه د ارغستان هوسېږم او په دې مزکو پايېږم، په سنه دولس شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کليو ګرځېدم او مراقد د اوليا او واصلينو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ..))

ketabton.com - The Digital Library

((نقل هسې کاندي یارانو چې په روزګار د شیخ بیټني کې د ده ورور چې سړبن نومېد او پر شیخ هم خورا ګران و، سړبن نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

((نقل کاوه سي چې په روزګار د غازي شهاب الدین چې پر کفر یرغل و، شیخ ملکیار چې غرشین ستانه و هم ملګری و د شهاب الدین چې په ډیلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی ورښانده، او هم هورې مړ سو...))

((... نقل کاوه سي چې بختیار ستر ستانه و، له ده نه ځرګند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وویل...))[۴]

په تذکرة الاولیا کې چې د سلیمان ماکو کوم نثر راغلی، که څه هم ډېر زیات نه دی، یانې د کتاب کمې برخې تر لاسه شوي، خو له دې څخه هم د سلیمان ماکو د نثر قوت ښکاري، ماکو چې کوم شاعر معرفي کوي، نو په کیسه ییز بیان یې معرفي کوي، سړی ځان سره یو زمان او مکان ته بیايي او د حقیقي تصویرونو یو منظره په کې ښکاره کېږي، د تذکرة الاولیا د شاعرانو په کلام کې داسې بېلګې نه ښکاري چې داستاني یا حکایتي بڼه دې ولري، او نه هم د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نورې داسې بېلګې شته چې داستاني خصوصیات دې ولري. یوازې دوه بېلګې چې نسبتاً ځرګندې دي، یو د زرغونې کاکړې او بل هم د دوست محمد کاکړ د غرښتنامې حکایت دی.

ketabton.com - The Digital Library

دلته غواړو دا دواړه حکايتونه يا داستانونه او د هغو ناظمان په لنډېز سره معرفي کړو:

زرغونه کاکړ او د هغې د بوستان يو حکايت:

د زرغونې کاکړ د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه اثر د محمد هوتک (پټه خزانه) ده، محمد هوتک په پټه خزانه کې کاږي: ((زرغونه د ملا دين محمد کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره يې وکا تحصيل د علومو او د فصاحت احکام يې زده کړل او د فصحاو اشعار يې ولوستل.

زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توريالي زامن يې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو. ماته هسې نقل وکا زما پلار: چې زرغونې د شيخ مصلح الدين سعدي رحمة الله عليه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم يې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب يې په سنه (۹۰۳) هجري قدسي پای ته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصايح حکيمانه يې په پښتو کړل.

علاوه پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وويل او په زمره د فصحايې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به يې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان يې سير کا او ګلونه د پند او نصيحت به يې ټولول. هسې وايي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط يې خوار ښه و او کاتبانو به يې له حسن خط اقسام د خط زده کول، زما پلار هسې وويل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د زرغونې په خط ((بوستان د پښتو)) وليد، چې خپل

ketabton.com - The Digital Library

اشعار يې پخپل ښه خط هسې کښلي وو، چې ملغلرې يې خط ته عاجزي کا او دغه حکايت له هغه کتابه زما د پلار رحمة الله عليه په ياد و، چې زه يې په خزانه کې کاږم:

((اوربدلې مې قصه ده — چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار — بايزيد چې و، رويدار
له حمامه راوتلی — په کوڅه کې تېربدلی
ايرې خاورې چا له بامه — راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ — په ايرو په خاورو خړ
بايزيد په شکر کښنو سو — د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړ يم د بل اور — چې په اور کې سم نسکور
له ايرو به څه بد وړمه — يا به لړ شکوه کومه
هو: پوهانو ځان ايرې کړ — له لوينې يې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل — خدای ته نسي کړای کتل
لويي تل په ګفتار نه ده — لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا — تکبر به دې تل څوړ کا))[٥]

مخکې تر دې چې د زرغونې کاکړ يې پر دې حکايت خبرې وکړو، ښه به وي چې د محمد هوتک پر پورتني نثر چې د زرغونې کاکړې پېژندنه

ketabton.com - The Digital Library

رانغاړي، لنډ بحث وکړو ، دا نثر که څه هم د يوې شاعرۍ پېژندنه رانغاړي، خو د نثر په جامه کې د حکايتي اثارو ځينې عناصر هم په کې تر سترګو کېږي، په حکايت کې کله ځای معلوم وي او کله نه وي، دلته د زرغونې کاکړې په پېژندنه کې د هغې استوګنځي (پنجوايي) ته اشاره کوي، د لومړنيو زده کړو تسلسل يې ښيي چې کيسه ييز رنګ لري، بيا يې د ژوند بل پړاو ته داخلېږي. ليکوال تر هغه وروسته د زرغونې کاکړ د اثر د تثبيت او بيان لپاره راوي ته ګوته نيسي، راوي هم په حکايت او داستان کې يو مهم عنصر ګڼل کېږي، په دې نثر کې راوي خپله د ليکوال پلار دی چې پر روايت يې زيات باور کېدلی شي، په دې ليکنه کې د زرغونې کاکړې پر بوستان سربېره د هغې نور محاسن هم په ډېر ښه ډول په کيسه ييز کيفيت بيانېږي، کله چې سړی دا نثر لولي، نو د يوې لنډې لنډې کيسې يا داستانګي مينه پرې ماتېږي، چې مرکزي کرکتر يې خپله زرغونه کاکړ، وروسته بيا شيخ سعدي رحمه الله عليه او راوي يې د محمد هوتک پلار دی، يوه مشخصه زمانه او مشخص مکان په غېږ کې نيسي، دا په دې مانا نه ده چې دا لنډه يا هم لنډه لنډه کيسه ده، خو دا ويلای شو چې کيسه ييز عناصر لري او د نثر بيان يې کيسه ييز دی، د يادونې وړ ده چې په پټه خزانه کې محمد هوتک کوم شاعران يا ليکوالان معرفي کوي، د هغو د اکثرو د پېژندنې لپاره له کيسه ييز بيان څخه کار اخلي. په خپله د پټې خزانې د ليکلو انګېزه هم په کيسه ييز ډول بيان شوې، د اثر د ليکلو علت، چاپېريال په داسې ډول تشريح کوي چې سړی لاس تړلی هغه چاپېريال، دربار او حالاتو ته بيايي، محمد هوتک وايي،

ketabton.com - The Digital Library

د پښتو پاچا شاه حسین هوتک زه وغوښتلم خپل دربار ته او ماته یې تشویش وکا ، او الطاف یې ښکاره کړ چې دا خپله اراده پوره کاندم او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندم ځکه چې زموږ پادشاه او د ښالم خپلو د زړه سر، شاه حسین خلد الله ملکه و سلطنة، پخپله هم د ښې وینا خاوند او د پښتو شعر شوقمن دی، نو ما وغوښته چې ژر تر ژره دا کتاب وکښلی شي او د پښتو د شاعرانو احوال ټول کړسي)). [۶]

محمد هوتک، د بابا هوتک، شیخ ملکیار، شیخ خرښبون، شیخ متي، جهان پهلوان امیر کروړ سوري، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، ابو هاشم ابن زید السرواني، شیخ تیمن، شیخ بوستان بړیځ، شیخ رضي لودي او نصر لودي، شیخ عیسی مشوانی او نور چې راپېژني، نو هم له پخوانیو اثارو ګټه پورته کوي او هم له راویانو نقل کوي، خو د پېژندنې ټول تسلسل یې یو کیسه ییز بیان لري چې سړی فکر کوي یوه کیسه یا حکایت لولي.

اوس راځو د زرغونې کاکړې حکایت ته !

د پښتو ادب څېړونکی؛ سر محقق زلمی هېواد مل په دې نظر دی چې دوه حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې د حکایتي اثارو لومړنۍ بېلګې ګڼل کېږي، دی وایي: ((په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی. خو دغه اثر له پارسي څخه پښتو ته ترجمه شوی دی)) سر محقق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((په پښتو نظم شوی

ketabton.com - The Digital Library

حکایتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، چې پر (۹۲۹ هـ ق) کال یې په ړوب کې نظم کړې ده)) (۵)

ددې داستان یا حکایت موضوع هم د نورو حکایتونو په شان اخلاقي او نصیحتي مسایل دي چې انسان باید ترې د خپلو اخلاقو د لوړوالي لپاره پند او عبرت واخلي. د داستان یا حکایت راوي دریم شخص نه دی، بلکې په خپله ناظم دی چې د نورو منظومو او نثري حکایتونو په شان په خپله کیسه کوي، ((اوریدلې مې قصه ده - چې له شاتو هم خوږه ده)) دا ډول پیل په اکثرو نورو حکایتونو، نکلونو او داستانونو کې هم معمول دی. د حکایت یا داستان موضوع د لویۍ او تکبر پر ضد راڅرخي، لوی انسانان د تکبر مخالف دي او تواضع اصلاً د انسان د شخصیت د لویۍ معیار ګڼي، په دې حکایت کې اصلي موضوع، همدا د انسان عجز، تواضع او پرهېزګاري ده. حکایتونه یا منظوم داستانونه چې معمولاً د مثنوي فورم ورته کارول کېږي، دلته هم د مثنوي فورم کارول شوی، دا مثنوي ټول (۱۲) بیتونه لري او په خورا خوږه ژبه پیل شوې او په ښه پیغام پای ته رسېدلې ده.

تواضع به دې سر لوړ کا
تکبر به دې تل څوړ کا

د مسرو د څپو شمېر سره یې مساوي دی، یانې هره مسره یې (۸) څپې لري.

ketabton.com - The Digital Library

دوست محمد کاکړ او د هغه غربنت نامه:

په پښتنو لیکوالو کې بل شخص چې منظوم حکایت یا داستان ورڅخه پاتې او تر موږه رارسېدلی، هغه دوست محمد کاکړ دی. د پټې خزانې مولف محمد هوتک د دوست محمد کاکړ په باب وایي:

((د بابړ خان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت د پاره په کال (۹۱۲) سنه هجري هرات ته ولاړ او بیا چې راغی ږوب ته، په کال (۹۲۹) هجري یې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم یې دی ((غرغښت نامه)) دا کتاب چې ما ولید، شیرین بیتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له ربښتینو خلکو یې روایات راجمع کړي دي، دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژېیو ته په کې سبق لوست.

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کښلي دي: چې زما پلار بابړ خان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم یې و ((تذکره غربښت)) هغه وخت چې بابړ خان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی و او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن نسوم، لکه چې کتاب ورک و. ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې وې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکړ او هغه قصې او روایات مې بیا په شعر وویل، خدای تعالی دې زما د

ketabton.com - The Digital Library

پلار سعي مشکوره کا، هسې وايي: کښونکی ددې کتاب عفی الله عنه، چې ما له ((غرغښت نامې ښخه دغه حکايت رانقل کړی دی.

له نېکانو روايت دی — هسې توګه حکايت دی
نور محمد کاکړ راوي دی — چې يې فيض ل جاري دی
د نيکونو له خولې وايي — چې منښت يې راته ښايي
چې کاکړ نيکه زاهد و — لوی ښبتن له تل عابد و
تل تر تل بې عبادت کا — پر دې ليار يې رياضت کا
شپې يې روڼې په لمانځو وې — په ژړا و په نارو وې
نه يې خوب، نه يې خوراک و — عبادت يې ژوند و زواک و
چې به کښنوست په لمانځنه — يا به کېوت په ستاينه
ورځ يې ټوله په قعده وه — شپه يې هم يوه سجده وه
تل يې سير د لاهوت کا — په يوه ګوله يې قوت کا
غرق به تل په ذکر الله و — هر سبا او هر بېګاه و
يوه شپه يې عبادت کا — پر ګناه يې ندامت کا
سترګې پټې سوې له خوبه — په شپو شپو يې و ويښتوبه
هسې خوب يې وليد ګرانه — چې غرغښت ښيي ښهانه
وايي ای کاکړه زويه — له تا خوښ يمه نېکخويه
ستا قدم زما پر لار دی — ما سوا کې دې قرار دی

ketabton.com - The Digital Library

شپه و ورځ دې ده لمانځنه　　د څښتن عبادت کړنه
ولې پاته له تا نور دي　　شپې او ورځې دې په کور دي
ځه جهاد کړه پر تا فرض دی　　دا هم ستا د غاړې قرض دی
یوه ورځ جهاد افضل　　تر کلو کلو لمانځل
څوک چې تل لمنځ و روژه کا　　په جهاد به یې پوره کا
لمړی شرط د دین همدا دی　　بیا خدمت د خلق الله دی
له تا پاته دواړه دي نه　　ځان خبر کړه ښه له دینه
توره واخله مجاهد شه　　د لوی خدای د دین قاصد شه
د خدای نور پر جهان خپور کړه　　دا خدمت یې په ځان پور کړه
چې دې بشپړ عبادت سي　　ځان دې خلاص له مصیبت سي
چې له خوبه وېښ کاکړ سو　　د غزا پر خوا نومړ سو
زغره خول یې اراسته کړل　　د غزا غشي تېره کړل
هرات خواته په تلو تلو سو　　د سلطان غیاث له ملو سو
وېکړه هوري جهادونه　　د سلطان مل شو په ملونه
څو هوري تر دنیا تېر سو　　د غازیانو په تول شمېر سو
چې یې هلته هم وفات سو　　ښخ په خاورو د هرات سو
مېړه هسې ژوندون کاندي　　مري د خدای په رضا باندي))[۷]

د دوست محمد کاکړ په پېژندنه کې هم د محمد هوتک د بیان طرز کیسه بیز دی، کله چې څوک دا نثر لولي لکه چې یوه کیسه لولي، دلته بیا هم

ketabton.com - The Digital Library

راوي معلوم دی، دلته بیا هم د کیسي راوي د محمد هوتک پلار دی، دلته بیا په کیسه کې بله کیسه ده، بل راوي په خپله دوست محمد کاکړ دی چې له خپل پلاره حکایت کوي او د هغه ځینې نصایح یې په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې راوړي دي.

د غرغښت نامې حکایت هم په مثنوي فورم کې نظم شوی، ټول (۳۳) بیتونه لري او هره مسره یې (۸) څپې لري د دې حکایت محتوا هم دیني او اخلاقي موضوع ده، د (نور محمد کاکړ) چې دلته یو راوي ګڼل کېږي او د خپل پلار د (کاکړ نیکه) د خوب کیسه کوي، چې هغه هم لوی عابد او ذاهد شخصیت و، هغه یوه شپه خوب ولید او زوی ته یې نصیحت وکړ چې جهاد فرض دی، یوه ورځ افضل جهاد تر کلونو کلونو لمونځونو لوړه مرتبه لري.

کله چې کاکړ له خوبه بیدار شو، نو د جهاد پر لوري لاړ، د سلطان غیاث الدین له ملګرو سره یو ځای شو، جهاد یې پیل کړ ډېر جهاد یې وکړ، په غازیانو کې حساب شو او په هرات کې تر دنیا تېر او هملته په هرات کې دفن شو.

حکایت په دې نتیجه پای ته رسي چې:

مېړه هسې ژوندون کاندي
مري د خدای په رضا باندې

ketabton.com - The Digital Library

دا دوه حکایتونه چې موږ ګورو په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د منظومو داستانونو بېلګې په لاس راکوي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونو ادبیاتو کې به نور منظوم داستانونه نه وي لیکل شوي، خو موږ چې دلته غږېږو، یوازې پر همغو اثارو بحث کوو چې تر موږ رارسېدلي دي، د دې حکایتونو، خوږوالي، ساده والي، رواني او سلاست ته چې ګورو، نو ددې د دوو لیکوالو په ګډون به نورو هم دې ته ورته اثار لیکلي وي. نکل، حکایت او داستان که څه هم بېلا بېل کیسه ییز اصطلاحات ګڼل کېږي، خو یو بل سره ډېر زیات مشترکات هم لري، موږ چې کله په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان د څرک خبره کوو، نو هدف مو دادی چې د دغو دریو اړو نومونو یا جوړښتونو ګډ خصوصیات په کې تر سترګو کېږي، هیڅ داسې بېلګه نه لرو چې یادې په بشپړ ډول یو نکل وي، یا دې حکایت او یا دې هم په تول پوره داستان وي، خو ددې دریو اړو ځانګړتیاوې په کې په ډاګه لیدلای شو.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) د پښتو شعر هنري جوړښت، محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ل کال، ۲۰ مخ

(۲)دانشنامه (دایرة المعارف) ازاد ، ایران، بېلابېل مخونه.

(۳) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، د اریک د ګرځنده کتابونو اداره، پېښور ۱۳۸۱ل کال، بېلابېل مخونه.

(۴) تذکرة الاولیا ، سلیمان ماکو ، د پوهاند حبیبي شرحه او تعلیقات، ۱۳۶۱ل کال بېلا بېل مخونه.

(۵) پټه خزانه، محمد هوتک ، د پوهې وزارت، ۱۳۴۹ل کال، ۱۹۲-۱۹۴ مخونه.

(۶)پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ل کال ۶ مخ.

(۷) پټه خزانه، محمد هوتک ، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ل کال، ۸۸-۹۲ مخونه.

ketabton.com - The Digital Library

کنايه او په کلام کې يې دريځ

د مينې ذکر چې محفل کې د رقيب جرم شو
په اشارو په کنايو باندې بس وخت تېروو

کنايه هغه تعبير دی چې حقيقي مانا ترې مقصد نه وي، خو حقيقي مانا ته نږدې او ملازمه مانا ترې اخيستل کېږي. يا ((کنايه دا ده چې متکلم يوه مانا په داسې الفاظو کې راوړي چې د مطلوبې مانا د دليل حيثيت ولري))[۱] کنايه زموږ په ورځنيو خبرو اترو او ادبي کلام دواړو کې کارول کېږي او ښه ډېره کارول کېږي. په واقعيت کې زموږ د ژوند د کلام يوه پاموړ برخه له کنايو څخه ډکه ده، کله چې غواړو خپل پيغام په ډېر مستقيم، سپوره او ډېر ځرګند ډول انتقال نه کړو، نو له کنايې او ډېرو کنايو څخه کار اخلو. يا دا چې کله هم د پيغام او پوهاوي مستقيم لېږد ستونزه لري او يا ستونزه پېښوي، نو له کنايو څخه کار اخيستل کېږي، کله چې هم مقابل لوری د مفهوم او پيغام په اخيستلو کې له ستونزو سره مخ شي او يا هم غواړي له مقابل لوري سپينه او ډانګ پېيلې خبره

ketabton.com - The Digital Library

واوري، نو پرې غږ کوي: څه راته په کنايو کې غږېږي؟ سپينه خبره راته وکړه؛ چې پر مقصد پوه شو ! يانې په دې مانا چې کنايې تر ډېره بريده د پيغام د نامستقيم بيان لپاره کارېږي. د دې لپاره چې موضوع له ابهام او کنايو څخه رڼا وي او سپيناوي ته راووځي، ښه به وي چې کنايه له لغوي او اصطلاحي پلوه وڅېړو، د هغې پر ډولونو وغږېږو، له استعارې او د کلام د نامستقيم بيان له نورو توکو سره يې توپير وکړو او هم خپل مطلب په څرګندو بېلګو کې واضح کړو:

کنايه له لغوي پلوه:

له (کنی) څخه رغېدلې چې له ګرامري پلوه يو (مصدر) دی، په لغت کې د ((پوښلي او پټ)) مانا ورکوي. (کنيت) يا (کنوت) په ډاګه د يو مطلب نه بيانول دي. په بله مانا ((کنايه په لغت کې پټه خبره کول يا په داسې اندازه خبره کول دي چې د مدعا څرګندتيا په کې نه وي.))[۲] ځينې نور بيا وايي: ((کنايه په لغت کې د تصريح ضد ده او پټو خبرو ته وايي.))[۳] له لغوي پلوه (کنايه) په عربي، پښتو، دري او ځينو نورو ختيزو ژبو کې په يوه مانا او نږدې يوه بڼه کارول کېږي. په انګليسي کې ورته (Quibble) وايي. قاموسونو دا کلمه له لغوي پلوه د همدې ناڅرګندو خبرو په مانا رااخيستې ده. يانې له لغوي پلوه د خبرو پوښل، د خبرو پټول يا په پرده کې خبرو کولو ته وايي.

ketabton.com - The Digital Library

کنایه له اصطلاحي پلوه:

د خبرو کولو هغه ډول دی چې اوریدونکی مستقیماً له مانا سره مخامخ نه شي، بلکې لومړی یوه مانا او ورپسې د همغه کلام دویمه او هغه مقصوده مانا ورڅخه ترلاسه شي چې د ویناوال اصلي هدف وي.

یا کنایه همغه خبره ده چې دوه ماناوې؛ یوه لرې او بله نږدې چې نږدې مانا یې مقصوده نه ده، خو ویناوال جمله داسې سره ګنډي چې د اوریدونکي ذهن له نږدې څخه لرې مانا ته ورړي.

په بله وینا: کنایه داسې یو ترکیب او یا جمله ده، چې د ویناوال مقصد د هغې ظاهري مانا نه وي، خو هغه قرینه چې موږ له ظاهري مانا (مکنی به) څخه باطني (مکنی عنه) ته متوجه کوي، هغه هم په کې نه وي، یانې دا چې د یوه مطلب یادول او د بل پیداکول دي؛ د مکنه او مکنه عنه ترمنځ عمل کنایه ده. ځینې نور ادبپوهان بیا وایي: ((کنایه داده چې متکلم یوه مانا په داسې لفظونو کې راوړي چې د مطلوبې مانا لپاره یې وضعي مانا د دلیل حیثیت ولري)).[۴]

د بېلګې په توګه: ((احمد ډېر پاک انسان دی))، ظاهراً هم کېدی شي چې پاک او ښایسته وي، خو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا انسان د اخلاقي، ټولنیزو، دیني او نورو مهمو ارزښتونو لرونکی دی او په فساد ککړ انسان نه دی. ((دا جلۍ پاک لمنې ده.)) ظاهري مانا یې داده چې پاک لباس یې اغوستی، جامې یې پاکې او سوتره دي، خو اصلي او

ketabton.com - The Digital Library

مقصود ده مانا یې داده چې دا جلۍ د ښو اخلاقو څښتنه ده؛ په دیني او ټولنیزو اخلاقو سمبال ده. ((په سر یې خاورې بادولې.)) ظاهري مانا یې هم کېدی شي همدا وي، خو اصلي مانا یې داده چې غم پرې زور کړی و، فریاد یې کاوه، چغې یې وهلې، یانې پر سر یې خاورې بادولې دا مانا یې د غم او ظلم په مقابل کې د غبرګون ښودل دي. ((تراوسه یې له خولې نه د شیدو بوی ځي.)) مانا دا چې تراوسه لا کوچنی دی او د (شیدو بوی) یې څرګند ټکی دی.

((پرځمکه یې خوله لګوله.)) ظاهراً هم دا کار ممکن دی، خو اصلي هدف ترې دادی چې یو څوک ډېر سخت وي او یا سخت کارونه کوي، نو دا اصطلاح یا کنایه ورته کارېږي، یانې هغه دومره سخت سړی دی چې پرځمکه خوله لګوي.

((ژرنده که د پلار ده هم په وار ده))

((چې نه دې وي له موره ورته مه وایه چې وروره))

دلته مخاطب پوهېږي چې د متکلم مفهوم او مطلب څه دی، خو کېدی شي چې دربیم سړی و پوهېږي او یا نه.

یا: ((لاس چې مات شي غاړې ته لوېږي))

دلته لاس ماتېدل او بیا په څه ذریعه غاړې ته اچول مطلب نه دی، بلکې مقصد دا دی کوم دوست یا اشنا چې له پښو ولوېږي، بل دوست یا اشنا په ښه ورځې او مرسته ورسره کوي.

ketabton.com - The Digital Library

یا: ((له یوه لاسه ټک نه خېږي))

له دې متل څخه ظاهري مانا چې ټک ختل دي، نه را اخلو، بلکې له لاس څخه د ټک ختلو مطلب د دوا ړو لوریو یا دوا ړو دوستانو یوځای کېدل دي.)) (۵)

د کنایې ډولونه

الف- د جوړښت یا ترکیب له مخې:

د جوړښت یا ترکیب له مخې کنایه پر لاندې برخو وېشل کېږي:

۱- مفرده کنایه: هغه ده چې له یوې کلمې یا ترکیب څخه رغېدلې وي لکه: ((دنګ)) یا ((اوږد)) چې د عوامو ترمنځ د ساده، کم عقل او احمق په نامه یادېږي، یا یې ذهن ته همدا شان مانا ورسوي.

۲- مرکبه کنایه: هغه ده چې تر یوې زیاتو کلمو یا له یوې جملې څخه رغېدلې وي او ددې جملې یوه کلمه په مستقل ډول کنایه نه وي، بلکې ټولې چې سره یوځای شي، کنایه جوړه کړي، لکه: ((تشه لاسه ته مې دښمن یې.)) هدف ورڅخه ناچاري، غربت او بېوسي ده.

ب- د مانا لېږد له مخې:

۱- نږدې یا قریبه کنایه: هغه ده چې سړی د لازم او ملزوم ترمنځ پر اړیکي باندې په اسانۍ سره پوه شي. یا له لازم څخه ملزوم ته انتقال یې بې واسطې یا په لږو واسطو وشي.

ketabton.com - The Digital Library

((تاته مې سترګې وې)): مانا دا چې تاته مې امید او هیله ده، چې غم به مې وخورې.

چې جلو دې د اختیار ښکلو ته ورکړ

پسې ګرځه او ښ په نته نه یې خلاص

(او ښه په نته) لازم او (اطاعت) یې ملزوم دی.

تو له شپه د یو بې لوزه انتظار کې

د لیمو په سر مې او ښکو بلې دلې

په پورته بیت کې (او ښکې)، شمع ګڼل شوې دي، چې د محبوب لپاره یې (لوز) کنایه راوړل شوې ده، دا چې سړی ژر پرې پوهېږي، نو قریبه کنایه ده.)) [۶]

۲- لرې یا بعیده کنایه: هغه ده چې د (لازم) او (ملزوم) ترمنځ رابطه په اسانۍ سره معلومه نه شي او ددې دواړو ترمنځ څو رابطې یا واسطې وي.

لکه لاندې متل:

ښځه له اجاغه غواړه، لور و لندبل ته ورکوه

ketabton.com - The Digital Library

(اجاغ) په درېيمه او څلورمه واسطه، (درنې كورنۍ) ته وايي، (لندبل) په درېيمه واسطه د (مړې كورنۍ) لپاره كنايه ده. اجاغ لازم ۱- اور، ۲- پخول، ۳- مېلمانه لرل، ۴- مړه كورنۍ، ملزوم دي.

د هوسۍ په ښكر برات زما مطلب شو

هوسۍ نه شمه نيوی د پښو په دو

د هوسۍ په ښكر برات ليدل، ناممكن كار ته د ګومارنې كنايه ده، څرنګه چې مانا يې لرې ده، نو ځكه بعيده كنايه ګڼل كېږي.

چې له سترګو يې غړېږي غنم رنګه

جدايي يې لكه قحط د غلې دی

قحط يو لوی غم دی او په دغه بيت كې د غنم رنګو جدايي لكه قحط ګڼل شوې ده. دا چې سړی پرې په اسانۍ نه پوهېږي، ځكه يې بعيده كنايه بولي.))[۷]

ج- د مانيز څرنګوالي له پلوه د كنايې ډولونه:

۱- د نوم يا موصوف له پلوه: چې د يوه شي يا څيز څو صفتونه راوړل شي او هدف ورڅخه په خپله موصوف وي. يا دا چې په هغه كې يو نوم راوړل شي او هغه داسې صفت وي چې هغه په بل نوم يا ذات كې

ketabton.com - The Digital Library

کټ مټ موندل کېږي یا دا چې یو صفت یا صفتونه راوړل شي، چې په خپله موصوف ترې مراد وي لکه:

سرومال به شکرانه کړه کامګار دواړه

که روزي یې شي د یار آبدار عقیق

له (ابدار عقیق) څخه مراد د یار شونډې دي، دا چې عقیق تک سره وي او د یار شونډې هم سرې وي، چې په کنایي ډول د صفت د شریکوالي پر بنسټ له آبدار عقیق څخه د یار شونډې مراد دي.)) [۸]

۲- **د صفت له پلوه:** په متن کې چې کومه کلمه د کنایې په توګه راغلې وي، له هغې څخه هدف صفت وي، نه موصوف یا نوم، لکه حمید بابا چې وایي:

دروېزه له دروېزه ګره ناکسي ده

د فلک کچکول ته مه نیسه کچکول

په پورتني بیت کې له کچکول نیولو څخه مطلب ګدايي ده او ګدايي خپله یو صفت دی، چې د کنایې موخه هم ورڅخه همدا صفت دی.

۳- **د نسبت له پلوه:** د نسبت کنایه داده چې یو یا څو صفتونه یاد شي او نسبت یې یو سړي ته وشي او هدف ورڅخه د هغه سړي لپاره امر، نفې یا اثبات وي.

ketabton.com - The Digital Library

ته چې ماته وايې وايه څوک دې وژني
تــه لــه خپــلو ستــرګو غوارړه دا ځواب

په پـورتني بيت کې د معشـوقې سـترګو تـه د وژلـو نسـبت شـوی دی، سترګې معشوقې پـورې اړه لـري، چـې د کنـايې پـه توګـه يـې مـراد ورڅخـه خپله معشوقه ده.

د - د څرګندتيا او ناڅرګندتيا له مخې د کنايې ډولونه:

د څرګندتيا او ناڅرګندتيا له مخې کنايه په دوه ډوله ده:

۱- واضحه يا څرګنده کنايه: چې مطلب ترې په اسانۍ سره څرګند شي. لکه:

څو وهم د صبر لاپې ستا په مخ کې
څـو غړمـه بېـهوده د شګو پـــړي

يا:

چې حميد له عشقه اړوې ناصحه
بـېهوده د شګـو پـړي سـره غړې

له شګو څخه پړي غښتل مکني عنه. بېهوده، بې حاصله او بې نتيجې کار، مکني دی.

ketabton.com - The Digital Library

نــن د تــېر ساعت ارمان فايده نه کا

که هزار ځله غابښ کېږدم په ورغوي

غـابښ پـه ورغـوي ايښـودل لـه افسـوس څخـه کنايـه ده، يـانې غـابښ پـه ورغوي ايښودل مکني عنه او افسوس مکني ده.

۲- پټه، خفي يا ناڅرګنده کنايه: چې کنايه په څرګند ډول نه وي افاده شوې، لکه:

نه پټېږي عشق د صبر په پرده کې

د عشاقو طشت لوېدلی دی له بامه

طشت له بامه لوېدل د رسوايي لپاره کنايه ده.

هـ- د اړيکو يا واسطو له پلوه:

۱- ايمـاء او اشـاره: هغـه ډول کنايـه ده چې د لـومړۍ او دويمې مانـا ترمنځ يې رابطه څرګنده وي او ډېرې لږې واسطې ته اړتيا وي. يا ((دا هغې کنايې ته وايي چې واسطې هم په کې لږې وي او پټوالی هم پـه کې نه وي، طبعاً سړی په اسانۍ پرې پوهېدی شي. لکه:

د نظر په خوی شوې بورې هغه سترګې

چې بربښنا ته ستا د سترګو يې کاته کړه

ketabton.com - The Digital Library

په پورته بیت کې د (نظر په خوی بوربېدل) د رندو لپاره کنایه ده.)) [۹]

۲- **تلویح:** له لغوي پلوه له لرې څخه نورو ته د اشارې مانا لري او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایې ته ویل کېږي چې واسطې یې لرې او بعیدې وي. یا دا هغه کنایه ده چې د هغې په حقیقي او مجازي ماناوو کې ګڼ شمېر واسطې په کاربېږي، یانې له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره، لکه:

په مانې یې مرده شویو کره عید وي

پـه خـندا یې جـوهري کـره ژړا شي

خوشالخان وايي چې زما د محبوب په مانې خلک مړه کېږي، ځکه نو د هغه په مانې مرده شویو کره اختر وي، چې ډېر مړي به کېږي او هغوی به یې لمبوي او پـه خـندا یـې جوهریـانو کـره ځکـه ژړا وي چې پـه خـندا کـې مرغلرې تویوي او په نتیجه کې د مرغلرو نرخ رالوېږي.

۳- **تعـریض:** لـه لغـوي پلـوه د ښکـنـد تیا یـا صـراحت مخالفـه مانـا ورکوي، خو په اصطلاح کې همغـه کـلام دی چې لـه قیـد پرتـه او پـر مطلق ډول وویل شي او د هغـه پـه واسطه بلې مانـا تـه اشاره وشي. یـو څوک پـه غوره وهل یانې اشاره یوې خواتـه کوي، خو اراده دې بلې خواتـه وي، یـا ((په یوه کـلام کـې ځینـې وختونـه موصـوف ببـخي نـه ذکـر کـېږي او خبـره د خاص پرځای عامه بڼه غوره کوي، په داسې حال کې چې مـراد تـرې همـاغـه خاص وي، لکه چې یو څوک خپل دوست تـه پـه طنز کـې ووایـي: ((نـن سبا

ketabton.com - The Digital Library

دوستان چېرته دي.)) چې ذکر يې عام او مراد ترې خاص دی، يا دا چې رسول الله(ص) به د خپلو اصحابو يو داسې کار او حرکت وليد چې هغه به ښه نه وو، نېغ په نېغه به يې هغه نه مخاطب کاوه، بلکې داسې به يې وفرمايل: ((په خلکو څه شوي چې داسې کوي)) ظاهري بېلګه يې د خوشال خان په دې بيت کې ده:

هر چېرته چې ګرځي لکه سروې سمه ګرځي

هر چېرته چې کېني هغه ځای لکه ګلشن کا.))[1]

۴- رمز: له لغوي پلوه يو نږدې شخص ته د سترګو او ښو په واسطه پټه اشاره ده او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنايه ده چې په هغې کې واسطې ډېرې کمې او د کنايې مانا هم ډېره ځرګنده نه وي. يا په بله مانا له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره واسطې په کې لږې وي يا ځرګندې نه وي، خو داسې خبر په کې وي چې ذهن هغه لوري ته ورشي، لکه:

ږيره سپينه شوه ملا غبرګه خوله کنډاس

نـــه وبـا ســې د دنـيا لــه چـاروو لاس

(حميد مومند)

ږيره سپينېدل، ملا غبرګېدل، خوله کنډاسېدل د بوډاتوب لپاره د کنايې په توګه راوړل شوي دي.

ketabton.com - The Digital Library

ځرنګه چې پورته مو يادونه وکړه، کنايه خبرې ته پوښ ورکول يا په پرده کې خبرې کولو ته وايي يانې د پيغام مستقيم بيان نه دی، بلکې نامستقيم دی، دغسې په عامه ګړنې او ادبي ژبه کې نور عناصر هم شته چې د کلام د پيغام د نامستقيم لېږد سبب ګرځي او کله کله يې له کنايې سره توپير ګرانېږي، لکه مجاز او استعاره. په دې خاطر چې له مجاز او استعارې سره د کنايې توپير وشي، نو ښه به وي چې دلته يې ځينو ټکو ته اشاره وکړو:

له مجاز او استعارې سره د کنايې توپير

((مجاز له لغوي پلوه د تجاوز په مانا دی په اصطلاح کې مجاز هغه دی چې د کلمې له حقيقي مانا څخه تېر شي او کلمه په بله مانا وکاروي. يا دا چې يوه کلمه د څه مناسبت او اړيکي له مخې په دويمه مانا کې چې دا کلمه ورته جوړه شوې او ټاکل شوې نه ده، وکارول شي. استعاره (استعار مجاز) که چېرې د کلمو د حقيقي او مجازي مانااوو ترمنځ اړيکي يا مناسبت د تشبه له مخې وي، استعاره (مستعار مجاز) ورته وايي.

استعاره (مستعار مجاز) په ژبه کې د استعمال له مصدر څخه ده چې په ژبه کې يوه کلمه د بلې کلمې پرځای پور غوښتلو ته وايي. د بيان په اصطلاح کې که يوه کلمه د څه مشابهت له مخې د خپلې حقيقي مانا پرځای په بله مجازي مانا وکارول شي، استعاره ورته وايي.

د مجاز په ټولو ډولونو کې استعاره غوره ډول دی، چې همدا ډول مجاز په ادبي ژبه کې ډېر دود لري. که له تشبه څخه د تشبه وييکی، وجه

ketabton.com - The Digital Library

شبه او مشبه لري کړل شي، نو تشبه په استعاره بدلېږي، نو د هرې استعارې بنسټ پر تشبه ولاړ دی او له همدې څخه راوتلې ده. تشبه او استعاره د جوړښت له مخې یو شی دی. د لوید یځوالو په اصطلاح استعاره د تشبه نچوړ دی. یانې تشبه تر دې کچې نچوړ او خلاصه شي، چې یوازې (مشبه به) پاتې شي، خو په تشبه کې د مشابهت او په استعاره کې د یوشانوالي ادعا ده، شاعر دا نه وایي چې د محبوب زلفې د سنبل غوندې دي، بلکې وایي چې سنبل دي.))[١١]

په مجاز، استعاره او کنایه درې واړو برخو کې ظاهري مانا مقصوده نه ده، خو په مجاز او استعاره کې د قرینې د شتوالي له امله د کلمې یا عبارت د ظاهري مانا کارول جایز نه دي، خو په کنایه کې سره له دې چې د شاعر غوښتنه د عبارت باطني مانا ده، خو ظاهري مانا هم د منلو وړ ده.

لکه: ((بیا یې ګلانو ته اوبه ورکړې))، مانا بیا یې اشتباه کړې ده، دا چې په ظاهري مانا یې ګلانو ته اوبه ورکړي که نه، خو دلته اصلي مانا همغه ده چې له شخص څخه اشتباه شوې ده.

په پای کې غواړم یادونه وکړم چې پورتني بحث د کنایې په باب د یو بشپړ تحلیل، شننې او ارزونې مانا نه ورکوي، خو د کنایې څېړنې ته لاره اوارولای شي. کنایه د بلاغي علومو د یو مهم عنصر په توګه په کلام، په تېره بیا په ادبي کلام کې خورا پیاوړی دریځ لري، کلام ته ډېره خوږلني او ښکلی رنګ ورکوي، له هغې پرته کلام ببلابېل ادبي رنګونه نه اخلي، کنایه د ذهني قوت سبب هم ګرځي او د ټولنیزو شخړو د حل او د مانا د

ketabton.com - The Digital Library

نامستقیم خو خواږه بیان لامل هم کېږي، نو په دې خاطر په کلام کې د کنایې دریځ خورا مهم ګڼل کېږي.

((په مجاز کې قرینه فکر له حقیقي مانا څخه د مجازي مانا خواته راګرځوي او میلان ورکوي، مګر په کنایه کې د لفظونو حقیقي مانا اخیستل کېږي او بیا فکر له لازم څخه ملزوم ته انتقال مومي.

د بېلګې په توګه:

د قبول ګوتې به پوه په لیمه کېږدي

که هجري په دا هنر وایي اعجاز کړم

(ګوتې په لیمه ایښودل) د تسلیم علامه ده. یانې که هجري دې خبرې ته حاضر شي چې زه په شعر کې معجزه ښکاره کوم، پوهان به دا خبره قبوله کړي؟ د تسلیم ګوتې پر لیمه ایښودل مکنه عنه یا لازم، تسلیم یا قبلېدل یې مکنه (ملزوم) دي.

مثال:

عاقبت به خپل ورغوی په غاښ پرې کا

هر چې کار کا د دښمنو په ورمونه

ورغوی په غاښ پرې کول، مکنه عنه، تاثر او تاسف مکنه، د دښمنو په پند کار کول قرینه ده.

ketabton.com - The Digital Library

مثال:

دا یې زړه له تا مو ندلی نه دی څه دی

رقیبـان چـې دې و مـاته اوړې مړې

اوړې مښل مکنه عنه او د مسابقې دعوت یا چلنج ورکول مکنه دي.)) [١٢]

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۶ مخ.
(۲) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، اریک د ګرځندو کتابتونونو اداره، پېښور ۱۲۸۱ل کال، ۷۴ مخ.
(۳) ادبي فنون (بدیع-بیان)، پوهنمل محمداقا شېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۲۱ مخ.
(۴) ادبي فنون (بدیع، بیان) پوهنمل محمد اقاشېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱ مخ.
(۵) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۳۶ مخ.
(۶) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ل کال، ۳۸ مخ.
(۷) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ ل کال، ۳۸ مخ.
(۸) د ادبپوهنې څانګې، سرمحقق سیدمحی الدین هاشمي، علومو اکاډمي، ۱۳۹۳ل کال، ۲۲۶-۲۲۷ مخونه.
(۹) بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۳۹ مخ.
(۱۰)بیان پوهنه، ډاکتر محمداجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ل کال، ۴۰ مخ.
(۱۱) په پښتو منظوم هندي سبک کې د مجاز ډولونه، پوهندوی محمدابراهیم همکار، ۱۳۹۲ ل کال، ۳۶مخ.
(۱۲) ادبي فنون، (بدیع او بیان)، پوهنمل محمداقا شېرزاد ، ۱۳۸۴ل کال، ۱۶۱-۱۶۲ مخونه.

ketabton.com - The Digital Library

د ارسطو د کتاب الشعر

موخه، مانا او محتوا

د شعر او شاعرۍ د څرنګوالي په باب د یونان نامتو عالم ارسطو خورا مهم اثر لیکلی دی، ((ارسطو چې تر میلاد وړاندې پر (۳۸۴) کال زېږېدلی او تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال مړ شوی[1] د ژوند زیاته برخه یې پر مطالعې او لیکلو تېره شوې ده. ارسطو ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د هغو په جمله کې یو هم (بوطیقا) دی. دا اثر په حقیقت کې د ادبپوهنې، په تېره بیا د ادب تیوري اساس ګڼل کېږي، د ادبپوهنې یا ادبپېژندنې په باب په لیکلې بڼه بل دومره سستماتیک اثر چې تر دې وړاندې قدامت دې ولري، نه دی ترلاسه شوی. البته دا په دې مانا نه ده چې تر ارسطو د مخه د ادبیاتو په باب بحثونه او لیکنې نه دي شوي، شوي به وي خو په دومره منظمه، هدفمنه او سستماتیکه بڼه لا بل اثر تر اوسه څرګند شوی نه دی. تر دې وړاندې د داسې یو تیوریک اثر د نشتوالي یو علت شاید دا وي چې تر دې د مخه په زیاته کچه لیکلي اثار هم موجود نه وو او نه بیا کوم نقاد د هغو د ټولو راټولولو او ارزونې لپاره مجال پیدا کاوه. ارسطو د خپل وخت او تر هغه د مخه اکثره اثار مطالعه کړل او بیا یې د شتو اثارو په مټ د ادب تیورۍ یا ادبپوهنې اساسات کېښودل او (بوطیقا) په نامه

ketabton.com - The Digital Library

یې ځانګړی اثر ولیکه. د ارسطو ددې اثر د ځینو برخو په باب هم لږ و ډېر شکونه شته چې یا به دده خپلې وي او یا به هم دده د کوم بل هوښیار شاګرد زیاتونه.

ددې پورته شکونو او انګېرنو یو علت دادی چې تر اوسه پورې ددې اثر داسې یو بشپړه لومړنۍ نسخه چې هغه دې په اصلي یوناني ژبه وي، چاته نه ده رسېدلې، دا اثر له یوناني ژبې څخه سریاني، له سریاني څخه عربي ته ژباړل شوی، انګلیسي، اردو او نورو ژبو ته هم اوسمهال د نړۍ هېڅ داسې معتبره ژبه نه شته چې دا اثر دې په کې نه وي ژباړل شوی.

دا چې دا اثر ولې د نړۍ ګڼو ژبو ته وژباړل شو، د پوهانو په نظر ددې علت دا و چې ((د ارسطو ذهن د هرې مسلې زړې ته رسېده، ده نه صرف زړې مسلې د خپل ذهن په قالب کې نوې کړې دي، بلکې ډېرې نوې مسلې او نظریې یې هم په خپله وضع کړې او ایجاد کړې دي.

د ارسطو لیک لا تر ننه هم هغه خوند او زور لري، چې د ارسطو له زمانې نه واخله د دنیا د تنقید په تاریخ کې، په مختلفو دورونو کې تېر شوي او تر موږه را رسېدلي دي)) [۲]

د نړۍ نامتو عالمانو دا اثر په خپله ژبه ژباړلی او له هغه یې معنوي پانګه اخیستې ده. په اسلامي نړۍ کې د ارسطو نورو اثارو ډېر شهرت درلود، خو څرنګه چې عربو په شعر کې لوی لاس درلود او څوک یې په دې برخه کې د ځان سیال او جوګه نه ګڼل، نو ځکه یې د شعر په باب د ارسطو

ketabton.com - The Digital Library

نظریاتو ته ډېره اړتیا نه احساسوله، خو د ارسطو نور کتابونه کله چې هم عربي ژبې ته ژباړل شوي، نو په ټوله اسلامي نړۍ کې خواره شوي دي.

په اسلامي نړۍ کې لومړنی سړی چې د ارسطو د علومو قدر یې کړی، (ابو نصر فارابي) دی، چې د دویم معلم په نامه هم یادېږي او دویم شخص (بو علي سینا) دی چې شیخ الرییس او درېیم معلم ورته ویل کېږي، دغه راز په اندلس کې (ابن طفیل)، (ابن ماجه)، (ابن مسکویه) او (قاضي ابن رشد) او نور هغه کسان وو چې د ارسطو د کتابونو مطالعه یې کړې او ښه ګټه یې ځنې پورته کړې ده.

حکیم فارابي د ارسطو د اثارو او لیکنې طرز په باب یو مستقل اثر لیکلی: (ما ینبغی ان یتقدم الفلسفه): یانې (د فلسفې د زده کړې لپاره تر هغې وړاندې څه زده کول په کار دي).

فارابي چې خپله یو حکیم و، د ارسطو د اثارو د ژورتیا په باب وایي: ((ما د ارسطو (کتاب النفس) سل ځله او (کتاب سماع الطبیعی) څلوېښت ځله مطالعه کړ، نو هله یې په څه رو ګودر پوه شوم.))

حکیم فارابی تر ډېرې څېړنې، سپړنې او ځېرنې وروسته د ارسطو اثار ډلبندي کړي دي. هغه وایي: ((د ارسطو اثار ځینې جزیه دي، ځینې یې کلیه دي او ځینې د جزیه او کلیه تر منځ منځویانه دي.)) یا وایي: ځینې کتابونه یې خاص دي او ځینې عام. له ځینو د فلسفې علم زده کېږي او له ځینو د فلسفې اعمال، له ځینو نه الهیه امور زده کېږي او له ځینو طبیعه

ketabton.com - The Digital Library

امور ، له ځینو تعلیمیه، ځینې داسې کتابونه دي چې د عامو طبایعو د معیار مطابق دي، ځینې یې د خاصو لپاره خاص دي.)) د لیکنې طرز په باب یې وایي: ((لیکنی طرز یې په درې ډوله دی، په خاصو کتابونو کې کلام ډېر لنډ او جامع استعمالوي، په کلیه کتابونو یا په تفاسیرو کې مغلق او غامض او په رسایلو کې مختصر او واضح.))[٣]

ځرنګه چې موږ دلته د ارسطو پر ټولو اثارو بحث نه کوو او نه دا لیکنه ددې وس لري، یوازې غواړو دده د شعر د هنر یا (کتاب الشعر) په باب بحث وکړو.

لکه څنګه چې د مخه مو وویل د ارسطو اکثره اثار د نړۍ پر بېلابېلو ژبو ژباړل شوي، له هغې جملې څخه د شعر په باب د هغه مشهور اثر (بوطیقا) دی، دې اثر ته د (شعر هنر) نوم هم ورکړل شوی او د پښتو او عربي ژبو په ګډون په ځینو ژبو کې (کتاب الشعر) ګڼل شوی دی. د نورو ژبو پر ژباړو دلته بحث نه کوو، یوازې پښتو ژباړې ته یې راځو، خو د ژباړې او د یوه اثر د محتوا د انتقال په باب د یو څو ټکو یادول ضروري دي: یو دا چې ژباړه په طبیعي ډول سل په سلو کې د اصلي متن د ټولې محتوا ښکارندويي نه شي کولای، ضرور به په کې د محتوا یوه برخه سمه او ډېره کره نه را انتقالېږي او یا به یې هم مانا لږ په مغیره بڼه لېږدي، په تېره بیا دا چې یو اثر له یوې ژبې څخه بلې، بیا له هغې څخه بلې ژبې او بیا لا ان له هغې څخه بلې ژبې ته واړول شي. د ارسطو یاد اثر هم له لومړنۍ او اصلي ژبې څخه نه دی ژباړل شوی. اوس چې د پښتو په ګډون په ځینو نورو ژبو

ketabton.com - The Digital Library

کې ددې اثر ژباړه موجوده ده، اکثره له دویمې، دریمې یا څلورمې ژبې څخه ژباړل شوې، نو طبیعي خبره ده چې په دې کې اصطلاحات او مفاهیم داسې راغلي چې د محتوا ژورتیاوې په کې ټولې نه شي ځرګند ېدلای او لږ تر لږه محتوا ته یې هم څه نا څه زیان رسېدلی دی.

اوس راځو د بوطیقا پښتو ژباړې ته !

په پښتو کې د بوطیقا د ژباړو بېلا بېلو روایتونه نه شته، یوازې د دوو ژباړو او شرحو یادونه شوې ده، د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا: ((بوطیقا مولوي محمد اسراییل د (کتاب الشعر) په نامه او قلندر مومند د (نظمیات) په نامه شرحه او ترجمه کړی دی.)) [۴]

کتاب الشعر مولوي محمد اسرائیل د پېښور د پښتو اکاډمۍ د مشر (مولانا عبدالقادر) په غوښتنه او سپارښتنه ژباړلی دی. ده خپل کار تر (۱۹۵۸م) کال وړاندې بشپړ کړی او بیا د اثر پر یاد کال چاپ شوی دی. د سریزو، شرحو او اصلي متن په ګډون ټول (۹۶) مخه لري.

مولوي محمد اسرائیل د ارسطو (بوطیقا) اثر په ژباړه کې له خورا دقت څخه کار اخیستی دی. په دې ژباړه کې یې ډېر زیار ګاللی او د مولانا عبدالقادر په وینا د اوسپنې نینې یې چیچلې دي. دی وایي: ((مولوي محمد اسرائیل به ددې اثر ترجمه کوله او ما به له عربي، فارسي، انګرېزي او اردو سره پرتله کوله.)) مولانا عبدالقادر زیاتوي: ((ډاکټر مظهر علي خان د پېښور یونیورسټي د انګرېزي شعبې صدر دی،

ketabton.com - The Digital Library

موصوف نه صرف د انګرېزي ادب يو ماهر عالم دی، بلکې هغه په فارسي، اردو او ځينو نورو يورپايي ژبو کې ډېر لوی دسترس لري، ډاکټر صاحب خو تر دې حده موږ سره لاس اوکړلو چې په خپله يې د کتاب الشعر د ځينې حصو ترجمه په اردو کې زموږ لپاره وکړه، موږ بيا له دې نه پس عربي او انګرېزي ترجمو څخه هم استفاده وکړه او په اردو ژبه کې د عزيز احمد صاحب د ترجمې او ځينې نورو د اردو ادبياتو د مضامينو نه مو مدد واخيست، د دې مهم سرته رسولو کې موږ ته د مشهور ايراني عالم پروفيسبور صورتګر کتاب هم د ډاکټر ميرزا نذير برلاس په واسطه په لاس راغی او له هغه نه موږه ډېره فايده واخيسته.)) (۵)

سره له دې چې دا اثر له څلورو ژبو: انګليسي، عربي، فارسي او اردو څخه په پرتليزه ول ژباړل شوی او د دې ټولو ژبو له ژباړو سره يې ژباړه کتل شوې او پرتله شوې، خو بيا هم د (کتاب الشعر) پښتو ژباړه چې د مولوي محمد اسرائيل له خوا شوې، له (اردو) ژبې څخه پښتو ته شوې ده.

مولوي محمد اسرائيل هم د مولانا عبدالقادر په شان د دې کتاب د پښتو ژباړې اړتيا او د هغې اهميت ته اشاره کړې او د خپلې ژباړې پر معيارونو او کړاوونو يې رڼا اچولې ده. تر کومه حده چې دده کتاب د ژباړې له متن څخه ښکاري، رښتيا هم مولوي محمد اسرائيل د خپلې وسې تر وروستي بريده کړاو او زيار ګاللی او مولانا عبدالقادر چې د پښتو ژبې يو اوچت ليکوال، خدمتګار او د پښتو اکاډمۍ مشر پاتې شوی، پر دې

ketabton.com - The Digital Library

ژباړې د هغه بیا کتنه او د نورو ژبو له ژباړې سره یې پرتلنه، د دې ژباړې قوت، کیفیت او اهمیت لا پسې زیات کړی دی.

دې زیارته په کتو سره ویلای شو چې دا ژباړه د پښتو تر هغې بلې ژباړې او شرحې چې (منظومیات) نومېږي، مفصله، خوږه، کره او د زیات اعتبار څښتنه ده. ان سړی ویلای شي چې تر اصلي متن وروسته تر بلې هرې دویمې او درېیمې ژباړې هم غښتلې ځکه ښه بریښي چې په نورو ژباړو کې له څو متنونو او د هغو له پرتلنې څخه کته نه ده پورته شوې او یا لږ تر لږه له څلورو مطرحو متنونو څخه کته نه ده اخیستل شوې.

دا ژباړه که څه هم له نن (۱۳۹۴ل کال) څخه نږدې (۵۷) کاله وړاندې ترسره شوې او په پښتو کې کېدی شي دا د (بوطیقا) لومړنۍ ژباړه وي. د ژبنې جوړښت او سکښت له مخې د دې ژباړې ژبه ډېره خوږه، پسته، نرمه، روانه او ساده ده او د هغه وخت تر ځینو نورو ژباړو او نا ژباړو متنونو هم ښه روانه ده. نه یوازې ژباړه ډېره خوږه ده، بلکې د ژباړې تر شا چې کوم نیت او ارمان پروت و او د دې ژباړې د ترسره کېدو سبب شو، هغه هم ډېر لوړ، علمي، ملي او عالي و.

البته په ژباړه کې ځای نیم زموږ د ملایي ژباړو، سیمه ییزې لهجې او د ګاونډیو ژبو ځینې اغېزې تر سترګو کېږي، لکه څنګه چې زموږ ځینې اوسنۍ ژباړې هم ځینې دا ډول ستونزې لري، خو په ټولیز ډول د مولوي محمد اسرائیل ژباړه د خپلې زمانې لوړه معیاري ژباړه ګڼل کېدی شي.

ketabton.com - The Digital Library

نن دواړه مولوي صاحبان په ابدي نړۍ دي، خو څوک چې دا ژباړه لولي، نو هم مولوي محمد اسرائيل او هم مولانا عبدالقادر ته د زړه له تله دعاګانې کوي چې لوستونکي يې په مستقيم ډول د ارسطو له فکري او علمي ميراث سره وصل کړي او په تېره بيا ادبپوهانو او ادب مينوالو ته يې ددې لاره اواره کړې چې د ادبپوهنې د لومړنيو اساساتو په باب معلومات ترلاسه کړي.

مولانا محمد اسرائيل نه يوازې يوه پخه ژباړه کړې، بلکې د ارسطو د شعر فن او يا (کتاب الشعر) يې په دقيق ډول شرح او تحليل کړی هم دی. د مولانا تحليل او ارزونه دلته ځکه د ارزښت وړ ده چې ده د ارسطو دا اثر څو څو ځله لوستی دی. کله چې يو څوک پر کوم کتاب بحث کوي، نو کېدی شي يو خل يا دوه ځله يې ولولي او بيا خپله ارزونه پرې پيل کړي، خو کله چې يو څوک يو اثر ژباړي، نو يوه يوه کلمه يې څو څو ځله له ذهنه تېرېږي او ترهغې چې د مانا تل او انطباق ته يې ورداخل نه شي، ژباړه يې هم شونې نه برېښي، نو مولانا محمد اسرائيل چې دا اثر ژباړلی، هره کلمه يې څو څو ځله لوستلې، په ذهن کې يې تحليل کړې، د هغې مانا ته يې ځان رسولی او بيا يې خپلې ژبې ته را اړولې ده. په خپله ژبه کې يې هم بيا څو څو ځله له نظره تېره کړې، په دې مانا چې له ژباړونکو پرته به هېڅوا هم د ارسطو دا اثر دومره زيات نه وي مطالعه کړی، په خپله مولانا وايي: ((د حکيم فارابي او شيخ الرييس دې دومره تاکيدونو په ما دومره اثر وشه چې ما د کتاب الشعر کم نه کم پنځوس ځله مطالعه وکړه....))[۶] نو ځکه

ketabton.com - The Digital Library

خو د ده تحلیل خورا ژور بریښي. مولانا محمد اسرائیل د ژبارې له همدې وخت او دقت څخه ګټه پوره کړې، لومړی یې ددې اثر د ژبارې اړتیا په ګوته کړې او بیا یې ددې اثر پر ماهیت او اهمیت رڼا اچولې ده.

مولانا وایي: ((سره له دې چې د ادب په فن کې د ارسطو نظریات او هغه هم د یوناني ادب په باره کې او بیا خاص د یوناني ادب د یوې مخصوصې نوع متعلق دي، خو بیا هم د هغه د نظریاتو لویه حصه څنګه چې د هغه له شانه سره ښایي، په ادبیاتو باندې په مجموعي حیثیت صحیح ثابتېږي او دا ویلی کېدی شي چې د هغه د زمانې نه یې واخله تر نننۍ زمانې پورې د شعري تنقید مسله اصولو کې هېڅ قسم اهمه اضافه نه ده شوې او راتلونکي وخت کې هم څه امید نشته چې او شي، دغه وجه ده، چې د دنیا د هر ملک شاعران ښه او بد شعرونه هم د ارسطو په تله تلي.)) (۷)

مولانا اسرائیل د ارسطو له نظره د شعر زېږوونکو سرچینو ته اشاره کوي او وایي: ((د ارسطو دا عقیده ده، چې د بنیادم هغه فطري ذوق، چې کوم د شعر موجد او باعث دی، له دوو چینو نه خړوبېږي، یو د تفاخر او لویۍ خیال دی، چې کوم د پلار نیکه د لویۍ او د عظمت د تاثر نتیجه ده، دا د فخریه او رزمیه اشعارو محرک دی، دویم د بل عیب لټولو او نکته چیني کولو ته د بنیادم هغه طبعي میلان دی، چې ترې نه هجو پیدا کېږي، رزمیه اشعارو نه غم لړلي منظومات (تراژیدي) وجود ته راځي او د هجویه اشعارو نه خندوونکي اشعار (کامیډي) پیدا کېږي، چې د رزمیه نه هغه جدا کوي.

ketabton.com - The Digital Library

د ارسطو عقیده ده، چې د زماني په حیثیت غمجنو ونکي منظومات، په فخریه او هجویه اشعارو فوقیت لري، په دې وجه په کار دي، چې د هغې په هکله پوره تحقیق سره اوږد بحث وشي، لکه چې هغه په خپل دې کتاب کې هم دغسې کړي دي.))[۸]

مولانا اسرائیل د شعر په باب د افلاطون او ارسطو د نظریاتو اختلاف او توپیر ته هم اشاره کوي.

افلاطون وايي: ((دا دنیا د عالم مثال او نقل دی او شاعري د انسانانو د اعمالو او افعالو نقل کوي، ګویا که شاعري د نقل نقل شه. د هغه په نظر دا د سیوري سیوری دی او له اصل نه ډېر لرې دی.))

ارسطو وايي: شاعري د فطرت نقل نه کوي او نه د فطرت د نقل کولو څه ضرورت شته، ارسطو دا مني چې شاعري نقل یا تقلید خو ضروري دی، ولې پر ځای د دې چې دې ته له مصورۍ سره مشابهت ورکړای شي، هغه وايي چې شاعري له موسیقۍ او رقص سره مشابهت لري.

ارسطو هم شاعرۍ ته نقل وايي، ولې د افلاطون د نقل موازي، هغه نقل خو ورته وايي ولې د نقل نقل نه.))

په خپله ارسطو د خپل دې کتاب په باب وايي: ((زما مقصد دادی چې د شاعرۍ پر فن بحث وکړو او د هغې مختلف انواع معلوم کړو او په دې انواعو کې د هر یو کار او مقصد وښاکو، د شعر صحیح تجزیه او د

ketabton.com - The Digital Library

اشعارو تعداد ، د قطعاتو کیفیات او د هغې د اجزاوو په باره کې خیال اظهار کړو.))

ارسطو د شاعرۍ بحث له دې پوښتنو پیلوي: ((شاعري څنګه نقل یا تقلید کوي؟ شاعري د څه څیز نقل کوي؟ او د دې نقل طریقې کومې دي؟))

ارسطو شاعري په لومړي ګام کې پر دوو برخو (داستاني او ډراماتیکه) وېشي، د تراژیکو داستانو او تراژیکو ډرامو تر منځ هم تو پیرونه په ګوته کوي. داستانونه اوږده او ډرامې لنډې وي. ده د ډرامې لپاره د زمان، عمل او مکان وحدت ضروري وباله، چې وروسته بیا د (درې ګوني وحدت) په نامه یاد شو.

ارسطو د تراژیدۍ په باب وایي چې ((دا باید داسې یو علمي تقلید وي چې په دقت سره تر سره شوی وي او په خپل ذات کې باید کامل او اکمل وي.))

ارسطو د شاعر د تېروتنو او غلطیو په باب هم ځانګړی انتقادي نظر لري: ((هغه وایي، شاعر په دوه ډوله غلطي کوي، دا غلطي یوه خو اصلي غلطي ده او هغه دا چې یو سړی د شاعرۍ صلاحیت نه لري او بیا هم شاعري کوي، دا غلطي د بښلو وړ نه ده، دویم ډول اتفاقي غلطي ده، د هغې صورت دادی چې شاعر صلاحیت لري، خو د شاعرۍ د هغې برخې د

ketabton.com - The Digital Library

جزئیاتو په بیان کې کله کله غلطي هم کوي، چې له نورو فنونو سره تعلق لري، دا ډول غلطي د ښنلو وړ ده.))

د ارسطو بوطیقا؛ د شعر هنر یا کتاب الشعر پر یوه سریزه پیل شوی او د همدې سریزې په لومړۍ جمله کې ارسطو د خپل اثر هدف بیانوي، دی وایي: ((زما د بحث موضوع شاعري او د هغې مختلف قسمونه دي)).[۹]
ارسطو خپل دا اثر په پنځو برخو کې رالنډوي: په لومړۍ برخه کې یې همدا سریزه ده چې پر خپل هدف سربېره د رزمیه یا جنګي شاعرۍ (Epic) یادونه کوي، بیا د غم او درد شاعري (Tragedy) بیانوي او بیا د خوشالۍ شاعرۍ (Comedy) ته اشاره کوي، همدا په حقیقت کې د ارسطو له نظره د شاعرۍ وېش دی او په پای کې د نقادانو اعتراضونو ته د ځواب ورکولو اصول تشریح کوي.

ارسطو په شاعرۍ کې د یو کرکتر یا شخصیت د بیان لپاره درې اصول ټاکلي دي: لکه څنګه چې هغوی دي، تر هغو غوره وښودل شي یا تر هغو ډېر ټیټ او یا هم لکه څنګه چې دي همغه شان. ارسطو په دې اثر کې د رزمیې شاعرۍ او تراژیدي، رزمیې او هجوې تر منځ توپیرونه هم په ګوته کړي، د شاعرۍ د بېلابېلو ډولونو لپاره یې د وزن، بحر او اهنګ څرنګوالی هم په ګوته کړی او د خپلې زمانې او تر هغه وړاندې زمانې نظمونه یې له فني پلوه ارزولي دي.

ketabton.com - The Digital Library

په کوټلې، سپېڅلې او په تول برابرې شاعرۍ کې ارسطو يوازې (هومر) د شاعر د لقب مستحق ګڼي، ځکه چې د ارسطو په نظر دده په نقلونو (پېښو) کې د ډرامې (حقيقي روح) موجود دی. ارسطو د کوميډي په باب وايي چې دا د بدو خصلتونو نقل يا (پېښې) دي.

ارسطو د خپل اثر په دريمه برخه کې تراژيدي څېړي، ارسطو وايي: ((تراژيدي د يو داسې عمل (کردار) نقل او پېښې دي چې هغه اهم او مکمل وي، يو مناسب عظمت او اوږدوالی ولري او په داسې ښکلې ژبه ليکل شوې وي، چې خوند کوي، دا ځکه چې د دې په مختلفو برخو کې په مختلفو ذريعو سره د وېرې، وحشت او دهشت د بيان له امله اغېز پيدا کېږي او له همدې وجې د پيدا شويو جذباتو او هيجاناتو صحت او اصلاح هم کوي.

دی د تراژيدۍ لپاره شپږ عناصر مهم ګڼي: پېښې، څېرې، ژبه، تاثرات، ارايش يا سينګار او موسيقي.

ارسطو تراژيدي پر څلورو ډولونو: پېچلې، دردونکې، اخلاقي او ساده وېشي.

د کتاب الشعر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې شوې ده.

په دې بحث کې په (شپږو) جلا جلا برخو کې د نقادانو اعتراضونو ته ځواب ويل شوی او د نقد پر اصولو بحث شوی دی. ايا شاعر يوه پېښه

ketabton.com - The Digital Library

لکه څنګه چې وه یا ده همغه شان تصویر کړې، یا څنګه چې ګڼل کېدی یا بیانېدی شي او یا دا چې څنګه د هغو بیانېدل په کار دي، همغه شان انځور کړي که نه؟

ژبه یې څنګه کارولې؟ او بله دا چې د شاعرۍ د سمون معیار څه دی؟ له نورو برخو سره څه توپیر لري.؟

ارسطو په خپل اثر کې د مورخ او شاعر توپیر ته هم صریحه اشاره کړې. وایي د (هیروډت) تصنیف منظوم کېدی شي، خو بیا به هم همغه تاریخ وي، که په نظم وي او که نه وي. د دواړو: (مورخ او شاعر) تر منځ غټ توپیر دادی چې یو (مورخ) دا بیانوي چې څه پېښ شول او شاعر دا بیانوي چې څه پېښېدی شي. په دې وجه شاعري د تاریخ په پرتله ډېره فلسفیانه او زیات غوره څیز دی. شاعري له عام څخه خبرېدل دي او تاریخ له خاص حقیقت څخه.

ارسطو پېښې هم پر دوه ډولونو وېشي: ساده او پېچلې.

ارسطو د خپل اثر په همدې درېیمه برخه کې تراژیدي پر هر اړخیز ډول څېړلې او په (۲۶) بېلابېلو برخو کې یې پرې رڼا اچولې ده.

ددې تر څنګ پر رزمیه یا جنګي شاعرۍ هم ځانګړی بحث شوی. دی د جنګي شاعرۍ جوړښت یا شکل هم د غمونکې ډرامې شکل ته ورته بولي، د بحر او د بیان د بڼې له مخې یې هم یو شان بولي. په دې کې پیل، منځ او پای په کار دي.

ketabton.com - The Digital Library

ارسطو جنګي شاعري هم د تراژیدۍ په شان پر څلورو برخو وېشي: ساده، پېچلې، اخلاقي او غموونکې یا دردوونکې، له موسیقي او سینګار یا ارایش پرته د هغې هغه برخې هم هغومره کېدی شي چې د تراژیدۍ دي. خو توپیر یې دا ګڼي چې رزمیه شاعرۍ کې ډېرې پېښې بیانېدی شي، د نظم ضخامت زیاتېږي، خو تراژیدي ددې وس نه لري، ټولې هغه پېښې بیان کړي چې په یوه وخت کې تېرې شوې دي، هغه پر یوه وخت یوازې هغې پېښې بیانولای شي چې د ستېج پر سر ښودل کېدلای شي.

ارسطو په خپل دې اثر کې د شاعرانه ژبې پر استعمال هم ټینګار کوي، د غږ، نوم، فعل او جملې پر تعریف سربېره شاعر ته لارښوونه کوي، چې د ژبې په استعمال کې باید ډېر دقت وکړي او د عروضو پر علم باید یوه وي.

ارسطو د خپل اثر څلورمه برخه د نقاداتو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانګړې کړې، په دې برخه کې ارسطو پر شاعرانو یا شاعرۍ د نیوکو علتونه پر پنځو بنسټونو وېشلي دي: هغوی یوه پېښه یا واقعه ناشونې ګڼي، یا د هغې خلاف قیاس کوي، یا یې د اخلاقو خرابوونکې ګڼي، یا متضاده او یا هم د هنر له پلوه غلطه.

د ارسطو په نظر که شاعر دده وړاندیزونه او هغه لارښوونې، چې ده په دې اثر کې ورته اشاره کړې، هغه عملي کړي، د نقادانو له نیوکو به وژغورل شي.

ketabton.com - The Digital Library

د کتاب الشعر پنځمه او وروستۍ برخه د تراژيدۍ او رزميه شاعرۍ پرتلنې ته ځانګړې شوې ده، ارسطو تر خپل تحليل، ارزونې او پرتلنې وروسته دې نتيجې ته رسېدلی، چې تراژيدي تر رزمیې شاعرۍ غوره ده.

دی د لومړي قضاوت، محک او فرضيې په توګه وايي، که چېرې دا و منل شي چې کوم فن زيات سپېڅلی وي، هغه به تر مقابل لوري غوره وي. سپېڅلی فن بيا همغه دی چې د هوښيارو کتونکو خوښ شي.

ارسطو تراژيدي تر رزميه شاعرۍ ځکه غوره بولي چې د رزميه شاعرۍ ټول عناصر په تراژيدۍ کې خوندي دي، خو تراژيدۍ د موسيقۍ او سينګار په ګډون نورې زياتونې هم لري چې د تخيل د لوړتيا سبب ګرځي او دا چې پر سټيج ښودل کېږي نو اثر يې نور هم څرګند او صفا کېږي. تراژيدۍ د لوستلو او کتلو پر وخت هم وخت کم نيسي، ځکه چې که يو اثر ډېر وخت واخلي، نو ډېر څه ترې نه حاصلېږي.

په جنګي نقل کې وحدت يا يووالی ډېر کم دی، د يوه رزميه نظم له موادو څخه ډېرې تراژيدۍ ليکل کېدی شي، لنډه دا چې ارسطو د خپلو ګڼو دلايلو له مخې تراژيدۍ تر رزميه شاعرۍ غوره بولي، خو دا په دې مانا نه ده چې هغه دې حکم وکړي، رزميه شاعري دې هېڅ نه وي او يا ورته هېڅ اړتيا نه شته، بلکې د شاعرۍ د دوو ډولونو د پرتلنې په حالت کې تراژيدي تر رزميه شاعرۍ غوره بولي.

ketabton.com - The Digital Library

د ارسطو د شعر هنر یا کتاب الشعر د پښتو ژباړې په وروستۍ برخه کې د ژباړونکي له خوا د هغو اشخاصو او د هغوی د اثارو یادونه شوې، چې د ارسطو د کتاب په متن کې د هغو نومونه راغلي او یا یې هم د کتابونو بحثونه او ارسطو هم د خپل منطق او استدلال په توګه راوړي دي، دې ته (مختصر حالات) عنوان ورکړل شوی او د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلي دي. که څه هم د دې اشخاصو یادونه د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلې، خو که څوک یې د کتاب تر اصلي متن د مخه ولولي، نو د ارسطو د کلام د مفاهیمو په درک کې به ورسره ډېره ښه مرسته وکړي.

د ارسطو د دې اثر تردې لنډې ارزونې، پېژندنې او شننې وروسته سړی په ټولیزډول ویلای شي چې د ارسطو دا اثر (کتاب الشعر) د ادبپوهنې په تېره بیا د ادب تیورۍ اساسي، مهم او خورا ګټور کتاب ګڼل کېږي، په حقیقت کې همدا اثر دی چې په عملي او نظري ډول یې د ادب تیوري اساسات ایښي دي، د ادب تیورۍ یو لنډ تعریف دادی چې ((ادب تیوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.)) [۱۰]

د ادب تیوري د معاصرو او جامع تعریفونو له جملې څخه یو هم دادی چې: ((ادب تیوري د هنري ادبیاتو ټولنیز رول او ماهیت، ځانګړتیاوې، څرنګوالی او د ودې قانونمندي څېړي او د ادبي موادو او مسایلو د څېړلو او ارزونې لپاره مختلف معیارونه او پرنسیپونه ټاکي، ادب تیوري، ادبي عام مفاهیم او اصطلاحات طرح او تنظیموي او هغو ته د یوه سنجول شوي منظم سیستم بڼه ورکوي، همدا د ادبي تیوري مفاهیم

ketabton.com - The Digital Library

او بنسټونه دي چې د هغو په رڼا کې ادبي افکار له ابهام څخه راوځي.))[۱۱]

د پورتني تعریف له مخې د ارسطو (کتاب الشعر) نه یوازې د ادب تیوري په برخه کې د خپل وخت یو نسبتاً بشپړ اثر ګڼل کېږي، بلکې تر دې دمه پورې دا داسې یو اثر دی چې د ادب تیورۍ په برخه کې د عملي او نظري لارښود اثر په توګه کار کوي.

ارسطو داسې یو عالم و چې د خپل وخت او تر هغه د مخه زمانې اکثره ادبي اثار یې له نظره تېر کړي، ارزولي او شنلي وو او بیا یې د همغو اثارو د لیکنې ډول او محتوا له مخې تیوریک اصول ټاکلي او هغه اثار یې د همغو اصولو په رڼا کې ارزولي وو.

د ارسطو تر بوطیقا یا کتاب الشعر وروسته چې د ادبیاتو په باب ادبپوهانو کوم اثار لیکلي، نو یو ځل یې ضرور خپله ریښه د ارسطو همدې اثر ته رسولې او هغه یې د خپل ځان د الهام اساسي سرچینه ګرځولې ده. ارسطو په ډېر دقت سره ادبي اثار ارزولي او ډلبندي کړي دي. د ارسطو لپاره د ادبي اثارو د ارزونې چاپېریال او بستر هم ښه برابر و، دده په زمانه کې او تر ده وړاندې هم یونان د زیاتې ادبي پانګې خاوند و، همدا پانګه وه چې ارسطو وارزوله او بیا یې ورته اصول او میتودونه په ګوته کړل. طبیعي خبره ده چې که پر هغه وخت یونان دومره ادبي پانګه نه لرلای، نو ارسطو به څه شی ارزولي وای او د څه شي له مخې به یې ورته

ketabton.com - The Digital Library

اصول تاکلي وای؟ د ارسطو خپله پوهه او د یونان ادبي پانګه ددې سبب شوه چې ارسطو د بوطیقا مهم اثر ولیکی چې تر ننه پورې د ادبپوهنې په برخه کې کارور او ګټې ور اثر ګڼل کیږي. اوس یوه پوښتنه داده چې د ارسطو د بوطیقا تیوریک اثر د ادب تیورۍ د اوسنیو معیارونو له مخې وارزول شي، ښه ده او که نه اوسنۍ ادبي تیوري د ارسطو د ادبي تیوري (بوطیقا) له معیارونو سره پرتله شي؟

دا خبره خو هېڅ د بحث وړ نه ده، له منطقه لرې او ناممکنات دي چې څوک ووايي د ارسطو بوطیقا دې تر هغه وروسته اثارو څخه متاثر وي ! !؟ خو دې بل اړخ کې دا خبره واضح ده چې اوسنۍ ادبي تیوري بیا د ارسطو له دې اثر څخه الهام اخلي او که یو ادبپوه خپله ادبي تیوري او د هغې میتودونه وضح کوي، نو ضرور به یو ځل د ارسطو معیارونه او میتودونه له نظره تېروي. د ادب تیورۍ په برخه کې د ارسطو یاد اثر دومره جامع دی چې د اوسنۍ ادبي تیوري اکثره معیارونه په کې خوندي دي، لکه پورته مو چې یو دوه تعریفونه یاد کړل.

په پای کې د یوې ټولیزې نتیجې په توګه ویلای شو چې د ارسطو (بوطیقا) د ادب پوهنې په برخه کې داسې یو تیوریک اثر دی چې تر دوه زریزو زیاتې مودې راهیسې په ادبي مطالعاتو کې مطرح دی او تر څو پورې چې ادب او د ادب په باب بحثونه او تحلیلونه روان وي، دا اثر به په کې مطرح وي او خپل خپل اغېز به لري.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) ادب او ادبي کره کتنه، عبدالمالك همت، صحاف نشراتي موسسه، ۱۳۸۵ل کال، ۲۹۹مخ.
(۲) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، د مولانا عبدالقادر سریزه، ۴ مخ.
(۳) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، (۱۹۵۸م) کال، ۱ مخ.
(۴) ادبي نظریات (د پښتو دکتورا پروګرام) سرمحقق زلمی هېوادمل، ۱۳۹۴ل کال، ۸ مخ
(۵) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسراییل ژباړه، د مولانا عبدالقادر سریزه، پېښور، پښتو اکیډمي، ۱۹۵۸م کال، ۵ مخ.
(۶) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۳۰ مخ.
(۷) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۱۴ مخ.
(۸) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، ۱۶-۱۷ مخونه.
(۹) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرائیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمی، ۱۹۵۸م کال، د اصل متن لومړی مخ.
(۱۰) د ادبپوهنې څانګې، سرمحقق محی الدین هاشمي، د افغانستان علومو اکاډمی، ۱۳۹۲ل کال، ۱۶۹ مخ.
(۱۱) ادبي نظریات، (دوکتورا پروګرام)، سرمحقق زلمی هېوادمل، ۱۳۹۴ ل کال، ۲ مخ.

ketabton.com - The Digital Library

د شیخ سعدي او رحمان بابا

د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه

ابومحمد مصلح الدین د عبدالله زوی چې په (شیخ سعدي) مشهور دی او رحمان بابا په دوو یادو ختیزو ژبو (دري) او (پښتو) کې داسې یاد او نامتو شاعران او عارفان تېر شوي چې دواړه په عوامو او خواصو کې زیات منښت، ګرانښت، مقبولیت او محبوبیت لري. ددې عام محبوبیت علتونه کېدی شي ډېر وي، خو لوی اخلاقي، انساني او دیني ارزښتونه، د بیان مستقیم طرز، نېغ په نېغه د پیغام رسونه او ساده ژبه ددې منښت او ګرانښت د اساسي عواملو په توګه یادولای شو.

دلته نه غواړو د دغو دواړو محبوبو شاعرانو پر شاعرۍ پراخ بحث وکړو، ځکه یوه لیکنه، څو لیکنې او ان څو ځانګړي اثار ددې وس نه لري چې د داسې سترو شاعرانو د پراخې شاعرۍ او د هغو پر ټولو اړخونو رڼا خوره کړي، خو دلته غواړو یوازې او یوازې ددې دوو سترو شاعرانو او صوفیانو د غټو اخلاقي ایډیالونو پر ورتوالي او د هغو پر پرتلنې لنډه رڼا واچوو، خو مخکې تر دې چې اصلي موضوع ته لاړ شو، غواړو یو څو نورو ضروري ټکو ته هم نغوته وکړو:

ketabton.com - The Digital Library

زماني واټن:

د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ زیات زماني واټن موجود دی، ((شیخ سعدي پر (۶۰۶) هجري کال د اوسني ایران په (شیراز) کې زېږېدلی او پر (۶۹۱) هجري کال یې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې دي.))[1] رحمان بابا بیا د پټې خزانې په حواله (پر (۱۰۴۲هـ ق) کال د پېښور سیمې په بهادر کلي زېږېدلی))[2] او ((پر (۱۱۲۸هـ ق) کال یې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د پېښور په هزارخانۍ هدیره کې خاورو ته سپارل شوی دی.))[3] په دې ډول نو د شیخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ (۴۳۶) کاله او د مرګ ترمنځ یې (۴۳۷) کلونه زماني واټن موجود دی.

ګډ ټکي:

د شیخ سعدي او رحمان بابا د کلام ترمنځ زیات مشترک ټکي شته، محتوا یا منځپانګه ددې مشترکاتو مرکزي ټکي دي. دواړه لوی عارفانو تر هر څه وړاندې خپل فکر د دین (اسلام) پر دایره متمرکز کړی دی. اسلام کې بیا دواړو د عرفان او تصوف لاره خپله کړې، نفسي تذکیه، ځان پېژندنه، انسان پېژندنه او خدای پېژندنه، د انساني چلند سمون، د نفسي غوښتنو کنټرول او مهارول، د دین پر اصولو پوهېدل او ودرېدل د دواړو شاعرانو د کلام ګډ محتوایي ټکي دي. دواړو شاعرانو په شعر کې له ساده او عام فهمې ژبې څخه کار اخیستی، داسې ژبه چې عوام او خواص ټول پرې په اسانۍ سره پوهېدی شي.

ketabton.com - The Digital Library

توارد:

سره لـه دې چې د شيخ سـعدي او رحمـان بابـا د ژونـد تـرمنځ نـږدې (ځلورنيمې) پېړۍ زماني واټن دی، خو دا هغه مهال دی چې دري ژبـه پـر ټولې سيمې خوره وه او ددې ژبې د اديبـانو شـهرت عـام و. دا خبـره لـه حقيقته لرې نه ده چې رحمان بابا او د هغه هممهالي شاعران به لـه دري ادب څخـه پـوره خبر وو او د هغـو لـه مطالعې بـه يې فـيض هم مونـدلی وي، خو دې کې هم شك نـه شـته چې تـوارد او تصادف بـه هم د دواړو شاعرانو په شعرونو کې د ګډو ټکو د رامنځتـه کېدو سبب شوی وي. توارد له مخکيني شاعر سره د وروستي شاعر د کلام هغـه محتـوايي او شکلي ورتوالی دی چې وروستني شاعر له مخني هغـه څخـه پـه شعوري او قصـدي ډول څـه نـه وي را اخيسـتي، خـو پـه ناشـعوري، ناليـدلي او نالوستي ډول د دواړو د کلام يـو څه برخـه سره ورتـه والی ولـري. پـه بلـه وينـا تـوارد ((پـه ژبـه کـې يـو پـه بـل پسـې وارېد ېـدلو تـه يـا پـر يـوه وخـت داخلېدلو ته وايـي. پـه ادبـي اصطلاح کې کـه يـو شـاعر پـر يـوه وخـت يـو مضمون پـه يـوه شـعري قالب کې ويـلای وي. پـر بـل وخـت بـل شـاعر بيـا همغه مضمون په همغو کلمو کې بې له دې چې د هغـه بـل شـاعر پـر شـعر خبر وي، ووايـي، تـوارد ورتـه وايـي. کلـه داسې وي چې پـه مضـمون کې تـوارد پـېښ شي او کلـه پـه کلمـو کې. ځينـې وخـت يـو څـوك لـه چـا ډېـر متاثره وي، د هغه د کلام په بيا بيا لوستلو ځينې کلمې، اصطلاحګانې ترکيبونـه او مضـمونونه د هغـه پـه ذهـن کـې پرېـوزي. کلـه چې بيـا خپلـه سـنجونه کـوي د هغـو ځيزونـو اثـرات پـه کـې ليـدل کېـږي.))[۴] لـه شـيخ سعدي څخه د رحمان بابا محتـوايي الهـام رد ېدلای نه شي، خو څرنګه

ketabton.com - The Digital Library

چې هغه وخت د اثارو چاپ او تکثیر د نن په شان عام نه و، نو ځکه خو ویلای شو چې ددې الهام تاثیرات به ډېر مستقیم نه وي، ځرنګه چې دواړه عارفان، صوفیان او شاعران د یوې واحدې فکري دایرې په حدودو کې فعال وو، نو ځکه خو یې د اخلاقي اډیالونو او فضایلو په بیان کې د محتوایي توارد او تصادف خبره هم رد ېدلای نه شي.

شیخ سعدي په (اوومه) هجري پېړۍ کې د اسلامي نړۍ په تېره بیا د دري ادب یو ستر عرفاني، روحاني او ادبي شخصیت تېر شوی دی، د دین د اساساتو تل ته ورکښته شوی و او د اسلام پر اکثرو ارکانو او رموزو پوه و، خدای پالنه، انسان پالنه، ذهني او نفسي تذکیه، د انسان د اخلاقي نظام جوړښت، عرفان، ځان پېژندنه او خدای پېژندنه د شیخ سعدي رحمة الله علیه د کلام فکري اساسات جوړوي، بوستان، ګلستان او په مجموعي ډول د هغه ټول کلیات د همدغو ارزښتونو د ځلونې انځورګري کوي. رحمان بابا د یولسمې هجري پېړۍ په وروستۍ نیمايي او د دولسمې هجري پېړۍ په لومړیو کې د پښتو ستر شاعر او لوی عارف تېر شوی، رحمان بابا بیا د خدای په مینه او د هغه د مخلوق په محبت کې غرق انسان دی، هغه وايي چې: دا دنیا ده خدای له عشقه پیدا کړې، تصوف، عرفان، د نفس پاکوالی، اخلاقي فضایل، انسانیت او د هغو پالنه د رحمان بابا د کلام محتوایي خواوې دي.

دلته غواړو ددغو دوو سترو عارفانو انساني لارښوونو، اخلاقي ایډیالونو او د دیني نصایحو سپړنې او پرتلنې ته لږ تم شو.

ketabton.com - The Digital Library

عدالت:

سعدي د عدالت تامين او پالنه د هر انسان او په تېره بيا د عـادل انسـان لپـاره د تلپـاتې يادګـار وسـيله ګڼي، وايـي ظـالم او عـادل دواړه لـه نړيـه تلونکي دي، خو له يوه څخه د ظلم قاعده پاتې کېږي او له بل څخـه نېـك نوم.

ظالم برفت و قاعده زشت ازو بماند

عــادل بــرفت و نام نيکو يادګار کرد

د رحمان بابا په کلام کې هم عدالت او د عدالت تامين يو مهم عنصر دی، هغه هم د شيخ سعدي په شان پر عدالت ټينګار کوي او لـه هر انسانه د انصاف او عدالت غوښتونکی دی:

پـه انصاف په عدالت به نوشېروان شـې

هـر عمـل بـه د خـپل ځان په ترازو کړې

د سکندر په څېر جهان به درڅرګند شي

که سر کـوز پـه ايينه د خـپل زانـو کړې

هنر:

سعدي هنر، پوهه او کمال د انسـان لپـاره سـتر ثمر ګڼي، دده پـه نظـر د انسـان هنـر همغـه دی چې هغـه خپلـه ظـاهر شـي او پـه خپلـه د هنرمنـد شخصيت تثبيت کړي، نه دا چې هنرمند د هغه يادونه وکړي:

ketabton.com - The Digital Library

اگر هست مرد از هنر بهره ور

هنر خود بگوید نه صاحب هنر

رحمان بابا هم د سړي جوهر د هغه هنر ګڼي، هنر د سړيتوب معيار ګڼي، نه زر او زور:

دنيا دارکه مستغني په سيم و زر دی

هنرمندو څخه ګنج د خپل هنر دی

بېهوده بـه زورور و ځـان تـه وايي

د دنيـا سـړی کـه هـر څو زورور دی

شتمني:

شيخ سعدي مال، متاع او دنيايي شتمني داسې يوه اړخيزه لاره ګڼي چې له هغو سره زياته مينه او لېوالتيا ددې سبب ګرځي چې څوك ترې بېرته نه شي راوتلای.

کسی ره سوی گنج قارون نبرد

و گر برد ره باز بيرون نبرد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې تخت و تاج او د دنيا مال چاته نه پاتې کېږي، که يوڅوك پاچا او ستر واکمن هم وي، نو يوه ورځ به يې دا تاج و

ketabton.com - The Digital Library

تخت له خاورو سره برابر شي، نو ښه خبره داده چې انسان نېکي وکړي او د نېکۍ له امله خپل نوم پرېږدي.

اورنګ زېب چې ارايش د تخت و تاج کا

تخت و تاج به يې مرګ تاخت و تاراج کا

پــه جـهان کې به يې پاتې ښه بد نوم شي

دی کـه چـارې د کـسری کـه د حجاج کا

رحمان بابا پر دې بيا ټينګار کوي چې د هېچا شتمني او واك تلپاتې نه دي او اخر له منځه ځي:

خــان سلطان ددې جـهـان

اخر درومي خــوار حــيران

نه يې مل نه يې حامي وي

درد يې داسې پــه خپل ځان

بــادشاهي يې پــاتې کېږي

زړه يـــې چـوي پـــه ارمـان

مينه او مينان:

سعدي هغه کسان چې له چا سره د زړه لـه تلـه مينـه او محبت ولـري او د هغو په مينه کې غرق وي، عيناً لکه مـړي ګڼي چې اواز تـرې نـه خبـږي،

ketabton.com - The Digital Library

ددې شعر يو تعبير دادی چې څوك د خدای په مينه كې ډوب وي، هغه نه د بل چا خبره اوري او نه چاته غوږ نيسي، هغه يوازې په خپله مينه كې ډوب وي.

عاشقان کشتگان معشوقند

بـر نيايـد زكـشتگان اواز

رحمان بابا هم عشق داسې يو سېلاب گڼي چې هر څه له مخې پسې وړي او هېڅ بند ورته د ټينگې نه دی:

هـر چې ژغـوري ســرومال په عاشقۍ كې

هـغه كـړی كـور پــه مخ كې د سېلاب دی

ته چې خوب غواړې په عشق كې راته وايه

كوم چا كړی د زمري په خوله كې خواب دی

رحمان بابا ، ناز، نخرې، ازار او درد د عشق او معشوقې خصلت گڼي، خو دی په دې نظر دی چې څوك د عشق په لاره ځي، نو دا نخرې به زغمي.

معشوقې همېشه ناز په عاشق كاندي

رحمــان هېڅ له خپله ياره ازار نه دی

ketabton.com - The Digital Library

يا هم:

چې د ستا د عاشقۍ په تېغ شهيد شي

د رحـــمان غـــاړه بــه هــاله شــــي ادا

رحمان بابا دا دنيا د عشق او مينې زېږنده او عشق بيا د ټولو مخلوقاتو پلار ګڼي:

دا دنـيا ده خداى له عشقه پيدا کړې

د جــمله وو مــخلوقــاتو پــلار دى دا

رحمـان بابـا د عشـق پـه لاره کـې د خطرونـو د مخنيـوي لپـاره سپارښـتنه کوي چې مين بايد ځان ته يو لارښود وټاکي:

بې رهبره يون د عشق په لاره ګران دى

دلــته بــويه چې پيدا کاندي رهبر څوک

نېک کارونه:

سعدي تر هر څه زيات پر ښو اخلاقو، نېك چلند او پـه يـوه لنـډه مانـا پـر سړيتوب ټينګار کوي، هغـه وايـي، نـه دا نـړۍ پاتې کېـږي، نـه د انسـان خوښي او خوشالۍ، خو کوم څه چې انسان ته تلپاتې ژونـد ورکـوي، هغـه د انسان هغه نېکي ده چې تر ده وروسته نور دى په همغه نامه يادوي:

ketabton.com - The Digital Library

جهان نماند و خرم روان آدمی

که باز ماند از او درجهان به نیکي یاد

رحمان بابا هم دا دنیا او د هغې خوشالۍ یوه ننداره بولي چې ډېر ژر تېرېدونکې ده، خو سړی باید د سبا غم وخوري.

د دنیا په تماشا چې څوك نازېږي

خو هم نن یې تماشا ده سبا نه ده

دی نېك کارونه د نېکو خلکو او بد کارونه د بدو خلکو زېږنده ګڼي:

نېکو کاره نېك افعال شي

بد کردار او بد افعال شي

سرنوشت د سړي ګوره

یو عیسی وي بل دجال شي

چې نېك بخت وي نیکویي کا

چې بدبخت وي بدسګال شي

فال به څه ګوري رحمانه

خپل افعال د سړي فال شي

ketabton.com - The Digital Library

مقصود:

سعدي د نورو صوفيانو او عارفانو په شان زړه د خپل محبوب اصلي خونه او ځای ګڼي او په دې نظر دی چې هر څه (خپل مقصود او مرام) بايد په خپل ځان او زړه کې وګورو، که ځان ته متوجه نه شو خپل مقصود په دښتو او بيابان کې نه شو پيداکولای.

عمرها در پی مقصود به جان گرديدم

دوست درخانه و ماگرد جهان گرديدم

خود سراپرده قدرش زمکان بيرون بود

انکه ما در طلبش کون و مکان گرديدم

رحمان بابا هم زړه د عبادت او دعا د قبلېدو اساسي ځای ګڼي او هر انسان ته وايي، که غواړې خپل مقصود حاصل کړې، د بل انسان زړه مه ازاروه او د هغه د ابادۍ هڅه وکړه.

د خليل تر کعبې دا کعبه ده لويه

که اباد کا څوك ويران حرم د زړه

او يا هم:

که دې نيت وي د کعبې د جوړولو

د بېوسه انسان زړه جوړ کړه کعبه ده

ketabton.com - The Digital Library

زړه:

لوی عارف او صوفي شیخ سعدي د انسان زړه داسې یو شی ګڼي چې هر ځل چاته نه ورکول کېږي او دا داسې متاع نه ده چې بار بار دې د معاملاتو په بازار کې خرڅه شي:

دل به بازار من آورده و بفروخته ای

دل بفروخته مفروش به بازار دګـــــر

په دې بیت کې ژمنه، وفا او نوره محتوا شامله ده.

رحمان بابا بیا د عرش او کرسۍ تر مرتبې هم د زړه مرتبه لوړه ګڼي، وایي:

چې یې عرش او کرسي لاندې تر قدم وي

بـــــالاتــــر دې هسې شان قدم د زړه

غوړه مالي:

غوړه مالي، د پاچاهانو د خوشالۍ لپاره په درباري چلند کې ناقانونه افراط او تفریط یوه داسې ناروغي ده چې ټولنه له سختو ستونزو سره مخامخولای شي، خو ځینې وخت بیا داسې هم وي چې ځینې شاهان د مشاورینو ښه نظر هم اوري او هم یې عملي کوي. شیخ سعدي دغسې یو حالت ته متوجه دی او وایي افسوس د هغه شخص په حال چې حاکم

ketabton.com - The Digital Library

يې ښه خبره اوري، خو دی يې ورته نه کوي، دا حالت د ډېر افسوس خبره ده:

هر که شاه آن کند که او گوید

حـيف باشد که جز نکو گويد

رحمان بابا بيا غوره مالي د نوکرانو يوه مجبوري گڼي او وايي:

هـــر چې کاندي نوکري د بادشاهانو

خواه ناخواه به د دربانو منت بار وي

چو پـتـيا:

حضرت علي کرم الله وجهه ته يوه خبره منسوبه ده چې وايـي: ((د هر چا شخصيت د هغه د ژبې تر شا پټ دی.)) رښتيا خبره هم همدا ده تر هغه پورې چې يو څوك خبرې ونه کړي، نو د هغه د پوهې او شخصيت جاج ورڅخه نه شي اخيستل کېدلای او د پوهې کچه يې نه معلومېږي. شيخ سعدي رحمة الله عليه هم همدا پخه خبره د خپل کلام په يوه بيت کې ځای کړې، وايي:

تا مرد سخن نگفته باشد

عيب و هنرش نهفته باشد

ketabton.com - The Digital Library

حضرت رحمان بابا بیا خاموشي یوه لوړه مرتبه ګڼي، خو دی دا مرتبه په هغه شرط ماتوي چې له خپل یار سره پر خبرو لګیا وي، له دغسې یو حالت پرته رحمان بابا هم خاموشي یوه لوړه مرتبه او مقام ګڼي:

خـامـوشي کـه هـر څـو لـویـه مـرتبـه ده

زه مـــې یار سره په سوال او ځواب خوښ یم

ټولنیز اخلاق:

د شیخ سعدي په کلام کې پر ټولنیزو اخلاقو هم ډېر ټینګار شوی، خو د ټولنیزو اخلاقو ترڅنګ سیاسي اخلاقو ته هم ډېر پام شوی، د پاچاهانو غرایز او نفسي خواهشات هم تشریح شوي او د درویشانو هم. هغه په یوه حکایت کې وایي، لس درویشان پر یوه ټغر راټولېدی شي او خپله ډوډۍ له یو بل سره نیمولای شي، خو په یوه اقلیم او یوه جغرافیه کې دوه پاچاهان نه شي ځایېدلای. د سعدي دا مثال همدا اوس زموږ په ټولنه کې په ښه ډول د تطبیق وړ دی. سعدي دا د پاچاهانو یوه غریزه ګڼي چې یو ځای لاندې کړي، نو بیا د بل د نیولو هوس لري:

ده درویش در ګلمی بخسبند
دو پادشاه در اقلیمی نګجند

او یا هم:

نـــیم نـانی ګـر خورد مرد خدا
بذل درویشان کـــند نیمی دګر
مـــلك اقلیمی بګـیرد بادشاه
همــچنان در بـــند اقــلیمی دګر[۵]

ketabton.com - The Digital Library

رحمان بابا بیا په دې نظر دی چې د خانانو او ملنګانو سره کلي نه کېږي، دی دواړه یو د بل مقابل لوري ګڼي:

نـــه شي د خـانانو مـلنګانو ســره کلي
چېرته عزیزخان چېرته ملنګ عبدالرحمن

رحمان بابا بیا درویشان تر شاهانو لوړ ځکه ګڼي چې د خپل روحاني قوت په برکت تر عرشه هم مزل کولای شي او شاهان له دې سفره عاجز دي:

په یوه ساعت تر عرشه پورې رسي

مــا لیدلی دی رفتار د درویشانو

اصلیت:

شیخ سعدي رحمة الله علیه په دې نظر دی چې د یو شي فطرت او طبیعي خواص په اسانۍ سره نه بدلېږي، که هر څومره یې روزنه او پالنه هم وشي. ددې اخلاقي نظر نتیجه داده چې موږ باید د هر شي اصل ته مراجعه وکړو او د هغه د اصل په مقیاس هغه په ټولنیزو معاملاتو کې شامل کړو، د لېوه له بچي څخه د انسان د بچي د چلند هیله هسې خواري ده که څه هم هغه له انسان سره رالوی شي، خو وروستۍ نتیجه یې خپل اصل ته رسېږي.

عاقبت ګرګ زاده ګرد شود

ګــرچه با آدمی بزرګ شود

ketabton.com - The Digital Library

رحمان بابا بیا دې ډول پیغام ته په ښه ډول اشاره کړې، هغه وايي:

نه لېوه په ادمیت اموخته کېږي

نه امید د مروت شي له افلاکا

لـــه فلکه د وفا امید باطل دی

کلـــه دیو له آدم زاد سره وفا کا

شیخ سعدي وايي، پاچا باید ظلم خپله دنده ونه ګڼي او نه باید د پسه د ساتلو دنده لېوه ته وسپارل شي. د پاچا د ظلم کارونه د خپل ملك د دېوالو د نړولو مانا لري.

نـــکند جور پیشـــه سلـــطان

کـــه نبایـــد زګـــرګ چوپـــان

پادشاهی که طرح ظلم افکند

پای دیوار ملك خویش بکند

رحمان بابا بیا وايي چې کم ذات ته باید واك ونه سپارل شي، ځکه چې له هغه څخه د نېکۍ هیله نه شي کېدی.

له کم ذات بې دیانته بې غمازه

طمع مه کړه د نېکۍ د بو قیراط

ketabton.com - The Digital Library

خواخوږي:

سعدي که څه هم خپل اخلاقي ایډیالونه د اسلامي عرفان په ګانه سمبال کړي، خو دا اخلاقي ایډیالونه نه یوازې په یاده دایره کې د مطالعې و ړدي، بلکې د ټولو ادیانو او افکارو په هنداره کې هم د مطالعې او تائید وړ دي. د سعدي یو شعر چې ډېر مشهور دی او دی په کې د ادم زامن د یوه بدن ببلابېل غړي ګڼي، د نړۍ د ټولو ملتونو عمومي روحیه تشکیلوي، ځکه خو یې د ملګرو ملتونو د ودانۍ پر دروازه هم لیکلی دی، سعدي رحمة الله علیه وایي:

بنی ادم اعضای یکدیگرند
که در افرینش زیک گوهرند
چو عضوی به درد اورد روزگار
دگر عضوی ها را نماند قرار
توکز محنت دیگران بی غمی
شاید که نامت نهند آدمی

له پورته کلام څخه د سعدي فکري نړۍ لید خورا ښه څرګندېږي چې سعدي پر ټول بشر د لوړو اخلاقي پرنسیپونو د تطبیق غوښتونکی دی.

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې انسان یا د ادم زامن ټول د یوه وجود یا یوه صورت مانا لري. په کار ده چې یو بل سره په غم او درد کې شریك وي، ښه کارونه وکړي او له بدو ډډه وکړي.

ketabton.com - The Digital Library

کـــر د ګلـــو وکـــړه چـــې ســـیمه دې ګلـــزار شـــي
اغـــزي مـــه کـــره پـــه پښـــو کـــې بـــه دې خـــار شـــي
ادم ذاد پـــــــه معنـــــــی واړه یـــــــو صـــــــورت دی
هـــــر چـــــې بـــــل ازاروي هغـــــه ازار شـــــي
کـــه تـــه نـــه کـــوې نظـــر د چـــا و عیـــب تـــه
هـــر ســـړی بـــه ســـتا د عیبـــو پـــرده دار شـــي
کـــه بـــل بـــد کانـــدي تـــه ښـــه ورســـره وکـــړه
هـــر یـــو نخـــل چـــې میـــوه لـــري سنګســـار شـــي
هغـــــه زړه بـــــه لـــــه توپانـــــه پـــــه امـــــان وي
چـــې کښـــتۍ غونـــدې د خلکـــو بـــار بـــردار شـــي

عدل او نېکنامي:

سعدي سخاوت، بخشش، ځوان طبیعي، لورېینه او د بېکسو لاسنیوی د حاکم یوه ځانګړنه ګڼي او وایي چې خزانه چاته نه پاتې کېږي، خو نېك نوم پاتې کېږي. سعدي د (قارون) او (نوشین روان) او د هغوی عملونه ښه مثال ګڼي.

قارون هلاك شد که چهل خانه ګنج داشت
نـــوشین روان نـــمرد که نام نکو ګذاشت

رحمان بابا وایي:

که په ګنج د شاهي فخر شهریار کا
عاشقان یې د د دلبرو په رخسار کا

ketabton.com - The Digital Library

خرقه پوشو په خرفه کې دی موندلی
هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

رحمان بابا بیا سخاوت او بخشش د مال د زیاتوالي وسیله ګڼي او وایي:

خزانه په سخاوت سره زیاتېږي

د کوهي اوبه چې وکاږې بسیار شي

***

مړول د وږي ګېډې مشکل نه دی

مړول د وږیو سترګو مشکل کار دی

نظم:

په ټولنه کې د عدالت او نظم د تامین به خاطر سعدي په دې نظر دی چې حاکم باید په خپله د عدالت نمونه شي، پر خیانت لاس پورې نه کړي، که چېرې په خپله واکمن په ټولنه کې د خیانت مرتکب شي، نو دا کار ددې سبب ګرځي چې لښکریانو ته پلمه او روحیه ورکړي او هغو زر ځله جنایت وکړي. سعدي په ټولنه کې د نېك واکمن د حاکمیت غوښتونکی دی او بیا له هغه څخه د نېکو او ښو خلکو د ګومارنې هیله لري.

ketabton.com - The Digital Library

اگــر زبــاغ رعیت ملك خوردسیبی

پــراورنــد غلامان او درخت از بیخ

به پنج بیضه که سلطان ستم روادارد

زنند لشکریانش هزار مرغ به بیخ

رحمان بابا هم په ټولنه کې د ناکره او بدو خلکو له ګومارنې سره سخت حساسیت ښیي او هغوی له لېوني سپي سره تشبه کوي او وايي چې دا داسې ناروغي رامنځته کوي چې د ټولنې نظم له منځه وړي او درملنه يې ناشونې ده:

رحمان بابا وايي:

ورك شــــه ورك شــــه بـــدكردار او بـــد ســـړی

كـــه دې ورور دی كـــه عزيـــز وي كـــه پـــردی

تـــر هغـــه لانېكـــو كـــار بېګانـــه ښـــه دی

چـــې بـــدكار شـــي د چـــا زوی او يـــا نمســـی

هغـــه خلـــك همـــه واړه لېـــوني كـــا

چـــې پـــه كلـــي كـــې يـــو ســـپی شـــي لېـــونی

مړنـــي ويلـــي بويـــه و هغـــه تـــه

چـــې بـــې وجـــې ازار نـــه كانـــدي يـــو شـــی.

ketabton.com - The Digital Library

د حاکم په باب بیا رحمان بابا وايي:

کــه پــه قطــع د تمــام جهــان ملــك يــې
چــې لــه ځانــه خبــر نــه يــې لاهلــك يــې
کــه د لمــر پــه څېــر څرګنــد شــې پــه جهــان کــې
څــو پــه زړونــو پســنديده نــه شــې لاورك يــې

پوهه او شتمني:

ځينې خلك په دې نظر دي چې پانګه، دولت او خزانه دا په ډېر علم، پوهې او ذکاوت نه ترلاسه کېږي، ځينې يې د بخت کار ګڼي او ځينې يې خدايي ورکړه. سعدي هم شتمني او پانګه د علم کار نه ګڼي. هغه وايي:

بخـــت و دولـــت بـــه کـــار دانـــی نيســـت
جـــز بـــه تائيـــد اســـمانی نيســـت
افتـــاده اســـت در جهـــان بســـيار
بـــی تميـــز ارجمنـــد و عاقـــل خـــوار
کيميـــاګر بـــه غصـــه مـــرده و رنـــج
ابلـــه انـــدر خرابـــه يافتـــه ګـــنج

رحمان بابا هم د ژوند يو شمېر کارونه او پرمختياوې، شتمن کېدل او نور يوازې په عقل پورې نه تړي، طالع، بخت او نور چانسونه هم په کې دخيل ګڼي، نو ځکه خو وايي:

ketabton.com - The Digital Library

عقل مه غواړه طالع غواړه رحمانه

عــقل مــن د طـــالعمنو غلامان دي

دا هم وايي چې:

دا دنيـــا پـــه احمقانو ده ودانه

دانا نه کا په دنيا باندې غرض

عـيـب:

غيبت، د يوه بل عيب لټول او بل ته يې رسول يوه نـاروغي ده چې هم اسلام مـردوده کړې او هم انسـاني ارزښـتونو، شيـخ سعدي هغـه کسـان غندي چې د بل انسان عيب لټوي او بيا يې نورو ته انتقالوي:

هــر که عيب ديگران پيش تو اورد وشمرد

بی گمان عيب ترا پيش ديگران خواهد برد

رحمان بابـا هم غيبت او د بـل عيـب لټول يـوه سـتره نـاروغي ګڼي او پر هغه انسان غوسـه ښکاره کوي چې د بـل عيبونـه لټوي او خپـل عيبونـه او نيمګړتياوې پټوي. رحمان بابا دې ډول اشخاصو ته په خطاب کې وايي:

چې مدام د بل و عيب و ته نظر کړې

خـــداى له خپله عيبه ولې ناخبر کړې

که دې خپله ګناه لويه لکه غر وي

په حيله حيله به غر د مچ وزر کړې

ketabton.com - The Digital Library

دا سپارښتنه هم کوي چې:

که ته نه کړې په بل چا باندې غرض

بـــل به هم نه کا په تا باندې غرض

روزنه:

سعدي په ښوونه، روزنه او بدلون کې د یو چا یا یو شي اصل ډېر مهم ګڼي، هغه وايي ځینې شیان د بدلون وړ دي، خو ځینې چې د خپل طبیعت تابع وي، پر هغو باندې خواري کول د وخت ضایع کول دي.

چـــون بـــود اصـــل ګـــوهری قابـــل

تربیـــــت را در او اثـــــر باشـــــد

هـــیچ صـــیقل نکـــو ندانـــد کـــرد

اهنـــی را کـــه بـــد ګهـــر باشـــد

رحمان بابا وايي:

هـــر چـــې کـــر کـــا د وربشـــو غـــنم غـــواړي

لـــه خـــاطره دې بېـــرون کـــا دغـــه خیـــال څـــوک

ســـړیه بویـــه چـــې پـــه نېـــک عمـــل یـــاد پرې

نـــه چـــې نـــاز کـــا د دنیـــا پـــه ملـــک و مـــال څـــوک

ketabton.com - The Digital Library

شیخ سعدي وايي:

سـ‍ـــګ بــــه دريـــاى هفـــت ګانـــه بشـــوى
کـــه چـــو تـــر شـــد پليـــد تـــر باشـــد
خـــر عيســـى ګـــرش بـــه مکـــه برنـــد
چـــون بيايـــد هنـــوز خـــر باشـــد

رحمان بابا هم د يو شي اصل مهم ګڼي، هغه پيغام چې شيخ سعدي په خپل کلام کې ځاى کړى. رحمان بابا هم تقريباً هغه ته ورته پيغام لري، رحمان بابا د اصليت پيغام په يو بل ډول ځاى کړى دى.

شـــاه جهـــان او اورنـــګ زيـــب غونـــدې اشـــراف
صـــدقه شـــه تـــر منصـــور غونـــدې نـــداف
دا ځلـــــور مذهبـــــه واړه ســــره يــــو دي
مـــا او تـــا پـــه کـــې پيـــدا کـــړ اخـــتلاف
د مکـــې پـــه بزرګـــۍ کـــې هـــيڅ شـــك نـــه شـــته
ولـــې خـــر بـــه حـــاجي نـــه شـــي پـــه طـــواف

تدبير:

شيخ سعدي په دې نظر دى چې د يو ملك د ابادۍ لپاره دا ضروري ده چې هلتـه بايـد هغـه کسـان پـه کـار وګومـارل شـي چـې لـه خدايـه ويـره احساسوي، خطر مخکې تر هغه چې واقع شي، بايد رفع شي، که يو ځل

ketabton.com - The Digital Library

زیان او خطر پیښ شو، نو زیان رسوونکي ته که بیا سزا هم ورکړل شي، ګټه نه رسوي، نو ښه داده چې خطر تر پیښېدو وړاندې رفع شي.

خـــدا تـــرس را بـــر رعیـــت ګمـــار
کـــه معمـــار مملکـــت ســـت پرهیزکـــار
ریاســـت بدســـت کســـانی خطاســـت
کـــه از دستشـــان دســـت هـــا برخداســـت
ســـرګرك بایـــد هـــم اول بریـــد
نـــه چـــون ګوســـفندان مـــردم دریـــد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې هر کار مخکې تر دې چې واقع شي، هغه ته باید تدبیر ونیول شي.

هغه وايي:

چـــې پـــه وخـــت د ځنکـــدن وکـــاږې ریـــره
تـــر نـــن ولـــې هســـې ناســـت یـــې بـــې تـــدبیره
هـــر ســـړی چـــې ګانـــده غـــم پـــه مـــخ کـــې وینـــي
لـــه هغـــه غمـــه لانـــن ګرځـــي دلګیـــره
چـــې ســـبا ارمـــانوې پنـــد د پیرانـــو
ولـــې نـــن د پیـــر طلـــب نـــه کـــړې بـــې پیـــره

ketabton.com - The Digital Library

سرېټوب:

سعدي خاکساري او تواضع د انسان د لوړتیا عامل ګڼي او پر هغو ټینګار کوي، وایي:

زخـــاك آفريـــدن خداونـــد پـــاك
پـــس اى بنـــده افتـــادگى كـــن چـــو خـــاك
حـــريص و جهانســـوز و ســـركش مبـــاش
زخـــاك افريدنـــدت آتـــش مبـــاش
چـــون گـــردن كشـــيد اتـــش هوفنـــاك
بـــه بيچـــاره گـــى تـــن بنـــداخت خـــاك
چـــو ان ســـرفرازى نمـــود ايـــن كمـــى
از آن ديـــو كردنـــد ازيـــن آدمـــى

رحمان بابا هم په ژوند کې تواضع، خاکساري په حقیقت کې د لویي نښه ګڼي، هغه سرېتوب په مال و دولت، شتمنۍ او نورو مالي امکاناتو پورې نه تړي هغه په دې نظر دی چې:

ادمـيت پـه مـال دولـت نه دى رحمانه
بت كه جوړ كړې د سرو زرو انسان نه دى

بل ځای وایي:

لــه سرېه غرض واړه سرېتوب دى
نه چې پټ وي د سرو زرو په لباس

ketabton.com - The Digital Library

قناعت:

سعدي قناعت او ښه چلند د انسان د نېکمرغۍ بل عامل ګڼي او وايي، ځوک چې غواړي د انسانيت لاره خپله کړي هغه بايد لومړی د نفس له سپي سره مقابله کوي.

خـــــدا را ندانســــــت و طاعـــــت نكــــرد
كــــه بــــر بخـــت و روزی قناعـــت نكـــرد
قناعــــت تــــوانګر كننـــد مــــرد را
خبـــــركن حـــــريص جهـــــانهګرد را
ســــكوتی بدســـت آورای بـــی ثبـــات
كــــه برســـنګ ګـــردان نرويـــد نبـــات
كســـی ســـيرت آدمـــی ګـــوش كـــرد
كـــه اول ســـګ نفـــس خـــاموش كـــرد

رحمان بابا هم قناعت د انسان د نېکمرغۍ لوی عامل ګڼي، ان تر پاچاهيه يې هم پورته ګڼي:

پـــه ښـه خـوی لـــه بـد خواهـــانو بـې پـروا يـــم
پـــه نرمـــۍ لكـــه اوبـــه د اور ســـزا يـــم
قناعــــت مــــې تـــر خرقـــې لاندې اطلـــس دی
پـــټ د درســـت جهـــان پادشـــاه ظـــاهر ګـــدا يـــم

ketabton.com - The Digital Library

رحمان بابا قناعت د سعادت سبب ګڼي وايي:

هغــــو بيامونــــده ســــعادت پــــه دا دنيــــا
چـــې يـــې وكـــړ قناعـــت پـــه دا دنيـــا
هـــر ژونـــدی چـــې د مـــرده پـــه قبـــر ورشـــي
بـــس دی دومـــره نصـــيحت پـــه دا دنيـــا

بل ځای وايي:

د قـــانع تر قناعته صدقه شه

هم دنيا او هم دينار ددې دنيا

بل ځای وايي:

چې كيميا د قناعت يې په لاس كېوزي

كه ګدا وي د قارون په څېر توانګر شي

رحمان بابا دا هم وايي تر څو چې انسان په خپله پر يو شي قناعت ونه كړي، هغه هېڅكله په سيم وزر نه مړېږي.

موړ به نه شي هيڅ سړی بې قناعته

كه يې خونه وي په سيم و په زر ډكه(۶)

ketabton.com - The Digital Library

وقایه:

په طبابت کې یوه مقوله ده چې وقایه تر معالجې ښه ده، سعدي هم په دې نظر دی، مخکې تر دې چې پېښه واقع شي، باید علاج یې وشي، تر پېښې وروسته تدبیر نیول، کومه ګټه نه لري:

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد
دریغ سود ندارد چو است کار از دست
به روزګار سلامت سلاح جنګ بساز
وګر نه سیل چو بګرفت سد شاید بست

رحمان بابا هم دې ته ورته پیغام په خپل کلام کې ځای کړی، هغه په دې نظر دی، مخکې تر دې چې یو عمل ترسره شي، باید فکر پرې وشي، که چېرې یو ځل وخت ضایع شو هغه تېر ساعت بېرته نه راګرځي، نو ځکه خو باید هر کار ته ډېر دقت وشي.

تر ورخ تېرې اوبه بېرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بېرته بیا
تېر ساعت په مثال مړی د لحد دی
مړ چا نه دی ژوندی کړی په ژړا

دوستي او دښمني:

سعدي د دوستۍ او دښمنۍ لپاره هم پاخه معیارونه ټاکلي، ددې معیارونو له جملې څخه (اصلیت) یو اساسي معیار دی. سعدي په دې

ketabton.com - The Digital Library

نظر دی چې د لباس په تغیر ماهیت نه بدلېږي او انسان باید د دښمن په پېژندنه کې د هغه اصل ته ډېر متوجه وي:

دشـــمن اګـــر دوســـت شـــود چنـــد بـــار
صـــاحب عقلـــش نشـــمارد بـــه دوســـت
مـــار همـــان اســـت بـــه ســـیرت کـــه هســـت
ور چـــه بـــه صـــورت بـــدر آیـــد زپوســـت

رحمان بابا وايي:

لـه نا اهلو د وفا طمع ومه کړه
ګنده نل به نیشکر نه شي هرګز

بل ځای وايي:

د بـې دردو همدمي به دې بې درد کا
د نـامردو هـمدمي بـه دې نامرد کا

رحمان بابا دغه راز د دوست پر انتخاب ټينګار کوي او وايي:

لـــه اغیـــار ســـره خنـــدا څـــه پـــه کـــار نـــه ده
لـــه اغیـــار ســـره ســـودا څـــه پـــه کـــار نـــه ده
بـــد لـــه بـــدو ســـره بویـــه نېـــك لـــه نېکـــو
د جفـــا پـــه ځـــای وفـــا څـــه پـــه کـــار نـــه ده.

د سعدي(رح) ټولو کلیاتو، ګلستان، بوستان، غزلو، قصایدو، قطعو، څلوریزو او نور ټولو کې دومره اخلاقي فضایل بیان شوي چې یوازې د

ketabton.com - The Digital Library

موضوعګانو تشه یادونه یې د یوې لیکنې له حدودو څخه وځي، پاتې لا د ډولو څېړنه. د سعدي په کلام کې د شاهانو سیرت ته اشاره شوې، د درویشانو اخلاق بیان شوي، د قناعت په باب د کاڼي کربښې راغلي، د مجلس نزاکت او چوپ پاتې کېدل او د هغو فضایل بیان شوي، د ځوانۍ پرمهال د انسان کرکتر تشریح شوی، د سپین ږیرتوب په حالت کې انساني کرکتر ته اشاره شوې، د ښې روزنې او پالنې تدبیر، عشق، مستۍ او شور، تواضع، پر کم څیز قناعت، توبې، عافیت او نورو مسایلو په باب ګڼ شمېر نصیحتونه او حکایتونه راغلي او هغه په کیسه ییز او داستاني ډول په مثالونو کې توضیح شوي دي. موږ د سعدي د علم، نصیحت او اخلاقي لارښوونو له دریاب څخه یوازې یو څو مرغلرو ته نغوته وکړه او همغه مو د اخلاقي ایډیالونو د یو بل ستر لاروي حضرت عبدالرحمن بابا له اخلاقي مرغلرو سره پرتله کړې. د رحمان بابا په کلام کې هم ستر اخلاقي او انساني ایډیالونه بیان شوي دي او د ډولو یادول دلته شوني نه دي، دا یو اوږد بحث دی او زیاتو لیکنو او ځانګړو اثارو ته اړتیا لري چې د اسلامي نړۍ د دغو دوو سترو ادبي او عرفاني څېرو د کلام مرغلرې لاپسې وڅېړل شي او لاپسې وځلول شي. خو موږ یې دلته د بېلګې په توګه یوازې څو برخو ته په لنډیز سره اشاره وکړه.

ketabton.com - The Digital Library

اخځونه

(۱) اریانا دایرة المعارف(پښتو)، څلورم ټوك، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۹۰ ل کال، ۴۲۸ مخ.

(۲) پټه خزانه، محمد هوتك، د پوهاند عبدالحی حبیبي سریزه او تعلیقات، د پوهنې وزارت، ۱۳۳۹ل کال، ۹۴ مخ.

(۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دورې، سرمحقق زلمی هېوادمل، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال، ۱۷۵ مخ.

(۴) د بدیع فن او پښتو شاعري، پوهنیار محمد ابراهیم همکار، د میدان وردګ ولایت مقام، ۱۳۸۸ل کال، ۲۲ مخ.

(۵)کلیات سعدي، محمدعلي فروغی، تهران، ۱۳۹۰ل کال، بېلابېل مخونه.

(۶) د رحمان بابا دېوان، د څېړنیار محمد عارف غروال سریزه، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ل کال، بېلابېل مخونه.

ketabton.com - The Digital Library

دا ليكنه د (انتوني ارلاتو) د اثر يوه برخه ده چې ما (يون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د پرتليزې او تاريخي

ژبپوهنې حدود

ژبپوهنه د علومو يوه څانګه ده، يوازې د انساني ژبې د بېلابېلو خواوو څېړنه رانغاړي او تر يوه بريده د بشري چلند او فرهنګ له نورو خواوو سره د هغې متقابل عمل څېړي. ژبپوهنه په ځانګړې توګه (د ژبې لرلو) ته ويل کېږي ځکه دا پوهه هڅه کوي هغه وسيلې يا ډاټا چې د ارتباطاتو پديدې يو بل سره نښلوي، راټولې کړي او هغه بېلګې چې دا پديدې يې لري، وګوري او د ټاکلو قاعدو له مخې ليدل شوی نظام راوسپړي.

د طبيعي يادښتونو د بېلګو د راوړلو لپاره د (بايل) د قانون له فورمولو څخه کار اخلو او هغه عملي کوو. (رابرت بايل (Robart) (۱۶۲۷-۱۶۹۱م) د انګستان نامتو کيمياپوه او فزيکپوه و چې د (بايل) د نامتو قانون د رامنځته کېدو سبب شو.) بايل د ګازو د ځانګړتيا له مخې يو ساده فورمول رامنځته کړ په دې مانا چې په حجم کې د قوې فشار له ثابت ځيز سره مساوي دی، ده همدا فورمول رامنځته کړ او د رياضي د عادي ارقامو له مخې يې دا پديده په دې ډول بيان کړه:

$$Pxv=C$$

ketabton.com - The Digital Library

خو ژبپوهنه د کنترول شویو تجربو د ترسره کولو له مخې له طبیعي علومو سره څرګند توپیر لري. موږ نه شو کولای یو وګړی په یوازې توګه په یوه ازمونځي(لابراتوار) کې وازمویو، ان که دا کار د یوه لنډ مهال لپاره هم ترسره کړو، ترلاسه شوې پایله به د منلو وړ باور خپل نه کړي، له ژبنیو عواملو پرته نور عوامل لکه پخواني اړیکي، ټولنیزې نظریې او د تجربې ساحه دا ټول د کار پر نتیجې خپل خپل اغېز لري. یوازینۍ طریقه چې د هغې له لارې کولای شو د ازموینې پر ستونزې بریالي شو دا ده چې یو ډله نوي تولد شوي ماشومان تجربه کړو، د بېلابېلو پراخو ژبنیو اړیکو له لارې د هغوی هر یو تر دقیقې څارنې لاندې ونیسو، خو دا هم باید له یاده ونه باسو چې دا ډول تجربه له اخلاقي اصولو او طریقو څخه لرې ده.

د علمي ستونزو له جملې څخه چې ژبپوهان هر وخت ورسره مخ وي، ځینې یې د هغو ایکالوجستانو په شان دي چې هغوی ورسره د طبیعي نظامونو د څېړنې په لړ کې مخامخېږي او له کنترول شویو لارو څخه خپل ټول ځوابونه نه شي ترلاسه کولای. (ایکالوژي Ecology) د موجوداتو د ژوندود، عاداتو او له چاپېریال سره د هغو د اړیکو په باب پوهې ته ویل کېږي، څوك چې دا پوهه لري او هغه څېړي، هغه ته ایکالوجست (Ecologist) وایي). ایکالوجستان د ژبپوهانو په شان له خپلو ازمونځایونو څخه بهر ته ځي، تر خپلې څېړنې لاندې مواد په طبیعي چاپېریال کې څېړي، د خپلو فرضیو بنسټ ږدي، که څه هم دا کار هر څومره د لارپېژندنې (میتودولوژۍ) له نظره نیمګړی وي، خو بیا هم ګټور دی، امتحانوي یې.

ketabton.com - The Digital Library

ژبپوهنه هم د علومو د نورو څانګو په شان پر څو څنګزنو یا فرعي څانګو وېشل کېږي. ددې څانګو تر ټولو لومړۍ یې ((نظري ژبپوهنه)) ده چې له ((تطبیقي ریاضي)) او ((تطبیقي منطق)) سره ګډه پوله لري. نظري ژبپونه، په انساني ژبه کې د موجودو نظامونو د بیان لپاره ځانګړې بېلګې (Models) او د لاربښوونې ډلبندي مطالعه کوي؛ نظري ژبپوهنه همدارنګه له هغو توکو او قاعدو سره چې په ټولو ژبو کې یو شان دي او نړیواله ژبه (Linguisticuniversals) ګڼل کېږي، هم لېوالتیا لري.

په عمومي توګه د ژبپوهنې دویمه مهمه څانګه د تشریحي ژبپوهنې (clescriptive linguistic) څانګه ده. لکه څنګه چې ددې ډول ژبپوهنې له نامه څخه څرګندېږي، څېړونکي یې هغه څوك دی چې ځانګړې ژبې تشریح کوي او توصیفوي یې، که په څرګند ډول ووایو هغه اړ دی چې د ژبې غږونه، د وینا توکي (parts of speech) او د کلمو نظام چې د جملې د رغښت سبب ګرځي، په پام کې ونیسي، تشریحي ژبپوه باید د خپلې ژبې لپاره ګرامر ولیکي، د ژبې د تشریح او توصیف دې بشپړ ډول ته ګرامر ویل کېږي، دا کار هم شونی دی چې په خپله کاري ساحه کې له بومي وګړو څخه هم ګټه پورته کړي، دی (ژبپوه) کلمې او جملې سره راټولوي او د ژبې په باب د معلوماتو له ورکوونکي څخه په مستقیم ډول پوښتنې کوي، په دې مانا چې دا عبارت طبیعي برېښي که نه؟

په پای کې باید ووایو چې ډېری پوهان خپل ځان اړ باسي د څانګیزو اړیکو کار چې ژبپوهنه او یا هم لږ تر لږه د هغې یوه څانګه رانغاړي، ترسره کړي. موږ په وروستیو کلونو کې په زیاته کچه ددې (ارتباطي

ketabton.com - The Digital Library

څېزونو) شاهدان يو. د ساري په توګه که چېرې يو څوك وغواړي د ژبې او رواني ښكارندو، لكه د زده كړې او فكر د درك په باب پراخ او زيات وخت كار وكړي (اروايي ژبپوهنه) ګڼل كېږي. په همدې لړ كې د ټولنيزې ژبپوهنې ولسي ژبپوهنې او (حسابي ژبپوهنې) يادونه هم كېږي.

كله چې د يوې ژبې يو تشريحي څېړونكی د تاريخ په يوه مشخصه زمانه كې يوه ژبه لكه څنګه چې ده هغه شان څېړي د هغه كار (همهالـه څېړنه) ګڼل كېږي. خو په مقابل كې د زمانې په بېلابېلو پړاوونو كې د ژبې څېړنه (پر خپل وخت څېړنه) ګڼل كېږي. دا همغه ساحه ده چې موږ په دې كتاب كې ورسره سرو كار لرو. ددې څېړنې د پيل نقطه ددې ښكارندويي كوي چې ژبې د زمانې په بهير كې له ادلون بدلون سره مخ وې. د وينا ژبه له يوه پښت څخه بل ته په تېره بيا د پلرنو او زامنو ترمنځ هېڅكله هم يو ډول نه وي، بې شكه چې په وينا كې به دا بدلون ډېر زيات نه وي او په ډېرو برخو كې به محسوس نه وي، خو دې سره سره د ډېرې اوږدې زمانې او پېړيو په تېرېدو سره واړه او كوچني بدلونونه هم ډېر لوی ټوليز اغېز ښندي او تر زياته حده تر نظر لاندې ژبه خپل ځان ته نوې بڼه خپلوي. په دې ځای كې بيا د پلټنو او څېړنو په لړ كې يوازې د نوي شكل بدلونونه د هغو له پخواني پړاو سره د پرتلنې له مخې راڅرګندېږي.

د ساري په توګه لاندې ټوټه له انجيل (متا) Mathew ۹: ۲- څخه د زمانې په بېلابېلو پړاوونو كې انګليسي ته ژباړل شوې ده.

د لسمې پېړۍ زړه انګليسي

ketabton.com - The Digital Library

Da astah he on scyp, and oferseglode, and com on his ceastre.

Da brohton hig hym Xnne laman, on bedde liegende.

منځنۍ انګليسي (نيندل ۱۵۲۶x ۱)

And he entered into the shippe: and passed over and cam into his awne cite. And lo they brought unto him a man sicke off the palsey lying in his bed.

معاصره انګليسي، انجيل ۱۹۷۰

So he got into boat and crossed over, and came to his own town. And now some men brought a paralyzed man lying on a bed.

څرنګه چې وروستی ګزارش په ننني انګرېزي ليکل شوی، نو ځکه يې لوستل موږ ته ګران نه دي، کېدی شي منځنۍ انګليسي راته څه ناڅه نا اشنا ښکاره شي، خو د شلمې پېړۍ يو لوستونکی کولای شي، هغه ولولي. په مقابل کې بيا له لومړنيو ليکنو څخه دومره لرې او پردي يو، لکه څوک چې يوه نوې ژبه زده کوي، دا هم بايد په همغه ډول زده کړو، خو دې سره سره بيا هم دا درې واړه برخې د يوې واحدې ژبې استازيتوب کوي، له لومړۍ برخې يا تهوتې څخه نيولې تر وروستۍ پورې ټولې انګليسي ژبه ګڼل کېږي چې خلکو په ورکتوب کې هغه په عملي ډول زده کړې او بيا يې له يوه پښت څخه بل ته انتقال کړې ده.

ketabton.com - The Digital Library

که چېرې موږ هغې يوې ټوټې ته چې په زړه انګليسي ليکل شوې، يوه سرسري کتنه وکړو، د هغې او اوسنۍ انګليسي ترمنځ زيات اختلافات ليدلای شو، دا اختلافات د هغو بدلونونو ښکارندويي کوي چې انګليسي ژبې د څو زرو کلونو په بهير کې ليدلي دي.

د (D) توري لومړی حالت موږ ته پردی دی، ځکه چې له ډېرې زمانې راپدېخوا هغه په خپل ليکني نظام کې نه کاروو. دا توری د زړې انګليسي ژبې په (Thin) کې د (Th) غږ لپاره ساده بڼه ده. لومړنۍ کلمه ارتباطي بڼه لري، بعدي او تر دې وروسته مانا ورکوي. دويمه کلمه چې د (astigan) فعل ترې جوړ شوی او د پورته تګ مانا ښندي، په بشپړ ډول د ژبې له جوړښت څخه غورځېدلې ده. دا بل عبارت ځکه د پېژندنې وړ دی چې د (on ship) مانا ورکوي، د (scyp) کلمې ليکدود ته په کتو سره به فرض کړو چې يو وخت به د (skip) په بڼه تلفظ کېده. د ژبې د بدلون بهير موږ ته دا په ډاګه کوي چې د زمانې په يو پړاو کې انګليسي ژبو د (SK) کارونه غورځولې او پرځای يې د (Sh) غږ کارولی دی. د دويمې ټوټې له ليکدود څخه په ډاګه کېږي چې دا بدلون په منځنۍ انګليسي کې رامنځته شوی دی. د زړې او نوې انګليسي د ټوټو ترمنځ د اختلافاتو څرګند ټکي دادي، چې په زړې انګليسي کې شخصي نومځري يا ضميرونه لکه (He) او (She) تر زياتې کچې د فعل تابع دي يانې دا چې ضماير فعل تعقيبوي. په نوې انګليسي کې شخصي فاعلي ضميرونه تر فعل وړاندې راځي د (on bedde licgenda on lying) ټوټې په وروستي عبارت کې د کلمو له نظم څخه دا په ډاګه کېږي چې مفعولي صفت مخينه يې عبارت پسې ځي. له دې

ketabton.com - The Digital Library

څخه دا ښکاري چې د نوې انګليسي نظم د زړې انګليسي د نظم مخالف لوری تعقيبوي.

هغه موارد مو چې د انګليسي ژبې د مثالونو په توګه ياد کړل، د ژبې د بدلون بېلګې ګڼل کېږي، په راتلونکو برخو کې به د ژبې د بدلون بېلابېل ډولونه وازمويو، وبه ګورو چې تر نظر لاندې ژبه کې کومې بېلګې ليدل کېدی شي. هڅه به وکړو چې هغه د ژبنيو شکلي لاربښوونو په ترڅ کې څرګندې کړو.

هغه بدلونونه چې ژبې يې د زمانې په بهير کې زغمي، د تاريخي ژبپوهنې لپاره مواد برابروي. تاريخي ژبپوهنه انساني ژبه يوه پرله پسې او متحوله پديده ګڼي، خو بيا هم دا پديده تر نظر لاندې يوه زمانه او يا هم هغې ته نږدې وخت کې د يوې ژبې د ويونکو ترمنځ ګړني ارتباط ته اجازه ورکوي. بدلون د ګړنۍ ژبې د اوښتو راوښتو مانا ورکوي، دا بدلون له داخلي او بهرنيو لاملونو سره مخامخ دی، خو د ژبنۍ ټولنې له اوسني حالت سره اړخ لګوي.

تاريخي ژبپوهنه د خپل کار په لومړي پړاو کې چې کومه ژبه په پام کې لري د هغې دوه پړاوونه په پام کې نيسي، چې دواړه يې د ژورو ګرامري څېړنو له لارې څېړل کېږي. تر دې وروسته بيا هغه بدلونونه چې يوه ژبه يې له يوه پړاوه بل ته زغمي، د يوې ژبې د شکلي لاربښود له مخې بيانوي. هغه کېدی شي د خپلو کاري موادو په توګه د انګليسي ژبې د زاړه او نوي پړاو جوړښت يا ګرامر او يا هم د فرانسوي ژبې د زاړه او

ketabton.com - The Digital Library

نوي پړاو ګرامر يا جوړښت سره وځېږي. اوس کولای شو د بېلګې په توګه دې موادو ته نغوته وکړو:

زړه انګليسي

↓

نوې انګليسي

د يوې ژبې هر پړاو د يوه تړلي نظام په شان تر يوه نسبي بريده پورې د ژبې د رغوونکي توکي د ګرامري جوړښت له مخې توصيف او تعريفېږي. په دې ځای کې بيا د جملې د رغښت لپاره ددې عناصرو د پيوستون قوانين موجود دي. له ډېرې زمانې څخه ډېرې زمانې ته د تېرېدو پرمهال ددې عناصرو ځينې برخې له منځه ځي او ځينې يې پاتې کېږي او نورې برخې ورسره يوځای کېږي. ځينې جوړښتونه يا لاربنوونې هم له کاره لوېږي، په داسې حال کې چې ځينې نوې لاربنوونې او برخې پر ژبې زياتېږي. ځکه نو د ژبې ټول عناصر او لاربنوونې له بېلابېلو بدلونونو سره مخامخېږي.

په بله وينا تاريخي ژبپوهنه دا په ډاګه کوي چې د زمانې په بهير کې يو ګرامري جوړښت بل ګرامري جوړښت ته خپل ځای پرېږدي.

په واقعيت کې تاريخي ژبپوهنه د څرګندو ازمېښتونو د پايلو له امله دا په ډاګه کوي چې د ژبې بدلون څه ناڅاپي يا تصادفي خبره نه ده. يانې دا چې ژبني بدلونونه د څرګندو بېلګو په ترڅ کې رامنځته کېږي چې دا حالت بيا د ښکاره علايمو له مخې بيانېدلای شي. د ټولو ژبپوهنيزو

ketabton.com - The Digital Library

علومو پيدا ښت ددې حقيقت څرګندونه کوي چې انساني ژبه د پوهې له پلوه د څېړنې او ځيرنې وړ ده، دا حقيقت د ژبنيو بدلونونو په باب د لومړي ځل لپاره د راټولو شويو معلوماتو پر بنسټ سنجول شوی او منل شوی دی. اوس چې مو د تاريخي ژبپوهنې په باب لنډ شانتې معلومات ترلاسه کړل، ګورو چې زموږ د څېړنې پرتليزه برخه چېرته رسي؟ د خپلو تېرو کتنو له مخې ويلای شو چې ژبه د زمانې په يوه اوږده بهير کې پوره بدلون مومي اوس نو بايد دا پوښتنه مطرح کړو چې ايا ټولې ژبې په يو ډول بدلون مومي که نه؟ په داسې حال کې چې د جوړښت له پلوه په بېلابېلو او مختلفو ژبو کې يو ډول سره ورته تمايلات او بهيرونه تر سترګو شوي دي، خو بيا هم ښه خبره داده چې هره ژبه بايد د زمانې په اوږدو کې په جلا او ځانګړې توګه وڅېړل شي او د هغې ژبې له داخلي ودې سره سم تشريح او تفسير شي. دا خبره په دې مانا ده هغه ژبه چې په يوه پراخه سيمه کې پرې خبرې اترې کېږي، ناچاره ده چې له بدلونونو سره مخ شي. دې سره سره کوم بدلونونه چې په کوم ځای کې راڅرګندېږي، نظر هغو بدلونونو ته چې بيا په بل ځای کې رامنځته کېږي، توپير کوي. له دې کبله نو د شواهدو له مخې ويلای شو چې يوه يوازينۍ زړه ژبه په يوه وروستي پړاو کې په څو ښو راڅرګندېږي.

د خپل مطلب د بيان لپاره بايد د يوې فرضيې بنسټ کېږدو. فرض کړو د يوې جغرافيې په يوه ځانګړې ساحه کې د (الف) ژبې ويونکي تر بحث لاندې نيسو، هغه سيمه چې دا خلک په کې ژوند کوي، دوو خواوو ته يې سيندونه دي، يوې خواته يې غرونه او څلورمې خواته يې يو لوی سيند موقعيت لري.

ketabton.com - The Digital Library

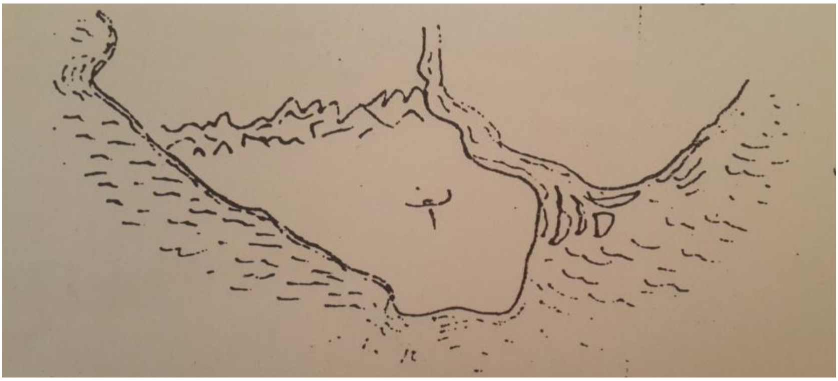

د بېلابېلو پېښو، لکه وچکالي، سیاسي بېلتون او ان د یو بل زورواکي دولت د یرغل لـه املـه ددې سیمې د دوو مهمـو برخـو اوسـېدونکي لـه خپل اصلي استوګنځیو څخه وتلو ته اړ کېږي، د دوی یوه برخه د غرونـو شاته پناه وروړي او یوه بله برخه یې له لوی سیند څخه په سختۍ سره تېرېږي او د هغه په پورې غاړه کې استوګنه غوره کوي. اوس نو درې جغرافیایي سیمې یا ساحې لرو چې (الف) ژبه په کې ویل کېږي.

فرض به کړو چې د وخت په تېرېدو سره ددې سیمو ترمنځ ژبني اړیکي

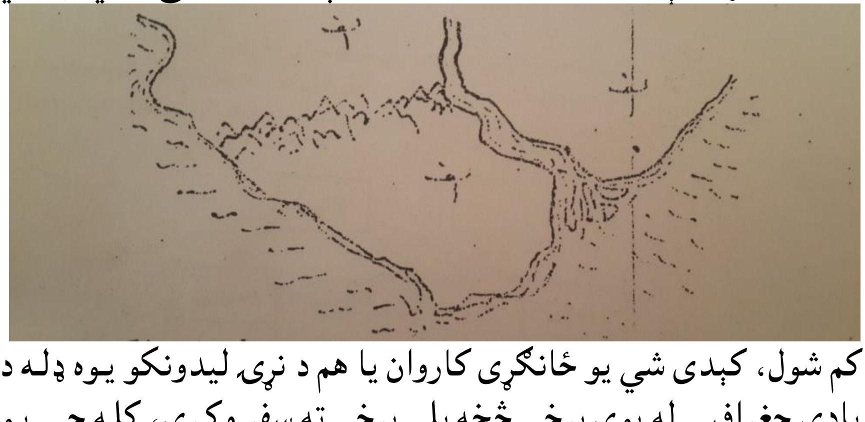

کم شول، کېدی شي یو ځانګړی کاروان یا هم د نړۍ لیدونکو یوه ډله د یادې جغرافیې له یوې برخې څخه بلې برخې ته سفر وکړي، کله چې یو بل سره مخامخېږي، نو په خپل منځ کې د یوه پراخ ارتباط د ټینګښت توان نه لري، ښه نو بیا په دې وخت کې څه پېښېږي؟ (الف) ژبه په خپل

ketabton.com - The Digital Library

اصلي وطن کې پر يوې لارې او د غرونو شاته پر بلې لارې ځي او د لوی سیند پورې غاړې ته دریمه لار خپلوي. تر زرو کلونو وروسته هغه خلك چې په دې دريو سيمو کې ژوند کوي، درې بېلابېلې ژبې به ولري.

کېدی شي درې واړه ژبې به اوس په خپل منځ کې ځينې مشترکات ولري، خو دا مشترکات يو بل ته د پوهېدو وړ نه دي، د ژبني بدلون د پديدې يوه ځرګنده بېلګه (لاتيني) ژبه او له هغې راوتې نوې (رومي) ژبې دي.

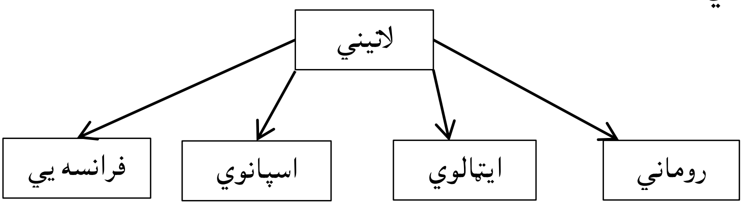

دا د يوازيني ژبې ځرګند تاريخي موارد دي چې په مختلفو جغرافيايي سيمو کې له بېلابېلو بدلونونو سره مخ شوي دي. ځرنګه چې په ژبه کې پوره بدلونونه راغلي دي، داسې يو حالت رامنځته شوی چې په وروستيو پړاوونو کې د ځانګړو ژبو بڼه غوره کړي.
دا د خوشالۍ خبره ده چې لاتيني ژبه ليکنۍ بڼه لري، د ډېرو مهمو او ارزښتمنو تاريخي اسنادو ځښتنه ده، د (رومي ژبو) د (نيا) په توګه يې پېژندنه ځرګنده ده. داسې هم کېږي هغه ژبې چې خپل منځ کې خپلولي لري او يا هم يوه له بلې سره ډېرې نږدې دي، د کومې ځانګړې (نيا) له

ketabton.com - The Digital Library

تشخیص پرته وشېړو. د ساري په توګه، (انګلیسي)، (الماني)، (ډنمارکي)، (سکندنوي) او څو نورې داسې ژبې دي چې یوه له بلې سره نږدې اړوالی لري، خو نه په هغه کچه چې رومي ژبې یې په خپل منځ کې لري.

موږ ته تراوسه پورې داسې کومه ژبه معلومه نه ده چې د یادو ژبو سرچینه دې وګڼل شي، خو بیا هم دا کار د تاریخي ژبپوهنې د څېړنې پر وړاندې کوم خنډ نه شي ګرځېدلای. ژبپوه د ژبې د شتوالي فرضیې ته رایه ورکوي او له دې لارې دا نږدې اړوالی توضیح کوي. په معمولي ډول دا ژبه (عمومي ژبه) ګڼي. په دې باب ژبپوه وایي: یوه زمانه کې د (عمومي جرمني) په نامه یوه ژبه وه چې د جرمني ژبو (مور) ګڼل کېږي، خو په خواشینۍ سره چې له هغې څخه کوم لیکلي اسناد نه دي پاتې.

د اوسنیو ژبو د پرتلنې له مخې تاریخي ژبپوه هڅه کوي دا معلومه کړي چې کوم عناصر په ټولو ژبو کې یو شان دي. هغه په دې کار کې له هغو علومو ګټه پورته کوي چې د یوې ژبې د بدلون د څرنګوالي د اساساتو په باب یې زده کړې دي. تر کومه ځایه چې ورته شوني ده د (عمومي ژبې) د جوړښت د تشریح هڅه کوي، تر دې وروسته بیا هغه بدلونونه تشریح کوي چې په موجودو ژبو کې رامنځته شوي او د هغوی د تحول ښکارندویې کوي. د ((طرحې شوې عمومي ژبې)) د عناصرو او لاښوونو د پلټنې او توضیح بهیر ته (بیارغونه) ویل کېږي. هغه طریقه چې له هغې لارې دا کار ترسره کېږي، په ټولو حالتونو کې ورته (پرتلیزه طریقه) وایي. په داسې حال کې چې د پرتلنې دا طریقه د یوې ژبې ټول جوړښت او سکښت رانغاړي. ځکه نو دا داسې یوه پراخه طرحه ده چې تاریخي او پرتلیزه ژبپوهنه د هغې په باب بحث کوي. په وروستیو برخو کې د ژبې د تحول د بېلابېلو بدلونونو بهیر، د بیارغونې ستونزې او د یوې (نیا) له مخې پر کورنیو باندې د ژبو ډلبندي تر څېړنې لاندې نیسي.

ketabton.com - The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (سید خالد عمراني) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

ketabton.com - The Digital Library

Kitabul Sher

and Ten Other Articles

BY: Mohammad Ismael Yoon

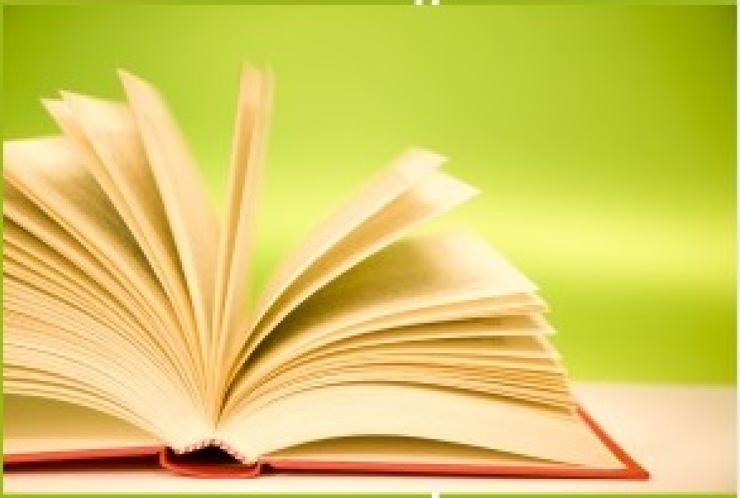

د لیکوال د خپرونو لړ: ۴۰

د خپروندوی د خپرونو لړ: ۹۵

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

Thank you for reading

Find more e-books and articles on Ketabton - your multilingual digital library.

www.ketabton.com

Ketabton - Pashto, Farsi, Arabic & English